

**TÜRK BANKACILIK SEKTÖRÜNÜN PİYASA
YAPISININ REKABET VE YARIŞILABİLİRLİK
AÇISINDAN İNCELENMESİ**

Ülker ÇAM

**Doktora Tezi
İktisat Anabilim Dalı
Prof. Dr. Hüseyin ÖZER
2014
Her hakkı saklıdır**

**T.C.
ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İKTİSAT ANABİLİM DALI**

Ülker ÇAM

**TÜRK BANKACILIK SEKTÖRÜNÜN PİYASA YAPISININ
REKABET VE YARIŞILABİLİRLİK AÇISINDAN İNCELENMESİ**

DOKTORA TEZİ

**TEZ YÖNETİCİSİ
Prof. Dr. Hüseyin ÖZER**

ERZURUM-2014



T.C.
ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ



TEZ BEYAN FORMU

20/03/2014

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

BİLDİRİM

Atatürk Üniversitesi Lisansüstü Eğitim-Öğretim ve Sınav Yönetmeliğine göre hazırlamış olduğum "Türk Bankacılık Sektörünün Piyasa Yapısının Rekabet ve Yarışılabilirlik Açısından İncelenmesi" adlı tezin tamamen kendi çalışmam olduğunu ve her alıntıya kaynak gösterdiğimi taahhüt eder, tezimin kağıt ve elektronik kopyalarının Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü arşivlerinde aşağıda belirttiğim koşullarda saklanmasına izin verdiğimi onaylarım:

Lisansüstü Eğitim-Öğretim yönetmeliğinin ilgili maddeleri uyarınca gereğinin yapılmasını arz ederim.

☐ Tezimin tamamı her yerden erişime açılabilir.

☐ Tezim sadece Atatürk Üniversitesi yerleşkelerinden erişime açılabilir.

☒ Tezimin/Raporumun 3 yıl süreyle erişime açılmasını istemiyorum. Bu sürenin sonunda uzatma için başvuruda bulunmadığım takdirde, tezimin tamamı her yerden erişime açılabilir.

20.03.2014

Ülker ÇAM



T.C.
ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ



TEZ KABUL TUTANAĞI

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Prof. Dr. Hüseyin ÖZER danışmanlığında, Ülker ÇAM tarafından hazırlanan bu çalışma 20 / 03 / 2014 tarihinde aşağıdaki jüri tarafından. İktisat Teorisi Anabilim Dalı'nda Doktora Tezi olarak kabul edilmiştir.

Başkan : Prof. Dr. Muammer YAYLALI

İmza:7-72.....

Jüri Üyesi : Prof. Dr. Murat NİŞANCI

İmza:Nışancı.....

Jüri Üyesi : Prof. Dr. Erkan OKTAY

İmza:Oktay.....

Jüri Üyesi : Prof. Dr. Yusuf AKAN

İmza:Akan.....

Jüri Üyesi : Prof. Dr. Hüseyin ÖZER

İmza:Hüseyin Özer.....

Yukarıdaki imzalar adı geçen öğretim üyelerine aittir. 20 / 03 / 2014

Prof. Dr. Mustafa YILDIRIM

Enstitü Müdürü

İÇİNDEKİLER

ÖZET.....	IV
ABSTRACT	V
KISALTMALAR VE SİMGELER DİZİNİ	VI
TABLolar DİZİNİ	VIII
TEŞEKKÜR	X
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

BANKACILIKLA İLGİLİ GENEL BİLGİLER

1.1. BANKA VE EKONOMİK FONKSİYONLARI	5
1.2. BANKACILIĞIN DOĞUŞU VE GELİŞİMİ	7
1.3. BANKACILIK FAALİYETLERİ	10
1.3.1. Mevduat Hizmetleri	11
1.3.2. Kredi Hizmetleri.....	13
1.3.3. Hizmet Bankacılığı	15
1.4. BANKA TÜRLERİ	16
1.4.1. Mülkiyet Yapılarına Göre Bankalar	16
1.4.1.1. Kamu Bankaları	16
1.4.1.2. Özel Bankalar	16
1.4.1.3. Karma Bankalar	17
1.4.1.4. Yabancı Bankalar	17
1.4.2. Kapsamlarına Göre Bankalar	17
1.4.2.1. Perakende Bankacılık.....	17
1.4.2.2. Toptancı Bankacılık.....	18
1.4.2.3. Holding Bankacılığı	19
1.4.2.4. Kıyı Bankacılığı (Offshore Bankalar).....	19
1.4.3. Faaliyet Alanlarına Göre Bankalar	20
1.4.3.1. Merkez Bankaları	20
1.4.3.2. Ticaret Bankaları.....	20
1.4.3.3. Kalkınma Bankaları	21
1.4.3.4. Yatırım Bankaları.....	21
1.4.3.5. Katılım Bankaları	22

İKİNCİ BÖLÜM

BANKACILIK SEKTÖRÜNDE REKABET VE YARIŞILABİLİRLİK

2.1. BANKACILIK SEKTÖRÜNDE REKABET	24
2.1.1. Bankacılık Sektöründe Tam Rekabet Piyasası.....	26
2.1.2. Bankacılık Sektöründe Monopol Piyasası.....	29
2.1.3. Bankacılık Sektöründe Oligopol Piyasası	30
2.1.4. Bankacılık Sektöründe Monopolü Rekabet Piyasası	32
2.2. YARIŞILABİLİR PİYASALAR TEORİSİ.....	34
2.2.1. Teorinin Temel Varsayımları.....	36
2.2.1.1. Piyasaya Girişin Tamamen Serbest Olması	36
2.2.1.2. Piyasadan Çıkışın Tamamen Maliyetsiz Olması	38
2.2.2. Sürdürülebilirlik ve Endüstri Dengesi	39
2.2.2.1. Uygun Endüstri Oluşumu	40
2.2.2.2. Sürdürülebilir Endüstri Oluşumu	41
2.2.2.3. Endüstri Dengesi.....	43
2.2.3. Bankacılık Sektöründe Yarışılabilirlik	46
2.3. REKABET VE YARIŞILABİLİRLİK DERECESİNİ ÖLÇMEYE	
YÖNELİK YAKLAŞIMLAR	46
2.3.1. Yapısalci Yaklaşımlar	47
2.3.1.1. Yapı - Davranış - Performans Paradigması ve İşbirliği Hipotezi	47
2.3.1.2. Etkin Yapı Hipotezi	52
2.3.2. Yapısalci Olmayan Yaklaşımlar	54
2.3.2.1. Lerner Endeksi	54
2.3.2.2. Bresnahan – Lau Modeli.....	56
2.3.2.3. Panzar – Rosse Modeli	59

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TÜRK BANKACILIK SEKTÖRÜNÜN TARİHSEL GELİŞİMİ

3.1. 1980 ÖNCESİ DÖNEMDE TÜRK BANKACILIK SEKTÖRÜNDEKİ	
GELİŞMELER.....	67
3.2. 1980 SONRASI DÖNEMDE TÜRK BANKACILIK SEKTÖRÜNDEKİ	
GELİŞMELER.....	71
3.2.1. 1980 – 2000 Yılları Arasında Türk Bankacılık Sektörü	71

3.2.2. Şubat 2001 Krizinin Türk Bankacılık Sektörüne Etkileri.....	76
3.2.3. Bankacılık Sektörü Yeniden Yapılandırma Programı	81
3.2.4. 2008 Küresel Ekonomik Krizinin Türk Bankacılık Sektörüne Etkileri ve Sektörün Mevcut Durumu.....	86

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

PANZAR – ROSSE MODELİ İLE TÜRK BANKACILIK SEKTÖRÜNDE REKABET VE YARIŞILABİLİRLİĞİN ÖLÇÜMÜ: 2003 – 2012

4.1. LİTERATÜR ÖZETİ	91
4.2. MATERYAL VE YÖNTEM.....	96
4.2.1. Araştırmanın Amacı ve Veri Seti.....	96
4.2.2. Panel Veri Analizi.....	98
4.2.3. Çalışmada Kullanılan Diğer Testler	103
4.2.3.1. Değişen Varyans Testi	104
4.2.3.2. Otokorelasyon Testi.....	104
4.2.3.3. Yatay Kesit Bağımsızlık Testi.....	105
4.2.3.4. Driscoll ve Kraay Tahmincisi (Dirençli Standart Hatalar)	105
4.2.2. Ekonometrik Model	106
4.3. TEMEL BULGULAR.....	108
4.3.1. Tanımlayıcı İstatistikler ve Korelasyon Matrisi.....	108
4.3.2. Birim Kök Test Sonuçları.....	109
4.3.3. Ekonometrik Modellerin Tahmin ve Test Sonuçları	111
SONUÇ.....	126
KAYNAKÇA	135
EKLER.....	148
EK 1. Monopollü Rekabet, Tam Rekabet ve Oligopol Piyasaları İçin P-R Modelinin Elde Edilişi (Panzar ve Rosse, 1987: 447-455).....	148
ÖZGEÇMİŞ.....	151

ÖZET**DOKTORA TEZİ****TÜRK BANKACILIK SEKTÖRÜNÜN PİYASA YAPISININ REKABET
VE YARIŞILABİLİRLİK AÇISINDAN İNCELENMESİ****Ülker ÇAM****Tez Danışmanı: Prof. Dr. Hüseyin ÖZER****2014, 151 sayfa****Jüri: Prof. Dr. Hüseyin ÖZER****Prof. Dr. Muammer YAYLALI****Prof. Dr. Murat NİŞANCI****Prof. Dr. Erkan OKTAY****Prof. Dr. Yusuf AKAN**

Türkiye’de ekonomik istikrarın sağlanması için temel sektörlerden birisi olan bankacılık sektörünün sağlam bir yapıya kavuşması için rekabet ve yarışılabilirlik düzeyinin artırılması gerekmektedir. Bu amaçla, 2001 yılında bir bankacılık sektörü yeniden yapılandırma programı uygulanmaya başlanmıştır. Piyasa yapısının belirlenmesinin, bu amaca ulaşıp ulaşılmadığını göstermesi açısından önemli bir gösterge olduğu düşünüldüğünden, rekabet ve yarışılabilirlik açısından sektörün piyasa yapısının belirlenmesi çalışma alanı olarak seçilmiştir. Bu amaçla çalışmada, öncelikle bankacılık ile ilgili genel bilgilere yer verilmiştir. Daha sonra bankacılık sektöründe piyasa yapılarından hareketle rekabet ve yarışılabilirlik incelenerek, rekabet ve yarışılabilirliği ölçmeye yönelik yaklaşımlar özetlenmiştir. Türk bankacılık sektörünün yapısı dönemler itibarıyla özetlendikten sonra, uygulama bölümünde 27 mevduat bankasının 2003-2012 dönemine ait panel veri seti kullanılarak sektördeki rekabet ve yarışılabilirlik ölçülmüştür.

Oluşturulan modellerin tahmin sonuçları Türk bankacılık sektörünün, yarışılabilirlik şartlarını taşıyan monopollü rekabet piyasası olduğuna işaret etmektedir. Elde edilen bir diğer sonuç ise Türk bankacılık sektöründe ölçek büyüklüğünün piyasa yapısını etkileyen önemli bir değişken olduğudur.

Anahtar Kelimeler: Türk Bankacılık Sektörü, Rekabet, Yarışılabilirlik, Yarışılabilir Piyasalar Teorisi, Panzar-Rosse Modeli.

ABSTRACT**Ph. D. DISSERTATION****ANALYSIS OF MARKET STRUCTURE OF THE TURKISH BANKING SECTOR IN
TERMS OF COMPETITION AND CONTESTABILITY****Ülker ÇAM****Advisor: Prof. Dr. Hüseyin ÖZER****2014, Page: 151****Jury: Prof. Dr. Hüseyin ÖZER
Prof. Dr. Muammer YAYLALI
Prof. Dr. Murat NİŞANCI
Prof. Dr. Erkan OKTAY
Prof. Dr. Yusuf AKAN**

In order to maintain economic stability in Turkey, and to create a strong structure for banking sector, one of the main sectors, competition and contestability level should be increased. For this reason, in 2001, a new banking sector restructuring programme was implemented. As determining market structure is an important indicator in showing whether it reaches this aim or not, sector's market structure, determining sector's market structure in terms of competition and contestability, has been selected as the field of study. For this reason, in the study, first starting from market structures in banking sector, competition and contestability has been examined, and approaches for measuring competition and contestability have been summarised. After summarising Turkish banking sector within periods, in application section, competition and contestability in the sector have been measured by using 27 banks' 2003-2012 period panel data sets.

Empirical results of the models created indicate that Turkish banking sector is a monopolistic competition market meeting the conditions of contestability. Another result obtained from the study is that scale size is a crucial variable affecting market structure of Turkish banking sector.

Keywords: Turkish Banking Sector, Competition, Contestability, Contestable Markets Theory, Panzar-Rosse Model.

KISALTMALAR VE SİMGELER DİZİNİ

ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
ADF	: Genişletilmiş Dickey Fuller (Augmented Dickey Fuller)
ATM	: Bankamatik (Automated Teller Machine)
BDDK	: Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurumu
BL	: Bresnahan-Lau
BSYYP	: Bankacılık Sektörü Yeniden Yapılandırma Programı
CADF	: Yatay Kesit Genişletilmiş Dickey Fuller (Cross Section Augmented Dickey Fuller)
CIPS	: Yatay Kesit Im, Pesaran ve Shin İstatistiği (Cross Section Im, Pesaran and Shin)
DBLEC	: Hata Düzeltmeli Dinamik Bresnahan-Lau Modeli (The Dynamic Bresnahan–Lau Model with Error Corrections)
DİBS	: Devlet İç Borçlanma Senedi
EKK	: En Küçük Kareler
EOY	: Endüstriyel Organizasyon Yaklaşımı
GEGP	: Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı
GEKK	: Genelleştirilmiş En Küçük Kareler
GSMH	: Gayri Safi Milli Hâsıla
HHE	: Herfindahl-Hirschman Endeksi
IMF	: Uluslararası Para Fonu (International Monetary Fund)
LE	: Lerner Endeksi
MC	: Marjinal Maliyet (Marginal Cost)
MR	: Marjinal Gelir (Marginal Revenue)
M.Ö.	: Milattan Önce
P-R	: Panzar-Rosse
SBLM	: Statik Bresnahan-Lau Modeli (The Static Bresnahan–Lau Model)
TBB	: Türkiye Bankalar Birliği
TCMB	: Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası
TL	: Türk Lirası
TMSF	: Tasarruf Mevduatı Sigorta Fonu
YDP	: Yapı-Davranış-Performans

VII

α	: alpha
β	: beta
γ	: gamma
ε	: epsilon
ζ	: zeta
η	: eta
θ	: theta
λ	: lamda (Küçük)
Λ	: lamda (Büyük)
π	: pi
ρ	: rho
σ	: sigma (Küçük)
Σ	: sigma (Büyük)
χ	: khi
ψ	: psi (Küçük)
Ψ	: psi (Büyük)
Δ	: delta

TABLOLAR DİZİNİ

Tablo 2.1. Panzar - Rosse Modelinde H İstatistiğinin Yorumları	63
Tablo 3.1. Türk Bankacılık Sektöründe 1980-1990 Yıllarına Ait Banka, Şube ve Personel Sayıları.....	72
Tablo 3.2. Türkiye'de Bankaların Açık Pozisyonları (Milyar \$).....	79
Tablo 3.3. BSYYP Mali ve Operasyonel Yeniden Yapılandırma.....	82
Tablo 3.4. BSYYP Gözetim ve Denetim Çerçevesinin Güçlendirilmesi ve Bankacılık Sektöründe Etkinlik ve Rekabet Gücünü Artırıcı Diğer Düzenlemeler	83
Tablo 3.5. 2008-2012 Yılları Arasında Türk Bankacılık Sektörü Banka, Şube ve Personel Sayıları.....	87
Tablo 3.6. Türk Bankacılık Sektöründe 2008-2012 Dönemine Ait Seçilmiş Aktif ve Pasif Kalemlerindeki Değişim (Bin TL)	88
Tablo 3.7. 2008-2012 Dönemine Ait Aktif Toplamlarına Göre Türk Bankacılık Sistemindeki Yoğunlaşma Oranları (%)	88
Tablo 4.1. 1985-1992 Yıllarında Finlandiya Bankacılık Sektörüne Ait H İstatistiği Değerleri.....	92
Tablo 4.2. 1993 – 2002 Yıllarında Altı Ülkenin Bankacılık Sektörüne Ait H Değerleri.....	94
Tablo 4.3. 1983 ve 1988-1996 Yıllarında Türk Bankacılık Sektörü İçin Hesaplanan H Değerleri.....	95
Tablo 4.4. 2002-2007 Yılları Arasında Türk Bankacılık Sektörü için Hesaplanan H Değerleri.....	95
Tablo 4.5. Çalışmaya Dâhil Edilen Bankalar	97
Tablo 4.6. Sabit Etki ve Tesadüfi Etki Modelleri.....	102
Tablo 4.7. Modelin Belirlenmesi.....	103
Tablo 4.8. Tanımlayıcı İstatistikler	108
Tablo 4.9. Korelasyon Matrisi.....	109
Tablo 4.10. Breusch-Pagan LM Bağımsızlık Testi Sonuçları.....	110
Tablo 4.11. Pesaran Birim Kök Testi Sonuçları.....	111
Tablo 4.12. Model-1 İçin Hipotez Testi Sonuçları.....	112

Tablo 4.13. Model-1 Tahmin Sonuçları (lnTG)	112
Tablo 4.14. Model-1 İçin Temel Varsayım Testi	113
Tablo 4.15. Model-1 İçin Driscoll Kraay Standart Hataları İle Tahmin Edilmiş Sabit Etkiler Modeli.....	114
Tablo 4.16. Model-1 (TK/TA ve OK/TA Değişkenleri Olmadan) İçin Hipotez Testi Sonuçları	115
Tablo 4.17. Model-1 (TK/TA ve OK/TA Değişkenleri Olmadan) Tahmin Sonuçları (lnTG)	115
Tablo 4.18. Model-1 (TK/TA ve OK/TA Değişkenleri Olmadan)İçin Temel Varsayım Testi	116
Tablo 4.19. Model-1 (TK/TA ve OK/TA Değişkenleri Olmadan) İçin Driscoll Kraay Standart Hataları İle Tahmin Edilmiş Sabit Etkiler Modeli.....	116
Tablo 4.20. Model-2İçin Hipotez Testi Sonuçları.....	117
Tablo 4.21 . Model-2 Tahmin Sonuçları (lnTG)	118
Tablo 4.22. Model-2 İçin Temel Varsayım Testi	118
Tablo 4.23. Model-2 İçin Driscoll Kraay Standart Hataları İle Tahmin Edilmiş Sabit Etkiler Modeli.....	119
Tablo 4.24. Model-3 İçin Hipotez Testi Sonuçları.....	121
Tablo 4.25. Model-3 Tahmin Sonuçları (lnFG)	121
Tablo 4.26. Model-3 İçin Temel Varsayım Testi	121
Tablo 4.27. Model-3 İçin Driscoll Kraay Standart Hataları İle Tahmin Edilmiş Sabit Etkiler Modeli.....	122
Tablo 4.28. Model-3 (TK/TA ve OK/TA Değişkenleri Olmadan) İçin Driscoll Kraay Standart Hataları İle Tahmin Edilmiş Sabit Etkiler Modeli.....	123
Tablo 4.29. Model-4 İçin Hipotez Testi Sonuçları.....	123
Tablo 4.30. Model-4 Tahmin Sonuçları (lnFG)	124
Tablo 4.31. Model-4 İçin Temel Varsayım Testi	124
Tablo 4.32. Model-4 İçin Driscoll Kraay Standart Hataları İle Tahmin Edilmiş Sabit Etkiler Modeli.....	125

TEŞEKKÜR

Katkılarından dolayı değerli danışman hocam Prof. Dr. Hüseyin ÖZER'e teşekkürlerimi sunarım. Ayrıca tez çalışmamda yardımcı olan Prof. Dr. Ömer YILMAZ, Arş. Gör. Dr. Merter AKINCI, Yrd. Doç. Dr. Mehmet KARABAYIR, Arş. Gör. Murat AKÇA ve Arş. Gör. Samet TOPAL'a teşekkürlerimi sunarım.

Akademisyenlik yolunda ilk adımı atmamda en büyük paya sahip olan değerli hocam Prof. Dr. Ahmet UZUN'a teşekkürü bir borç bilirim. Tez çalışmamın her aşamasında beni destekleyen aileme ve kıymetli dostlarım Yrd. Doç. Dr. Adem KARAKAŞ, Okt. Duygu ŞEYDA EROĞLU, Arş. Gör. Filiz ASLAN, Arş. Gör. Fatma Pınar EŞSİZ, Öğr. Gör. Dr. Gökçe KILIÇOĞLU ve Nilgün TOPÇU'ya sonsuz teşekkürler.

Değerli jüri üyeleri Prof. Dr. Muammer YAYLALI, Prof. Dr. Erkan OKTAY, Prof. Dr. Yusuf AKAN ve Prof. Dr. Murat NİŞANCI'ya teşekkürler.

Erzurum – 2014

Ülker ÇAM

GİRİŞ

Bankalar ekonomide önemli bir yere ve işleve sahiptir. Finansal sistem içerisinde oldukça büyük bir paya sahip olan bankalar, bir takım iktisadi faaliyetlerin yürütülmesinde temel kuruluşlar niteliğindedir ve ekonomide fon arz ve talep edenleri bir araya getirmektedir. Fon arz edenlerin tasarruf yapmalarına yardımcı olan bankalar bu tasarrufların fon talep edenler aracılığıyla yatırımlara dönüşmesini sağlayarak iktisadi gelişmeye katkıda bulunmaktadır. Bankalar üstlendikleri görevler sayesinde ulusal ve uluslararası düzeyde iktisadi faaliyetlerin yürütülmesini kolaylaştırmaktadır.

Bankacılık sektörü gelişen dünyada, gelişen teknolojiye çok çabuk adapte olabilmektedir. Günümüz bankacılık sisteminde internet bankacılığındaki gelişmeler bunun bir göstergesidir. İnternet bankacılığı sayesinde dünyanın çok uzak noktaları arasında dahi fon transferi dakikalar içerisinde gerçekleştirilebilmektedir. Gelişen teknolojiyle birlikte bankacılık hizmetleri de çeşitlenmiş ve bankaların hem bireylerin hem kurumların iktisadi faaliyetlerini kolaylaştırıcı fonksiyonu artmıştır. Bu yönüyle de bankacılık sektörü bir ülkenin ekonomik kalkınmasında önemli bir rol oynamaktadır.

Bankacılık sektörü, değişen ekonomik yapı ve uygulanan iktisadi politikalardan en çok etkilenen kesimlerden birisidir. Bu nedenle bankacılık sektörünün ilgili bütün çevrelerce yakından izlenmesi ve çok sayıda akademik çalışmaya konu olması çok doğaldır.

Sağlam ve sorunsuz işleyen bir bankacılık sistemi iktisadi faaliyetlerin yürütülmesine olumlu katkılar sağlarken, kırılgan ve sorunlu bir bankacılık sistemi ekonomi için ciddi problemler ortaya çıkarabilmektedir. Geçmişte Türkiye ekonomisinde olduğu gibi kronik sorunlara sahip bir bankacılık sistemi bizzat ülkede yaşanan ekonomik sorunların kaynağı olabilmektedir. Dolayısıyla sağlıklı işleyen bir ekonomi için sağlıklı işleyen bir bankacılık sistemi şarttır. Sağlıklı işleyen bir bankacılık sistemi için ise sektör üzerindeki kısıtlamaların kaldırılarak, bankaların daha rekabetçi bir ortamda faaliyette bulunmasının sağlanması gerekmektedir.

Dünyadaki trende paralel olarak Türkiye’de de 1980 sonrası dönemde finansal liberalizasyon hız kazanmıştır. Doğal olarak, finansal sistemin bel kemiğini oluşturan bankalar bu süreçten önemli ölçüde etkilenmiştir. Bu dönemde, bankaların faaliyetleri

üzerindeki kısıtlamalar önemli ölçüde kaldırılmıştır. Böylece özel sektörün bankacılık piyasasına girmesi kolaylaştırılmıştır. 1980 sonrası dönemde hem yerli hem de yabancı özel sermayeli banka sayısında artış olmuştur. 2001 yılında uygulamaya konulan Bankacılık Sektörü Yeniden Yapılandırma Programının temel hedeflerinden birisi Türk bankacılık sektöründe etkinliğin ve rekabet gücünün artırılması olmuştur.

Rekabet olgusundan söz edebilmek için, adil yarışma koşullarında, kısıt olan bir şeyi veya bir konumu kazanma isteği olan çok sayıda yarışmacının olması ve bu yarışmacıların giriş ve çıkış konusunda serbest olmaları gerekmektedir. Burada söz konusu olan rekabet hem fiili hem de potansiyel rekabettir. Yarışılabilirlik kavramının temelinde ise potansiyel rekabet vardır. Yarışılabilirlikte rekabet kavramından farklı olarak, az sayıda hatta tek bir yarışmacı olması halinde dahi rekabet ortamının varlığından söz edilebilir. Bu rekabet ortamının oluşmasına neden olan ise potansiyel rekabettir. Yarışılabilirlikte, mevcut yarışmacılar davranışlarını piyasadaki yerleşik rakiplere göre değil, potansiyel rakiplere göre belirlemektedir.

Bu çalışmanın konusunu, Türk bankacılık sektörü ve sektörün piyasa yapısının rekabet ve yarışılabilirlik açısından incelenmesi oluşturmaktadır. 1980 öncesi dönemde kamu bankalarının payının fazla olduğu ve sektöre girişte önemli yasal kısıtlamaların mevcut olduğu sektörde 1980 ve 2001 yıllarından sonra yapılan düzenlemelerle rekabet ve yarışılabilirliğin nasıl değiştiği sektörün piyasa yapısını belirlemeye yönelik analizler yapılarak incelenmeye çalışılmıştır.

Çalışmada Türk bankacılık sektörünün tam rekabet şartlarında mı, yoksa eksik rekabet şartlarında mı faaliyette bulunduğu ve sektörün yarışılabilirlik özelliklerini taşıyıp taşımadığının araştırılması amaçlanmıştır. Ayrıca yoğunlaşma seviyesinin yüksek olduğu Türk bankacılık sektöründe ölçek büyüklüğünün piyasa yapısı üzerindeki etkisi belirlenmeye çalışılmıştır.

Çalışmada klasik firma teorisinden hareketle bankacılık sektöründe tam rekabet ve eksik rekabet şartlarında banka kârlarının nasıl elde edildiğini açıklayan teorik yaklaşımlar ve bankacılık sektöründe yarışılabilirlik incelenmiştir. Ayrıca çalışmada bu alanda yapılan diğer çalışmalardan farklı olarak Türk bankacılık sektörü yalnızca rekabet değil yarışılabilirlik açısından da incelenmiştir. Bu açıdan çalışmanın literatüre katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

27 bankanın 2003-2012 dönemine ait verilerinin kullanıldığı çalışmada panel veri analizi ile Türk bankacılık sektörü rekabet ve yarışılabilirlik açısından incelenirken yöntem olarak doğrudan piyasa yapısını belirlemeye yönelik yapısalcı yaklaşımlardan Panzar-Rosse Modeli tercih edilmiştir. Bu modelin tercih edilmesinde hem modelde yer alan değişkenlere ait verilerin derlenmesinin kolaylığı hem de model yardımıyla hesaplanan H istatistiğinin piyasanın yarışılabilirliği hakkında sonuçlara ulaşılmasına imkân vermesi etkili olmuştur. Bankaların gelire göre girdi fiyatları esnekliklerinin toplamından oluşan Panzar-Rosse H istatistiğinin aldığı değere göre incelenen bankacılık piyasasının tam rekabet, monopol, oligopol, monopollü rekabet, yarışılabilir piyasa özelliklerinden hangisini veya hangilerini taşıdığı yorumunda bulunulabilmektedir.

Başlıca dört bölümden oluşan çalışmanın birinci bölümünde, banka tanımı, bankaların ekonomik fonksiyonları, bankacılığın doğuşu ve gelişimi, bankaların faaliyetleri ve banka türlerini içeren genel bilgiler verilmiştir.

Çalışmanın ikinci bölümünde bankacılık sektöründe rekabet ve yarışılabilirlik incelenmiştir. Bankacılık sektöründe rekabet başlığı altında endüstriyel organizasyon yaklaşımı çerçevesinde bankacılık sektöründe tam rekabet piyasası, monopol piyasası, oligopol piyasası ve monopollü rekabet piyasasının nasıl işlediği anlatılmıştır. Daha sonra yarışılabilir piyasalar teorisi ve bankacılık sektöründe yarışılabilirlik açıklanmaya çalışılmıştır. Yarışılabilir piyasalar teorisinin temel varsayımları ve bu piyasada endüstri dengesinin nasıl oluştuğu açıklanmıştır. Ayrıca bu bölümde, bankacılık sektöründe rekabet ve yarışılabilirliği ölçmeye yönelik yaklaşımlar ele alınmıştır. Bu yaklaşımlar yapısalcı yaklaşımlar ve yapısalcı olmayan yaklaşımlar olmak üzere iki başlık altında incelenmiştir. Söz konusu yaklaşımlar literatürde bankacılık sektöründe yapılan uygulamalı çalışmalardan örnekler verilerek açıklanmaya çalışılmıştır. Ayrıca çalışmanın uygulama bölümünde kullanılan Panzar-Rosse Modeli bu bölümde ayrıntılı bir şekilde tanıtılmıştır.

Çalışmanın üçüncü bölümünde Türk bankacılık sektörünün yapısı incelenmiştir. Sektör, Türkiye Ekonomisi'ndeki önemli iktisadi gelişmelerin yaşandığı dönemler itibariyle ele alınmıştır. Bu nedenle ilk olarak 1980 öncesi ve sonrası dönem ayrımı yapılmıştır. Türkiye Ekonomisi'nde topyekûn bir politika değişikliğinin olduğu, yani

ithal ikameci iktisadi politikalardan vazgeçilerek ihracata yönelik iktisadi politikaların izlenmeye başlandığı ve finansal liberalizasyonun uygulamaya konulduğu 1980 sonrası dönem ayrıntılı bir şekilde incelenmiştir. 1980 sonrası dönemde ilk olarak 1980-2000 yılları ele alınmıştır. Bankacılık sektörünün önemli bir paya sahip olduğu 2001 krizinin sektöre etkileri ayrı bir başlık halinde incelenmiştir. Bankacılık sisteminin kırılgan yapısından kurtarılarak sağlıklı bir şekilde işlemesini hedefleyen yeniden yapılandırma dönemi sektör için bir diğer önemli gelişmedir. Son olarak çalışmada, yeniden yapılandırmanın sektörü ne denli dayanıklı hale getirdiğini görmek açısından 2008 yılında başlayan küresel ekonomik krizin Türk bankacılık sektörüne etkileri ve sektörün mevcut durumu tablolar yardımıyla ortaya konulmuştur.

Çalışmanın dördüncü ve son bölümü 2003-2012 yılları için Türk bankacılık sektörüne Panzar-Rosse Modelinin uygulama sonuçlarını içermektedir. Bu bölümde öncelikle Panzar-Rosse Modelini bankacılık sektörüne uygulayan çalışmaların açıklandığı literatür özeti yer almaktadır. Daha sonra çalışmada kullanılan veri seti ve panel veri analiziyle ilgili bilgiler verilerek, modelin tahmin sonuçları ile çalışma sonlandırılmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

BANKACILIKLA İLGİLİ GENEL BİLGİLER

1.1. BANKA VE EKONOMİK FONKSİYONLARI

Banka sözcüğünün İtalyanca “Banco” kelimesinden geldiği ve daha sonra “Banca” olarak kullanıldığı varsayılmaktadır. Masa, sıra, tezgâh anlamlarına gelen banco kelimesi ise ilk bankerler olarak kabul edilen Lombardiya’lı Yahudilerin bankacılık işlemlerini pazarlara koydukları birer masa üzerinde yapmalarından dolayı kullanılmıştır (Kaya, 2013: 3veParasız, 2011: 19).

Banka terimi farklı tanımlamalara sahiptir. Bunlardan yaygın olarak kullanılanlar aşağıdaki tanımlardır¹:

- Banka mevduat kabul eden, bu mevduatı en verimli şekilde çeşitli kredi işlemlerinde kullanmak amacını güden ya da bir başka ifade ile faaliyetlerinin esas konusu, düzenli bir şekilde kredi almak ya da kredi vermek olan bir ekonomik kuruluştur.
- Para, kredi ve sermaye konularına giren her çeşit işlemleri yapan ve düzenleyen, özel veya kamusal kişilerle işletmelerin bu alandaki her türlü gereksinimlerini karşılama faaliyetlerini temel uğraş konusu olarak seçen bir ekonomik birimdir.
- Ekonomik anlamda banka, ekonomiye banknot ve kaydi para gibi ödeme araçları sağlayan, nakdi sermaye ve sermayeyi temsil eden haklarla (taşınır değerlerle) ilgili ticareti meslek haline getiren ve özellikle nakit kullanmaksızın yürütülen başkaca finansal hizmetleri ve ödeme işlemlerini yapan özel ya da kamu kuruluşlarıdır.

Bankalar iktisadi faaliyetlerin yürütülmesini kolaylaştıran önemli fonksiyonları yerine getirmektedir. Bu fonksiyonlar aşağıdaki gibi sıralanabilir (Aydın, 2012a: 16-17 ve Kaya, 2013: 4-5):

- Bankaların başlıca fonksiyonu, fon arz ve talep edenler arasında finansal aracılık yapmaktır. Bankalar, kişi ve kurumların tasarruflarını toplayarak bu

¹ Söz konusu tanımlar için, Takan ve Boyacıoğlu (2011), Kaya (2013) ve Yüksel vd. (2004) çalışmalarına bakılabilir.

tasarrufların yatırımlara dönüşmesine aracılık yapmaktadır. Finansal aracı kurumlar olmaması durumunda, fon arz ve talep edenlerin çok sayıda olması, farklı yerlerde sunulan fonların farklı miktarda ve farklı vadelerde olması, fon arz ve talep edenlerin bilgi düzeylerinin farklı olması (asimetrik bilgi durumu) gibi nedenlerle fonların arz edenlerden talep edenlere ulaşmasında sorunlar yaşanacaktır. Ayrıca tarafların birbirleri hakkında yeterli bilgiye sahip olmamaları yanlış kararlara, bu da fonların yanlış kullanımına neden olacaktır. Bankalar fon transferindeki bu sorunları aracılık fonksiyonu ile ortadan kaldırmaktadır.

- Bankaların bir diğer fonksiyonu kaynaklara akıcılık sağlamaktır. Bankalar, hem ulusal hem de uluslararası düzeyde fon açığı verenlerle fon fazlası verenleri buluşturarak kaynaklara akıcılık sağlarlar.

- Bankalar, sahip oldukları uzmanlıkları sayesinde kaynakların uygun sektörlere, verimli ve kârlı alanlara aktarılmasına aracılık ederek kaynak kullanımında etkinliği sağlarlar.

- Genellikle tasarruf sahipleri küçük miktarlarda ve kısa süreli olarak fon sunarken, fon talep edenler daha uzun süreli ve büyük tutarlarda fon talep etmektedir. Bankalar tasarruf sahiplerinin bu kısa süreli ve küçük miktarlardaki tasarruflarını yatırımların finansmanında kullanılacak kaynaklar haline dönüştürerek, kendilerine yatırılan fonların vadelerinden daha uzun vadede kredi verebilirler. Böylece bankalar, işletmelerin, bireylerin ve devletin ihtiyaçlarını karşılayacak büyük fonların oluşmasını sağlarlar. Kaynakların miktar ve vadesinde gerçekleştirilen bu dönüşüme bankaların transformasyon fonksiyonu denir.

- Bankaların önemli fonksiyonlarından birisi de kaydi para (banka parası) üretmektir. Kaydi para, bankaya yatırılan mevduatın kanuni karşılık miktarı düşürüldükten sonra tekrar kredi olarak verilmesi sonucu oluşan paradır. Kaydi para, fiziki varlığı olmayan, sadece bankaların hesaplarına alacak ya da borç kaydı düşülerek oluşturulan bir ödeme aracıdır.

- Kredilere aracı olan bankalar bireylerin ve firmaların paraya olan ihtiyaçlarının karşılanmasını kolaylaştırarak para piyasasının akışkanlığını artırır.

- Bankalar halka, tasarruflarını güvenli bir ortamda saklama imkânı sağlayarak onları bu külfetten kurtarırlar.

- Bankalar, ulusal ve uluslararası ticaretin gelişmesine katkı sağlarlar. Bankalar finansal kiralama, faktoring, forfaiting gibi yeni finansman yöntemleri ve teminat mektupları, vesaik mukabili ödeme, akreditif gibi yeni ödeme yöntemleri ile ulusal ticaretin yanında uluslararası ticareti de geliştirmektedir.

- Gelişmiş bir bankacılık sistemi para politikasının etkinliğinin artmasına yardımcı olur.

Özetle, iktisadi hayat içerisinde önemli bir yere sahip olan bankalar hem özel hem de kamusal kişi ve kuruluşların finansal faaliyetlerinin yürütülmesine yardımcı olan ekonomik birimlerdir. Fon arz ve talep edenlerin buluşmasına aracılık eden bankalar, ulusal ve uluslararası ticaretin gelişmesinde ekonomi içerisindeki temel kurumlardan birisidir. Mevduat faaliyetiyle tasarrufların artmasına yardımcı olan bankalar, bu tasarrufların yatırıma dönüşmesine aracılık ederek, ülke ekonomisine katkıda bulunmaktadır.

1.2. BANKACILIĞIN DOĞUŞU VE GELİŞİMİ

Beş bin yıl öncesinden gelen yazılı belgeler bankacılığın doğuşunun binlerce yıl öncesine dayandığını, o dönemde tapınakların günümüzdeki bankalar gibi çalıştığını ve bankerlerin ihtiyaç sahiplerine faiz karşılığı vadeli borç verdiklerini göstermektedir (İldız, 2013: 1).

Tarihte, ilk bankacılık hizmetlerinin eski Sümer ve Babil Medeniyetlerine kadar uzandığı sanılmaktadır. Bilinen ilk banka kuruluşu Sümerlerde M.Ö. 3500 yılında kurulan ve “maket” olarak adlandırılan yapılardır. Servetlerini diğer insanlardan korumak isteyen kişiler, mabetlerin güvenilirliğinden ve rahiplerin dürüstlüğünden faydalanarak varlıklarını buralara emanet etmişlerdir. Harman zamanı ödenmek üzere tohum v.b. gibi hammadde ve teçhizat alımı için çiftçilere ilk dönemlerde ayni, daha sonraları parasal kredi açtıkları kazılar sonucu saptanan maketin rahipleri ilk borç veren kişiler olmuşlardır. Söz konusu kazılarda çıkan belgeler bir hesaptan diğer hesaba transferlerin, tediye ve teslim emirlerinin, mal belgeleri talimatının varlığını işaret etmektedir. Bu dönemlere ait belgeler maketlerin temel faaliyet konularının ödünç verme ve mevduat kabulü olduğunu ortaya koymaktadır (Aydın, 2012b: 53 ve Parasız, 2011: 19).

Babil Kralı Hammurabi'nin kanunlarında maketlerin ödünç verme işlemlerini nasıl yöneteceği açık bir şekilde ifade edilmiştir. Bu kanunlarda, borcun vadesinde nasıl tahsil olunacağı, borçlunun hangi mallarının ne yolla borcun tasfiyesinde kullanılacağı yazılmıştır. Ayrıca ödünç işleri sırasında faiz tahsiline de izin verilmiştir (Parasız, 2011: 19).

Eski Yunan, Eski Mısır ve Roma'da da bankacılık faaliyetlerinde bulunan kurumlar olmuştur. Eski Yunan'da maket sisteminin yanı sıra kredi işlemleri Trapezitai adı verilen bankerler tarafından yürütülmüştür. Eski Yunan'da faizin serbest olması yüksek faiz oranlarına ve bu da bağımsız siteler ve devletlerin belli başlı kentlerde devlet bankaları kurmaya başlamalarına neden olmuştur. İlk devlet bankası Eski Yunan'da kurulmuş ve ilk bankacılık krizi Atina Sitesi'nde yaşanmıştır (Aydın, 2012b: 53).

Mısır'da bankacılığın ortaya çıkışı Büyük İskender'in M.Ö. 4. yüzyılda burayı işgalinden sonra olmuştur. Mısır'da faizi yasaklayan hükümler bulunmaktadır. Bu dönemde bankacılık devletin denetimine girmiştir ve özel bankalar ortadan kaldırılmıştır. Ancak ülke Romalılara geçtikten sonra özel bankalar tekrar ortaya çıkmıştır (Takan ve Boyacıoğlu, 2011: 3).

Ortaçağ Avrupa'sında yaşanan siyasi istikrarsızlık ve sürekli savaşlar ticari faaliyetlerin durgunlaşmasına, kredilerin azalmasına neden olmuştur. Söz konusu dönemde Vatikan Kilisesi ve diğer dinler tarafından faiz yasaklanmıştır (Aydın, 2012b: 54).

1453 İstanbul'un fethi, Rönesans hareketi ve coğrafi keşifler sonucu ticaretin okyanuslara kayması ile kilise hukukunun yerini Roma Hukuku almış ve bu durum faize olan bakışı değiştirmiştir. Faizin yasal kabul edilmesi bankacılığın gelişmesine büyük katkı sağlamıştır (Parasız, 2011: 20).

1609 yılında kurulan Amsterdam Bankası modern anlamda bankacılık faaliyeti gösteren ilk banka olmuştur. Bunu takiben 1637'de kurulan Venedik Bankası ve 1694'de kurulan İngiltere Bankası modern bankacılığın diğer örnekleridir (Yardımcıoğlu ve Büyükşalvarcı, 2007: 143).

16. yüzyılda Amsterdam ve Hamburg ticaretin en yoğun olduğu şehirlerdi. Avrupa'daki paraların çeşitliliği ve ayarlarının bozuk olması paraların değişiminde sorun yaşanmasına neden olmuştur. Amsterdam Bankası bu sorunları ortadan kaldırmak için Amsterdam Belediyesinin garantisi altında çalışmak üzere kurulmuştur. Banka sabit nitelik ve değere sahip olan hesap parası “banka florinini” üretmiştir (Aydın, 2012b: 54).

Venedik Bankası “Contadi di Banka” adı verilen, çek ve banknot kullanımına yol açan sistemi geliştirmiştir. İngiltere Bankası ise kurulan ilk merkez bankası olma özelliğine sahiptir (Parasız, 2011: 20-21).

Amerika Birleşik Devletleri'nde (ABD) modern bankacılık Bank of North America'nın kurulması ile başlamıştır. 1782 yılında Kuzey Amerika'da kurulan banka ABD'nin bağımsızlık savaşının finansmanında kullanılmıştır. Bu bankayı takiben yeni bankaların kurulmasıyla birlikte ABD'nin bankacılık sektörü oluşmaya başlamıştır. 1791 yılında kurulan Bank of The United States hem özel, hem de merkez bankası niteliğindedir. Nihayet 1907 yılında kurulan ABD merkez bankası Federal Reserve Bank ile modern bankacılığın zemini oluşmuştur (Aydın, 2012b: 54).

İkinci dünya savaşından sonra gelişmiş ve az gelişmiş ekonomiler olgusunun önem kazanmasıyla birlikte genelde devlet eliyle ve özel yasalarla kurulan kalkınma bankaları ortaya çıkmıştır. Yine bu dönemde sermayeleri devletlere ait olan, uluslararası nitelikli para ve kredi kurumları ortaya çıkmaya başlamıştır. Uluslararası Para Fonu, Dünya Bankası, Avrupa Yatırım Bankası bu kuruluşlardan bazılarıdır (Aydın, 2012b: 54-55).

Sanayi devrimi, muhasebe sistemlerindeki gelişmeler, kağıt paranın genel bir ödeme aracı olma özelliği kazanması, kıymetli kağıtların bulunması ve bilgisayar teknolojilerindeki gelişmeler demodern bankacılığın gelişmesine katkı sağlamıştır (Parasız, 2011: 21).

Geçmiş yüzyıllar öncesine dayanan ve zaman içerisinde teknolojik gelişmeye paralel olarak gelişen bankalar, ekonomik faaliyetlerin yürütülmesinde temel kuruluşlardan birisi haline gelmiştir. Özellikle bilgisayar teknolojilerindeki gelişmelere

çok çabuk ayak uydurabilen bankalar ulusal ve uluslararası düzeyde ekonomik faaliyetlerin yürütülmesini kolaylaştırmaktadır.

1.3. BANKACILIK FAALİYETLERİ

Temel faaliyet konuları, mevduat toplamak ve kredi kullandırmak olan bankalar geniş bir faaliyet alanına sahiptir. Bankaların faaliyet konuları 5411 sayılı Bankacılık Kanunu 4. maddesinde yer almaktadır. Bu kanunda yer alan faaliyetler aşağıdaki gibidir:

- a) Mevduat kabul
- b) Katılım fonu kabul
- c) Nakdi, gayri nakdi her cins ve surette kredi verme işlemleri
- d) Nakdi ve kaydı ödeme ve fon transferi işlemleri, muhabir bankacılık veya ek hesaplarının kullanılması dâhil her türlü ödeme ve tahsilât işlemleri
- e) ek ve diğeri kambiyo senetlerinin iştirası işlemleri
- f) Saklama hizmetleri
- g) Kredi kartları, banka kartları ve seyahat çekleri gibi ödeme vasıtalarının ihracı ve bunlarla ilgili faaliyetlerin yürütülmesi işlemleri
- h) Efektif dâhil kambiyo işlemleri; para piyasası araçlarının alım ve satımı; kıymetli maden ve taşların alımı, satımı veya bunların emanete alınması işlemleri
- i) Ekonomik ve finansal göstergelere, sermaye piyasası araçlarına, mala, kıymetli madenlere ve dövize dayalı; vadeli işlem sözleşmelerinin, opsiyon sözleşmelerinin, birden fazla türev aracı içeren basit veya karmaşık yapıdaki finansal araçların alımı, satımı ve aracılık işlemleri
- j) Sermaye piyasası araçlarının alım ve satımı ile geri alım veya tekrar satım taahhüdü işlemleri
- k) Sermaye piyasası araçlarının ihraç veya halka arz yoluyla satışına aracılık işlemleri

l) Daha önce ihraç edilmiş olan sermaye piyasası araçlarının aracılık maksadıyla alım satımının yürütülmesi işlemleri

m) Başkaları lehine teminat, garanti ve sair yükümlülüklerin üstlenilmesi işlemleri gibi garanti işleri

n) Yatırım danışmanlığı işlemleri

o) Portföy işletmeciliği ve yönetimi

p) Hazine Müsteşarlığı ve/veya Merkez Bankası ve kuruluş birlikleri nezdinde oluşturulan bir sözleşme kapsamında üstlenilen yükümlülükler çerçevesinde alım satım işlemlerine ilişkin piyasa yapıcılığı

r) Faktöring ve forfaiting işlemleri

s) Bankalar arası piyasada para alım satımı işlemlerine aracılık

t) Finansal kiralama işlemleri

u) Sigorta acenteliği ve bireysel emeklilik aracılık hizmetleri

v) Kurulca belirlenecek diğer faaliyetler

Kanunda yer alan bu faaliyetler üç temel başlık altında toplanabilir. Bunlar, mevduat faaliyetleri, kredi faaliyetleri ve hizmet bankacılığıdır.

1.3.1. Mevduat Hizmetleri

5411 sayılı Bankacılık Kanunu'nda mevduat *“yazılı ya da sözlü olarak veya herhangi bir şekilde halka duyurulmak suretiyle ivazsız veya bir ivaz karşılığında, istendiğinde ya da belli bir vadede geri ödenmek üzere kabul edilen para”* olarak tanımlanmaktadır.

Mevduat, gerçek ya da tüzel kişilerin bankalar nezdinde belirli bir faiz getirisi karşılığında yatırdıkları paralardır. Mevduat sahipleri paralarını istedikleri anda çekebilecek şekilde bankaya yatırabilecekleri gibi belirli bir vadede veya belirli bir ihbar süresi sonunda çekmek üzere de yatırabilmektedirler (Kaya, 2013: 25).

Bankaya yatırılan her para mevduat değildir. Paranın bankaya yatırılış amacı ve paranın yer aldığı hesap gibi hallere göre paranın durumu tespit edilebilir (Noyan, 2007:

15). TCMB'nin 2007/1 sayılı Tebliğinin 5. maddesinde mevduat türleri aşağıdaki gibi belirlenmiştir²:

- Tasarruf Mevduatı: Mevduat bankaları nezdinde açtırılan, gerçek kişilere ait ve münhasıran çek keşide edilmesi dışında ticari işlemlere konu olmayan mevduattır.

- Resmi Kuruluşlar Mevduatı: Genel bütçe kapsamındaki kamu idarelerine, özel bütçeli idarelere, düzenleyici ve denetleyici kurumlara, sosyal güvenlik kurumlarına, yerel yönetimlere, mahkemelere, savcılıklara, icra ve iflas dairelerine ve tereke hâkimliklerine ait hesaplar "Resmi Kuruluşlar" başlığı altında sınıflandırılır.

- Ticari Kuruluşlar Mevduatı: Gerçek kişilerin ticari işletmelerine, her çeşit ortaklıklara, kamu iktisadi teşebbüsleri ile bunlara ait müesseselere, bağlı ortaklıklara, iştiraklere ve müesseselerin ve bağlı ortaklıkların işletmelerine, yerel yönetimlerin ticari işletmelerine, döner sermayeli kuruluşlara, vakıfların, derneklerin, sendikaların, birliklerin ve mesleki kuruluşların kurdukları veya katıldıkları ticari işletmelere, kooperatiflere, sigorta şirketlerine, emeklilik şirketlerine ve banka dışı diğer mali kesime ait hesaplar "Ticari Kuruluşlar" başlığı altında sınıflandırılır.

- Bankalar Mevduatı: Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası ve bankalar ile özel kanunlarına göre mevduat kabulüne yetkili bulunan kuruluşlara ait hesaplar "Bankalar" başlığı altında sınıflandırılır.

- Diğer Kuruluşlar Mevduatı: Vakıflara, derneklere, birliklere, sendikalara, tasarruf ve yardımlaşma sandıklarına, elçilik ve konsolosluklara, uluslararası kuruluşların Türkiye'deki büro ve temsilciliklerine, fonlara, apartman yönetimine, noter teminat ve emanetine ait hesaplar ile mahkemeler, savcılıklar, icra ve iflas daireleri ve tereke hâkimlikleri nezdindeki paralara ilişkin hesaplar ve mahkemelerce tevdi mahalli gösterilmek suretiyle yatırılan paralara ilişkin hesaplar "Diğer Kuruluşlar" başlığı altında sınıflandırılır.

²TCMB'nin 2007/1 sayılı Tebliğinin 5. maddesinde mevduat türleri yazılmış ve aynı tebliğin 6. maddesinde tasarruf mevduatı, 8. maddesinde resmi kuruluşlar mevduatı, 9. maddesinde ticari kuruluşlar mevduatı, 10. maddesinde bankalar mevduatı ve 11. maddesinde diğer kuruluşlar mevduatı açıklanmıştır.

Bankaların topladıkları mevduatlar vadelerine göre de sınıflandırılabilir. Yine TCMB'nin 2007/1 sayılı Tebliğinin 3. maddesinde mevduat vadeleri aşağıdaki gibi belirlenmiştir:

- Vadesiz mevduat: Bankanın izni aranmaksızın hesap sahibi tarafından istenildiği zaman kısmen veya tamamen çekilebilen, herhangi bir ihbar veya vade koşulu taşımayan ve faiz tahakkukları yıl sonunda veya hesabın kapatılmasında yapılan mevduattır.

- İhbarlı mevduat: Çekileceği tarihten 7 gün önce yazılı bir ihbar verilmek suretiyle çekilebilecek mevduattır.

- Vadeli mevduat: 1 aya kadar vadeli (1 ay dâhil), 3 aya kadar vadeli (3 ay dâhil), 6 aya kadar vadeli (6 ay dâhil), 1 yıla kadar vadeli ve 1 yıl ve daha uzun vadeli (1 ay, 3 ay, 6 ay ve yıllık faiz ödemeli) olarak açılabilir mevduattır.

- Birikimli mevduat: Asgari 5 yıl vade ile açılan, sözleşme ile belirlenen aylık veya üç aylık sürelerde hesaba para yatırmaya imkân veren mevduattır.

1.3.2. Kredi Hizmetleri

Bankaların temel faaliyetlerinden birisi de kredi kullandırmaktır. Yani fon arz edenlerden topladıkları kaynakların fon talep edenlere ulaşmasında aracılık yapmaktır. Kredi kelime anlamı olarak “güven, saygınlık, itibar” anlamlarına gelmektedir ve “para, mal veya para cinsinden bir değer belirlili bir vade ve koşulla geri alınmak üzere verilmesi” şeklinde tanımlanmaktadır³. Kredi kapsamına giren işlemler 5411 sayılı Bankacılık Kanunu 48. maddesinde “*Bankalarca verilen nakdî krediler ile teminat mektupları, kontrgarantiler, kefaletler, aval, ciro, kabul gibi gayri nakdi krediler ve bu niteliği haiz taahhütler, satın alınan tahvil ve benzeri sermaye piyasası araçları, tevdiatta bulunmak suretiyle ya da herhangi bir şekil ve surette verilen ödünçler, varlıkların vadeli satışından doğan alacaklar, vadesi geçmiş nakdî krediler, tahakkuk etmekle birlikte tahsil edilmemiş faizler, gayri nakdi kredilerin nakde tahvil olan bedelleri, ters repo işlemlerinden alacaklar, vadeli işlem ve opsiyon sözleşmeleri ile benzeri diğer sözleşmeler nedeniyle üstlenilen riskler, ortaklık payları ve Kurulca kredi*

³Türk Dil Kurumu Büyük Türkçe Sözlük (www.tdk.gov.tr).

olarak kabul edilen işlemler izlendikleri hesaba bakılmaksızın bu Kanun uygulamasında kredi sayılır. Birinci fıkrada belirtilenlere ilâve olarak, kalkınma ve yatırım bankalarının finansal kiralama yöntemiyle sağladığı finansmanlar ile katılım bankalarının taşınır ve taşınmaz mal ve hizmet bedellerinin ödenmesi suretiyle veya kâr ve zarar ortaklığı yatırımları, taşınmaz, ekipman veya emtia temini veya finansal kiralama, mal karşılığı vesaikin finansmanı, ortak yatırımlar veya benzer yöntemlerle sağladıkları finansmanlar da bu Kanun uygulamasında kredi sayılır.” şeklinde ifade edilmiştir.

Kredinin üç temel unsuru vardır: vade (zaman), güven ve risk. Vadesiz bir işlemin kredi özelliği bulunmamaktadır. Bankalarca sağlanan kaynaklar belirli bir süre sonra iade edilmesi şartıyla verildiği için, taraflar arasında güven unsurunun bulunması gerekmektedir. Kredi ödenmeme tehlikesi taşıdığından, bütün krediler açıldığı andan itibaren risk oluşturmaktadır (Takan ve Boyacıoğlu, 2010: 142).

Bankalar tarafından verilen krediler farklı özelliklerine göre beş gruba ayrılabilir. Kredi çeşitleri aşağıdaki gibidir (Parasız, 2011: 197-198 ve Kaya, 2013: 272-276):

- Nitelikleri açısından krediler nakdi krediler ve gayri nakdi krediler olmak üzere ikiye ayrılır. Nakdi krediler, faiz ya da faiz ve komisyon karşılığında ödünç para verilmesi şeklinde kullandırılan kredilerdir. Gayri nakdi krediler teminat mektubu, kabul kredisi gibi bir işin yapılması, bir borcun ödenmesi veya bir yükümlülüğün yerine getirilmesi v.b. konularda işi yüklenenin, yükümlülüğünü önceden kararlaştırılan koşullara uygun olarak yerine getirilmesini sağlamak için verilen garanti belgeleridir.

- Vadeleri açısından krediler kısa vadeli, orta vadeli ve uzun vadeli kredilerdir. Vadesi 12 aya kadar olan krediler kısa vadeli, 5 yıla kadar olan krediler orta vadeli ve 5 yıldan fazla olan krediler uzun vadeli kredi olarak adlandırılmaktadır.

- Teminatları açısından krediler teminatsız krediler ve teminatlı kredilerdir. Teminatsız kredide kredinin güvencesi müşterinin kişiliğidir. Bu tip kredide müşterinin imzası dışında herhangi bir teminat istenmemektedir. Teminatlı krediler, şahsi teminatlı krediler ve maddi teminatlı krediler olmak üzere ikiye ayrılır. Şahsi teminatlı krediler, kefalet karşılığı veya senet karşılığı açılan krediler gibi, birden fazla kişinin imzası karşılığında açılan kredilerdir. Maddi güvenceli kredilerde maddi bir varlık karşılık

gösterilmektedir. Bu tür kredilerde ipotek tesisi ya da menkul kıymetlerin rehnedilmesi söz konusudur.

- İzin açısından krediler, şube yetkili krediler ve otorize kredilerdir. Şube yetkili kredilerde başka bir makamın iznine gerek olmadan şubelerce kredi açılabilirken, otorize kredilerde genel müdürlük, yönetim kurulu gibi üst organların izni gerekmektedir.

- Veriliş amacı açısından krediler tüketici kredileri (bireysel krediler) ve ticari krediler (kurumsal krediler) olmak üzere ikiye ayrılır. Tüketici kredisi, konut kredisi, taşıt kredisi ve kişisel ihtiyaç kredisidir. Ticari krediler, işletme kredileri, yatırım kredileri, ihracat kredileri ve sanayi kredileridir.

Hem özel hem de kamusal kişi ve kuruluşların çok sayıda ve birbirinden farklı ihtiyaçları bulunmaktadır. Yukarıda açıklanan kredi türleri ile bankalar bu ihtiyaçların hemen hemen hepsinin karşılanmasına yardımcı olmaktadır.

1.3.3. Hizmet Bankacılığı

Bankaların kredi ve mevduat faaliyetleri dışında kalan faaliyetleri de “hizmet bankacılığı” olarak adlandırılmaktadır. Hizmet bankacılığı kapsamında bankaların faaliyetleri aşağıdaki gibi sıralanabilir (Kaya, 2013: 33-41):

- Saklama hizmetleri: Para, menkul kıymet, tapu senedi, mücevherat ve ticari belgeler gibi kıymetli varlıkların belirli bir bedel karşılığında kiralık kasalarda muhafaza edilmesi hizmetidir.

- Ödeme ve tahsilât hizmetleri: Çek, kredi kartları havale, virman, elektronik fon transferi, senet işlemleri, diğer ödeme ve tahsilât hizmetlerini (elektrik, su, doğalgaz v.b. fatura ödemeleri, vergi, sigorta primi, trafik cezası, maaş ödemeleri v.b.) kapsamaktadır.

- Döviz alım-satımı ve arbitraj hizmetleri: Bankalar, müşterilerinin talimatı ile döviz alım-satımı ve arbitraj işlemlerini gerçekleştirebilirler.

- Sigorta hizmetleri: Bankalar finansal aracı sıfatıyla acentesi odcuکلarı sigorta şirketlerinin sigortacılık hizmet ve ürünlerini şube ve diğer katılım kanalları aracılığıyla müşterilerine pazarlamaktadır. Böylece doğrudan sigorta hizmeti vermeseler de dolaylı olarak yerine getirdikleri pazarlama fonksiyonu ile sigorta şirketlerinden aracılık komisyonu elde ederler.

- Elektronik bankacılık hizmetleri: Elektronik bankacılık tipleri ATM (Bankamatik- Automatic Teller Machine), telefon bankacılığı, cep bankacılığıdır.

- Yatırım işlemleri: Bankaların müşterilerine mevduat getirisi dışında gelir elde etme imkânı sundukları yatırım hizmetleri repo işlemleri ile yatırım fonu, hazine bonosu ve devlet tahvili, uluslararası tahvil, hisse senedi, türev ürünler ve kıymetli maden (altın) alım satımıdır.

Mevduat, kredi ve yukarıda sayılan faaliyetler ile bankalar oldukça geniş bir hizmet yelpazesine sahiptir. Teknolojik gelişmeyle birlikte bu yelpaze her geçen gün daha da genişlemektedir.

1.4. BANKA TÜRLERİ

Bankalar niteliklerine göre farkı şekillerde sınıflandırılmaktadırlar. Buna göre bankalar mülkiyet yapılarına göre, kapsamlarına göre ve faaliyet alanlarına göre sınıflandırılabilir.

1.4.1. Mülkiyet Yapılarına Göre Bankalar

Bankalar mülkiyet yapılarına göre sınıflandırılırken sermayelerinin kamu sektörü, özel sektör ve yabancı kişi ve kuruluşlara ait olması dikkate alınmaktadır. Buna göre bankalar, kamu bankaları, özel bankalar karma bankalar ve yabancı bankalar olmak üzere dört gruba ayrılmaktadır.

1.4.1.1. Kamu Bankaları

Sermayelerinin tamamı kamu adına, hazineye ya da diğer kamu tüzel kişilerine ait olan bankalardır. Kamu bankalarının özel veya yabancı sermayeli bankaların devletleştirilmesi sonucu ortaya çıkması da mümkündür (Delikanlı, 2012: 40).

1.4.1.2. Özel Bankalar

Bu bankalar özel kişi ve kuruluşlar tarafından kurulan bankalardır. Sermayesinde kamu payı bulunmayan özel bankalar genellikle ticaret, mevduat ya da yatırım bankası şeklinde kurulurlar (Kaya, 2013: 72).

1.4.1.3. Karma Bankalar

Sermayesinde hem özel sektörün hem de kamu sektörünün belirli oranda paylarının bulunduğu bankalardır. Karma bankalar, sermayesinin tamamı kamuya ait olan bir bankanın, sermayesinin bir kısmının halka açılması ile ortaya çıkabilir (Ayanoglu, 2013: 6).

1.4.1.4. Yabancı Bankalar

Sermayeleri yabancı kişi ve kuruluşlara ait olan bankalardır. Yabancı bankalar iki şekilde kurulabilir. İlk olarak yabancı banka, merkezi başka ülkede bulunan bir bankanın dışarıda şube açması şeklinde kurulabilir. İkinci olarak da yabancı banka doğrudan yabancı sermayeyle o ülkede kurulabilir (Kaya, 2013: 73).

1.4.2. Kapsamlarına Göre Bankalar

Bankalar şube ve personel sayısının çokluğuna, yönetim biçimine ve faaliyetlerinin sınırlandırılıp sınırlandırılmamasına göre de sınıflandırılabilir. Bu durumda bankalar perakende bankacılık, toptan bankacılık, holding bankacılığı ve kıyı bankacılığı kapsamlarından birinde faaliyette bulunurlar.

1.4.2.1. Perakende Bankacılık

Perakende bankacılık çok şubeli bankacılık esasına dayanmaktadır. Perakendeci bankalar toplumun geniş bir kesiminin finansal ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla kurulurlar. Asıl fonksiyonu olan tasarruf sahibi ve yatırımcı arasında aracılık yapmanın yanı sıra çek tahsilâtı, kambiyo işlemleri, kredi kartları, otomatik fatura ödeme, havale, kiralık kasa ve teminat mektubu gibi hizmetlerde sunarlar. Ayrıca akreditif, forfaiting, faktoring, leasing, swap ve opsiyon gibi bilanço dışı faaliyetleri de gerçekleştirirler (Takan ve Boyacıoğlu, 2011: 16).

Perakendeci bankaların özellikleri aşağıdaki gibi sıralanabilir (Kaya, 2013: 79):

- Sürekli işlem yaptıkları ve çok sayıda şubeye sahip oldukları için kasalarında atıl fon bulunabilmektedir.

- Bu tür bankaların kırtasiye, kira, bina ve araç-gereç masrafları oldukça fazladır.
- Toplumun geniş bir kesimine hitap ettikleri için müşteri sayısı çoktur, dolayısıyla mevduat ve kredi yelpazeleri geniştir.
- Toptancı bankalara oranla kaldıraç etkisinden daha fazla yararlanırlar.
- Çok sayıda eleman çalıştırdıkları için personel giderleri yüksektir.
- Faiz marjı toptancı bankalardan daha yüksektir.
- Ücret ve komisyon gelirleri, faiz gelirlerine göre daha azdır. Toplam gelirlerinin önemli bir kısmını faiz gelirleri oluşturur.

1.4.2.2. Toptancı Bankacılık

Toptancı bankalar, perakende bankaların aksine az sayıda şubeyle ve uzmanla çalışan bankalardır. Faaliyetlerini büyük ölçüde belli finansal merkezlerde sürdürürler. Toptancı bankacılıkta bankalar müşterilerinden gelen büyük tutarlı kredi taleplerini karşılamak üzere başka firmalardan ve uluslararası para ve sermaye piyasalarından büyük tutarlı fon sağlarlar (Parasız, 2011: 60).

Toptancı bankacılığın özellikleri aşağıdaki gibi sıralanabilir (Parasız, 2011: 60-61):

- İşlemleri toptancı niteliktedir, yani büyük tutarlı fonlarla ilgilenirler.
- Yüksek riskli sermaye yatırımlarına girişebilirler.
- Toptancı bankalar bazı alanlarda uzmanlaşmaktadır.
- Az sayıda şube, birkaç uzman ve geniş uluslararası örgütlenme ağına sahiptir.
- Fon kaynaklarını daha çok uluslararası mali piyasalardan sağlamaktadır.
- Fon maliyetleri perakendeci bankalardan daha düşüktür.
- Çabuk karar alma mekanizmasına sahiptir.
- Müşterilerini çok uluslu şirketler, büyük firmalar ve hükümetler oluşturur.
- Nitelikli personel çalıştırırlar.
- Rekabet güçleri yüksektir.

1.4.2.3. Holding Bankacılığı

Holding bankacılığı iki şekilde ortaya çıkabilir. Birincisi, bir bankanın doğrudan ya da dolaylı olarak bir veya birden çok bankayı yönetmesi şeklindedir. İkincisi ise, bir bankanın sermayesinin çoğunluğunun bir holdingin kontrolünde olması şeklindedir (Ayanoglu, 2013: 9).

Holding bankacılığının temelinde bankayı elinde bulunduran grup veya holdinge daha kolay ve daha düşük faizli kaynak aktarımı sağlama isteği bulunmaktadır. Holding bankacılığında holdingler kendi kuruluşlarına daha düşük faizli kredi sağlarken grup dışındaki firmalara uyguladıkları yüksek faiz ve komisyon ücreti ile kâr elde etmeye çalışmaktadır. Ancak bu durum, bu anlayışla kurulan bankaların kaynak yapısının bozulmasına neden olmaktadır (Kaya, 2013: 87).

1.4.2.4. Kıyı Bankacılığı (Offshore Bankalar)

5411 sayılı Bankacılık Kanunu 3. maddesinde kıyı bankacılığı “*bankacılık faaliyetleri, kurulu bulunulan ülke harici ile sınırlı tutulan veya ülke genelinde uygulanan ekonomik ve malî mevzuata tâbi olmayan ya da kurulu bulunulan ülkede yerleşik olanlardan mevduat ve fon kabulünün yasaklandığı bankacılık*” olarak tanımlanmaktadır.

Bu bankalar, kurulu oldukları bölgeler kıyı bölgesi olarak adlandırıldığından kıyı bankası ismini almıştır. Kıyı bankaları diğer bankalar gibi mevduat toplayıp, kredi kullandırmaktadır. Ancak aşağıdaki özellikleri nedeniyle diğer bankalardan ayrılmaktadır (Delikanlı, 2012: 40):

- Kıyı bankaları bulundukları ülkede geçerli olan para birimi dışındaki bir para birimi ile işlem yapar.
- Kıyı bankaları yerleşik olmayan kişiler ve kurumlarla işlem yapar.
- Kıyı bankaları genellikle yurtiçi finans piyasasının tabi olduğu yasaların, sınırlamaların ve kontrollerin çoğundan muaftır.
- Birçok kıyı bankacılığı merkezinde çok sıkı biçimde sır saklama ilkesi uygulanmaktadır.

1.4.3. Faaliyet Alanlarına Göre Bankalar

Faaliyette bulundukları alanlara göre bankalar beş gruba ayrılabilir. Bunlar, merkez bankaları, ticaret bankaları, kalkınma bankaları, yatırım bankaları ve katılım bankalarıdır.

1.4.3.1. Merkez Bankaları

20. yüzyıla kadar banknot ihraç etmek için kurulan merkez bankalarının görev ve yetkileri zaman içerisinde artmıştır. Bulunduğu ülkenin para ve kredi politikasını idare eden merkez durumunda olmalarından dolayı genellikle merkez bankası adını alan bu bankaların temel görev ve yetkileri aşağıdaki gibidir (Ayanoglu, 2013: 8):

- Banknot ve kağıt para çıkarmak,
- Para piyasasını ve genel kredi hacmini düzenlemek,
- Faiz hadlerini ayarlamak,
- Hazineye avans vermek,
- Hazinenin veznedarlığını yapmak,
- Hazine adına devlet iç borçlanma senedi ihalelerini fiilen gerçekleştirmek,
- Döviz alım ve satımını düzenlemek,
- Diğer bankaların geçici likidite sıkıntılarını, bunları çeşitli şekilde finanse ederek gidermektir.

1.4.3.2. Ticaret Bankaları

Mevduat bankası olarak da adlandırılan ticaret bankaları Bankacılık Kanunu 3. Maddesinde *“Bu Kanuna göre kendi nam ve hesabına mevduat kabul etmek ve kredi kullandırmak esas olmak üzere faaliyet gösteren kuruluşlar ile yurt dışında kurulu bu nitelikteki kuruluşların Türkiye'deki şubeleridir.”* şeklinde tanımlanmaktadır.

Ticaret bankalarının diğer bankalardan ayırt edici temel özelliği kanunen vadesiz mevduat açma yetkisine sahip tek finansal kurum olmalarıdır (Takan ve Boyacıoğlu, 2011: 2). Ticaret bankalarının banka sistemi içerisinde kaydi para oluşturuyor olması, bu tür bankaların bir diğer önemli özelliğidir (Kaya, 2013: 81).

Ticaret bankalarının en önemli fon kaynakları mevduatlardır. Ticaret bankalarının diğer fon kaynakları, sermaye, ihtiyatlar, bankalar arası para piyasası ile uluslararası finansal piyasalardan sağlanan krediler, devlet borçlanma aracı ve repolar, mevduat sertifikaları, varlığa dayalı menkul kıymet ve tahvil ihracıdır. Ticari bankalar, fon kaynaklarını kredi olarak kullanılabilecekleri gibi menkul kıymet ve iştiraklere yatırım da yapabilmektedirler. Ticari bankaların başlıca hizmetleri ise bireyler ve kurumların tasarruflarını değerlendirmek, işletmelerin fon ihtiyaçlarını karşılamak, ulusal ve uluslararası işlemlerde aracılık yapmaktır (Takan ve Boyacıoğlu, 2011: 2).

1.4.3.3. Kalkınma Bankaları

Kalkınma bankaları kalkınma planları çerçevesinde, kalkınmada öncelikli yöre ve sektörlerle finansman sağlamak amacıyla kurulan bankalardır ve mevduat toplama yetkisi yoktur. Kalkınma bankalarının fon kaynakları, tahvil çıkarak borçlanma, uluslararası kurumlardan alınan krediler ve hükümet yardımlarıdır. Kalkınma bankaları geliştirmekte olan ülkelere özgü kuruluşlardır (Kaya, 2013: 83).

Kalkınma bankalarının asıl ayırt edici özelliği uzun vadeli yatırımlara uygun krediler vermeleridir. Geliştirmekte olan ülkelerde, uzun vadeli finansman genellikle alt yapı yatırımları için gereklidir. Bu nedenle kalkınma bankaları uzun vadeli kredilerini daha çok alt yapı yatırımlarına yönlendirmektedir (Dolun ve Atik, 2006: 22).

1.4.3.4. Yatırım Bankaları

Yatırım bankaları mevduat toplama yetkisi olmayan, devlet kuruluşları ve özel şirketlerin uzun vadeli finansman ihtiyacını hisse senedi ve tahvil ihraç ederek karşılayan bankalardır. Bu bankalar borçlanma tahvili ihraç ederek, yurt içi ve yurt dışı bankalardan kredi alarak fon sağlarlar. Sağlamış oldukları bu fonları, menkul değer portföylerinin finansmanı, finansal kiralama işlemlerinin finansmanı, firmalara orta ve uzun vadeli yatırım ve proje kredisi kullanılarak değerlendirirler (Kaya, 2013: 81).

Türkiye’de kalkınma bankaları ve yatırım bankaları aynı kategoride yer almakta ve Bankacılık Kanunu 3. maddesinde “yatırım ve kalkınma bankası” olarak geçmektedir. Kalkınma ve yatırım bankası kanunda aşağıdaki gibi tanımlanmaktadır:

“Kalkınma ve yatırım bankası, bu Kanuna göre mevduat veya katılım fonu kabul etme dışında; kredi kullandırmak esas olmak üzere faaliyet gösteren ve/veya özel kanunlarla kendilerine verilen görevleri yerine getiren kuruluşlar ile yurt dışında kurulu bu nitelikteki kuruluşların Türkiye'deki şubelerini ifade eder.”

Ancak bu iki bankacılık türü birbirlerini ikame eden değil, tamamlayan farklı bankacılık alanlarıdır. Dolayısıyla kalkınma ve yatırım bankaları arasında bazı farklılıklar bulunmaktadır. Bunlar (Kaya, 2013: 83):

- Kalkınma bankacılığı genellikle az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde görülürken, yatırım bankacılığı daha çok sermaye piyasasının gelişmiş olduğu, gelişmiş ülkelerde görülmektedir.
- Kalkınma bankaları kredi vererek iştiraklerde bulunmaktadır. Yatırım bankaları ise daha çok kredi verme yerine işletmelere uzun vadeli fonlar sağlamaktadır.
- Kalkınma bankalarının sermayesini öz kaynakları, yönetimi kendilerine bırakılan fonlar ile alınan iç ve dış krediler oluşturmaktadır. Yatırım bankalarının temel sermaye kaynağı ise sermaye piyasasından sağlanan fonlardan oluşmaktadır.
- Kalkınma bankaları ülke ekonomileri ve o ülkedeki sermaye piyasaları geliştikçe kapanmakta ya da yatırım bankası haline gelmektedir.
- Kalkınma bankalarında kârlılık ikinci planda olmasına karşın, yatırım bankalarında kârlılık ön plandadır.

1.4.3.5. Katılım Bankaları

5411 sayılı Bankacılık Kanunu 3. maddesinde katılım bankası *“Bu Kanuna göre özel cari ve katılma hesapları yoluyla fon toplamak ve kredi kullandırmak esas olmak üzere faaliyet gösteren kuruluşlar ile yurt dışında kurulu bu nitelikteki kuruluşların Türkiye'deki şubeleridir.”* şeklinde tanımlanmaktadır.

Özel cari hesap ve katılma hesabı adı altında fon sahiplerinden kaynak sağlanmaktadır. Klasik bankalardan farklı olarak, katılım bankalarında fon sahiplerinden sağlanan kaynaklar kâr zarara katılım hesabında toplanır. Burada kurum ile müşteri arasında bir ortaklık söz konusudur (Özulucan ve Deran, 2009: 94).

Yine Bankacılık Kanunu'nda katılma fonu tanımlanmıştır. Buna göre katılma fonu *“katılım bankaları nezdinde açtırılan gerçek ve tüzel kişilere ait özel cari hesap ve katılma hesaplarında yer alan para”* dır.

İslami bankacılık olarak bilinen katılım bankacılığında temel amaç, faiz endişesi taşıyan tasarruf sahiplerinin fonlarının ekonomiye kazandırılmasıdır. Bu bankalar faiz esası yerine kâr zarar esasına göre bankacılık faaliyetlerini yürütmektedir (Aras ve Öztürk, 2011: 168).

Faizsiz bankacılık esasına dayanan katılım bankalarında nakit kredi kullandırılmamaktadır. Bu sistemde katılım bankaları ile fonu kullananlar arasında ticari bir bağ vardır. Yani, katılım bankaları mal ve ticari amaçla gayrimenkul alım satımı yapabilmektedir. Fonun kullandırılmasında ise projenin kârlılığı önemlidir (Özulucan ve Deran, 2009: 95).

İKİNCİ BÖLÜM

BANKACILIK SEKTÖRÜNDE REKABET VE YARIŞILABİLİRLİK

2.1. BANKACILIK SEKTÖRÜNDE REKABET

*“Mal ve hizmet piyasalarındaki teşebbüsler arasında özgürce ekonomik kararlar verilebilmesini sağlayan yarış”*⁴ biçiminde tanımlanabilen rekabet kavramının unsurları aşağıdaki gibi sıralanabilmektedir (Türkkan, 2001: 69-70):

- Birden çok fiili veya potansiyel katılımcının var olması: Rekabet tanımının temel unsurlarından birisi, birden çok yarışmacının olmasıdır. Fiili yarışmacılar kadar potansiyel yarışmacıların olması da rekabet ortamının oluşmasını sağlayacaktır.
- Giriş ve çıkış serbestliğinin olması: Rekabet olgusundan söz edebilmek için yarışmacıların giriş ve çıkış konusunda serbest olmaları gerekmektedir.
- Kıtlık ortamında pay alma performansı gösterilmesi: İktisadi anlamda kıt kaynakların veya imkânların var olduğu ortamda katılımcılar tarafından bu kaynak ve imkânlardan pay alma performansının gösterilmesidir.
- Kazanma amacının olması: Katılımcılarda aynı anda başkalarının da istediği bir şeyi veya konumu kazanma isteği ve motivasyonunun olması gerekmektedir. Rekabetin olabilmesi için yarışmacılardan birine veya bir bölümüne tanınmış ayrıcalıklar olmaması gerekmektedir.
- Adil yarışma koşulları ve kurallarının var olması.

Ekonomide rekabet, optimal ekonomik performansın elde edilmesine yol açan güç olarak kabul edilmektedir. Optimal ekonomik performansın sağlanması için ise iki koşulun yerine getirilmesi gerekmektedir: Dağılım etkinliği ve üretim etkinliği. Yani kıt olan kaynakların farklı malların üretiminde optimal dağıtılması ve üretilecek olan her malın minimum maliyetle üretilmesi gerekmektedir (Yıldırım vd., 2009: 78).

Stigler iktisadi yaşamda rekabetin bir amaç değil, bir amaca ulaşmak için iktisadi faaliyetleri düzenleyen bir araç olduğunu ifade etmektedir. Stigler’e göre, rekabetin

⁴ Rekabet Kurumu Sözlüğü (www.rekabet.gov.tr).

ekonomik rolü mal ve hizmetleri ustalıkla ve ucuz bir şekilde sağlamaları için ekonomik yaşamdaki çeşitli katılımcıları disipline etmektir (Stigler, 1968: 5).

Bankacılık üzerine yapılan çalışmalar dört temel yaklaşıma dayanmaktadır (Deb ve Murthy, 2008: 25-26):

- Bunlardan birincisi, finansal kurum olarak bir bankanın işleyişini ve onun ekonomik kalkınmayla ilişkisini inceleyen yaklaşımdır. Bu yaklaşım kuramsal ekonomi temeline dayanmaktadır.

- İkincisi, finansal yönetim bakış açısıyla bir bankanın çalışmasını inceleyen yaklaşımdır. Bu yaklaşım, paranın uluslararası yönetiminde bireysel bankacılık firmalarının rolüne odaklanmaktadır.

- Üçüncü yaklaşım, merkez bankası ve ticari banka ilişkisini temel alan para ekonomisi yaklaşımıdır.

- Sonuncu yaklaşım ise Endüstriyel Organizasyon Yaklaşımıdır (EOY). Bankacılık piyasasında rekabet ve yarışılabilirliğin incelendiği akademik çalışmalar EOY'yi temel almaktadır.

Klasik endüstriyel organizasyon yaklaşımı, temelleri E. S. Mason ve J. S. Bain tarafından atılan Yapı-Davranış-Performans yaklaşımına dayanmaktadır. Söz konusu yaklaşım endüstrilerdeki düzenlemeleri konu edinmektedir. Yeni EOY ise daha çok firma davranışları modellerinin geliştirilmesi ve firma davranışını en iyi temsil eden modelin kurulması temellidir (Church ve Ware, 2000: 7).

Endüstriyel organizasyon teorisine ikinci önemli katkı 1970'li yıllarda Chicago Üniversitesinden ekonomistler tarafından yapılmıştır. Chicago Okulu olarak adlandırılan bu yaklaşımda Stigler (1968)'in çalışması endüstriye giriş engelleri konusunda teoriye önemli katkılar yapmıştır.

William J. Baumol (1982) tarafından geliştirilen yarışılabilir piyasalar teorisi EOY'ye yeni bir boyut kazandırmıştır. Fiili rekabetten ziyade potansiyel rekabetin öneminin vurgulandığı teoride giriş ve çıkışın serbest olduğu yeni bir piyasa yapısı geliştirilmiştir.

EOY'de diğer önemli bir gelişme 1980'li ve 1990'lı yıllarda ortaya çıkan oyun teorisi kuramıdır. Oyun teorisi rakiplerden birisinin diğerlerinin davranışlarını önceden

tahmin ederek, bu tahmine göre nasıl davranacağını içeren stratejik davranışları modellemek için matematiksel bir teknik olarak özetlenebilir (Kraft, 2006: 5).

EOY’de rekabetçi bir endüstri çok sayıda küçük firmanın faaliyette bulunduğu bir endüstri olarak tanımlanmaktadır. Dolayısıyla rekabetçi bir bankacılık endüstrisi de çok sayıda küçük banka tarafından karakterize edilmektedir ve bu bankalar fiyatı veri olarak almaktadır. Tam rekabetçi bir piyasada bankalar, kredilerin en yüksek miktarını en düşük fiyattan arz edeceklerdir. Aksine bir banka, marjinal maliyetin (MC) üzerinde bir fiyat belirleyerek aşırı kâr elde edebiliyorsa piyasa gücü var demektir. Yani söz konusu bankacılık sektöründe eksik rekabet şartları geçerlidir. Böyle bir durumda, bir banka kredinin arz edilen miktarını azaltabilir ve kredi faizlerini daha yüksek belirleyebilir. Bunun bir sonucu olarak da mevduat faizlerini daha düşük bir seviyede belirleyebilir (Northcott, 2004: 3).

EOY çeşitli nedenlerle tam rekabet şartlarının sağlanamadığı durumlarda, eksik rekabet piyasalarının faaliyet ve performanslarını ve bu piyasadaki firmaların davranışlarını konu edinmektedir. EOY ne zaman ve niçin rekabetin yetersiz olacağını belirleme merkezlidir (Church ve Ware, 2000: 7).

Tam rekabetin şekli koşullarının yerine getirilme durumuna göre, rekabetten sapma konusunda üçlü bir ayırım yapılmaktadır. Bunlar (Türkkan, 2001: 100):

- Tam rekabet
- Sıfır rekabet (monopol)
- Eksik rekabet (monopolü rekabet, oligopol)

Endüstriyel Organizasyon Yaklaşımı çerçevesinde bankacılık sektöründe tam rekabet, monopol ve eksik rekabet şartlarında piyasa yapıları aşağıda sırasıyla açıklanmıştır.

2.1.1. Bankacılık Sektöründe Tam Rekabet Piyasası

İktisat teorisinde tam rekabet piyasası, çok sayıda alıcı ve satıcının olduğu, piyasaya giriş ve çıkışın serbest, üretilen ürünün homojen, üretici, tüketici ve üretim faktörleri sahiplerinin piyasa hakkında tam bilgiye sahip olduğu varsayımlarına dayanan piyasa yapısı olarak tanımlanmaktadır. Tam rekabet piyasasında piyasaya girişler

serbest olduğu için mevcut firmalar uzun dönemde ancak normal kâr elde edebilir. Firmalar kısa dönemde ekonomik kâr elde etseler bile, uzun dönemde yeni firmaların piyasaya girmesi ile bu kâr ortadan kalkacak ve bütün firmalar normal kâr elde edeceklerdir. Tam rekabetçi bankacılık sektöründe de aynı varsayımların geçerli olması beklenir.

Bankacılık sektöründe girdi ve çıktıların sınıflandırılmasına dair iki yaklaşım bulunmaktadır. Bunlar: Aracılık Yaklaşımı (Intermediation Approach) ve Üretim Yaklaşımı (Production Approach)'dır. Aracılık Yaklaşımına göre, bankalar mevduatlar ve diğer fon kaynaklarından faydalananarak kredileri ve diğer yatırımları üretmektedir. Üretim Yaklaşımına göre ise mevduatlar ve krediler bankaların ürettikleri çıktılar olarak değerlendirilirken, bankanın girdisi olarak yalnızca faiz dışı harcamalar kabul edilmektedir (Neuberger, 1998: 100). Yani Aracılık Yaklaşımına göre mevduatlar bankaların girdileri ve krediler çıktıları iken Üretim Yaklaşımına göre hem mevduatlar hem de krediler bankalar tarafından üretilen çıktılardır. Freixas ve Rochet tarafından geliştirilen modellemede üretim yaklaşımının esas alındığını söylemek mümkündür.

Tipik bir banka bilançosunun aktif kısmı rezervler ve kredilerden pasif kısmı ise mevduatlardan oluşmaktadır. Kural olarak bankalar hem mevduat toplayarak elde ettikleri yükümlülükleri hem de kredi sağlayarak elde ettikleri varlıkları, toplam varlıklar toplam yükümlülüklere eşit olacak şekilde yönetmektedirler. Bankaların finansal olmayan kurumlardan elde ettikleri toplam mevduat seviyesinin toplam krediler seviyesini karşılamamasına göre, bankalar aynı zamanda interbank piyasasında borç alma ve borç verme imkânlarına da sahiptirler. Buna göre, temsili bir bankanın kâr fonksiyonu borç verme faaliyetlerinden elde edilen getirileri, mevduatlara ödenen faizleri ve bankaların interbank piyasasındaki net pozisyonlarından kaynaklanan faiz maliyetlerini ve yönetim maliyetlerini içerecektir (Neven ve Röller, 1999: 1062).

Freixas ve Rochet (2008) tam rekabet şartlarının geçerli olduğu bir bankacılık sektöründe kâr maksimizasyonunun nasıl sağlanacağını göstermişlerdir. Bunu mevduat ve kredi üreticisi olarak bankacılık faaliyetlerini modelleyerek yapmışlardır.

Bir firmanın kârı, ürettiği ürünün tamamını sattığı varsayımı altında, o firmanın toplam geliri ile toplam maliyeti arasındaki fark kadardır. Firmaların amacı toplam kârını maksimum yapmaktır. Firmanın toplam kârının maksimum olabilmesi içinde

toplam gelir ile toplam maliyet arasındaki pozitif farkın en yüksek olduğu üretim düzeyinin belirlenmesi gerekmektedir (Dinler, 2010: 284-285).

Bankacılık teknolojisi $C(D, L)$ maliyet fonksiyonu ile temsil edilmektedir. Bu fonksiyonda C , D mevduatlardan kaynaklanan ve L kredilerden kaynaklanan olmak üzere yönetim maliyetini göstermektedir. Ölçeğe göre azalan getirili aynı maliyet fonksiyonuna sahip N adet banka olduğu varsayılmaktadır. r_L kredi faizi, r_D mevduat faizi, r interbank piyasasında geçerli faiz oranı ve M bankanın interbank piyasasındaki net pozisyonunu temsil ettiğini varsaydığımızda rekabetçi bir bankacılık sektöründe bireysel bir bankanın kâr fonksiyonu ve kâr maksimizasyonunun birinci derece koşulu aşağıdaki gibi olmaktadır (Freixas ve Rochet, 2008: 70 - 73).

$$\pi = r_L L + rM - r_D D - C(D, L) \quad (2.1)$$

$$M = (1 - \alpha)D - L \quad (2.2)$$

$$\pi(D, L) = (r_L - r)L + (r(1 - \alpha) - r_D)D - C(D, L) \quad (2.3)$$

$$\frac{\partial \pi}{\partial L} = (r_L - r) - \frac{\partial C}{\partial L}(D, L) = 0 \quad (2.4)$$

$$\frac{\partial \pi}{\partial D} = (r(1 - \alpha) - r_D) - \frac{\partial C}{\partial D}(D, L) = 0 \quad (2.5)$$

(2.1) ve (2.3) nolu denklemler bankanın kârının krediler ve mevduatlar üzerindeki aracılık marjlarının toplamından yönetim maliyetlerinin çıkarılması ile elde edildiğini göstermektedir (Freixas ve Rochet, 2008: 70 - 73). Rekabetçi piyasada banka fiyatı veri olarak aldığı için r_L ve r_D sabittir. Aracılık marjı kredi faizi ve mevduat faizi arasındaki farktır (Mathewss ve Thompson, 2005: 80-82).

(2.2) nolu denklem bankanın interbank piyasasındaki net pozisyonunu göstermektedir. (2.4) ve (2.5) nolu denklemler ise bu kâr fonksiyonu için kâr maksimizasyonunun birinci derece koşulunu ifade etmektedir.

Rekabetçi bir banka kredi ve mevduat düzeyini aracılık marjları marjinal yönetim maliyetlerine eşitleyecek şekilde ayarlayacaktır. Sonuç olarak r_D de bir artış bankanın

mevduat talebinde bir azalmaya yol açacaktır. Benzer şekilde r_L de bir artış bankanın kredi arzında bir artışa neden olacaktır (Freixas ve Rochet, 2008: 73).

2.1.2. Bankacılık Sektöründe Monopol Piyasası

Monopol piyasasında, tek bir üretici (veya satıcı) yakın ikamesi olmayan tek bir malı üretmektedir. Monopol piyasasında piyasaya girişler engellenmiştir. Bu nedenle tam rekabet piyasasının aksine monopol piyasasında monopolcü firma uzun dönemde ekonomik kâr elde edebilir (Yaylalı, 2003: 283).

Bankacılığın monopol modeli Klein (1971) ve Monti (1972) çalışmalarına dayanmaktadır. Bu modellerde monopolistik özelliklerin varlığı finansal araçların karakteristik bir özelliği olarak kabul edilmektedir. Bankalar genellikle girişimlerin fon kaynağı olarak düşünülmektedir (Mathewss ve Thompson, 2005: 82).

Monti-Klein monopol modeli pozitif eğimli mevduat arz eğrisi ve negatif eğimli kredi talep eğrisi ile karşı karşıya olan monopolcü bir bankanın davranışlarını incelemektedir. Modelde söz konusu bankanın interbank piyasasında fiyatı veri olarak aldığı varsayılmaktadır (Maudos ve Nagore, 2005: 5).

Monti-Klein Modelinden hareketle monopolcü bir bankanın kâr fonksiyonu ve marjinal maliyetin marjinal gelire eşit olduğunu gösteren kâr maksimizasyonunun birinci derece koşulu aşağıdaki gibi yazılabilir (Freixas ve Rochet, 2008: 78):

$$\pi = \pi(L, D) = (r_L(L) - r)L + (r(1 - \alpha) - r_D(D))D - C(D, L) \quad (2.6)$$

$$\frac{\partial \pi}{\partial L} = r'_L(L)L + r_L - r - C'_L(D, L) = 0 \quad (2.7)$$

$$\frac{\partial \pi}{\partial D} = -r'_D(D)D + r(1 - \alpha) - r_D - C'_D(D, L) = 0 \quad (2.8)$$

$$\varepsilon_L = -\frac{r_L L'(r_L)}{L(r_L)} \quad (2.9)$$

$$\varepsilon_D = \frac{r_D D'(r_D)}{D(r_D)} \quad (2.10)$$

(2.6) nolu denklem tam rekabette olduğu gibi burada da bankanın kârının krediler ve mevduatlar üzerindeki aracılık marjlarının toplamından yönetim maliyetlerinin çıkarılması ile elde edildiğini göstermektedir. Tam rekabetten farklı olarak monopol piyasasında r_L ve r_D sabit değildir. Banka L'nin r_L üzerindeki etkisini ve D'nin r_D üzerindeki etkisini dikkate almaktadır. Ancak r sabittir veya merkez bankası tarafından ya da uluslararası finans piyasalarındaki denge faiz oranı tarafından belirlenmektedir. Bankalar daha yüksek bir piyasa gücüne sahip olduklarında aracılık marjları daha yüksek olacaktır. (2.9) ve (2.10) nolu denklemler sırasıyla, krediler için talep esnekliğini ve mevduatlar için arz esnekliğini göstermektedir. Bu denklemler (r_L^*, r_D^*) için yeniden düzenlenirse bankacılık piyasasına uyarlanan Lerner Endeksine ulaşılabilecektir. Bankanın mevduatlar üzerindeki piyasa gücü ne kadar yüksek ise esneklik o kadar düşük ve Lerner Endeksi değeri o kadar yüksek olacaktır. Bankacılık sektörü için Lerner Endeksi aşağıdaki gibidir (Freixas ve Rochet, 2008: 78):

$$\frac{r_L^* - (r + C'_L)}{r_L^*} = \frac{1}{\varepsilon_L(r_L^*)} \quad (2.11)$$

$$\frac{r(1-\alpha) - C'_D - r_D^*}{r_L^*} = \frac{1}{\varepsilon_D(r_L^*)} \quad (2.12)$$

Lerner Endeksi monopolcü firmanın fiyatını marjinal maliyetinin üzerinde belirleyerek piyasa gücüne sahip olduğunu ifade etmektedir. Tam rekabet piyasası koşullarında endeks değeri sıfır olacaktır. Bu durum söz konusu piyasada firmalar için piyasa gücünün olmadığını göstermektedir (Maudos ve Nagore, 2005: 6).

2.1.3. Bankacılık Sektöründe Oligopol Piyasası

Oligopol, birbirinin davranışlarını dikkate alarak faaliyette bulunan nispi olarak az sayıda satıcının olduğu piyasa şeklidir. Oligopolde piyasaya girişi önleyen önemli engeller mevcuttur. Bu engellerin başında ise ölçek ekonomileri gelmektedir (Yaylalı, 2003: 347 - 348).

Monti-Klein monopol modeli bankacılık sektöründe oligopol piyasasını açıklamak için de kullanılmaktadır. Monti-Klein Modeli banka sayısı N 'in sonlu bir sayısı ile bir Cournot Dengesi olarak yeniden yorumlanabilmektedir (Mathewss ve Thompson, 2005: 87).

Cournot Modeli, Fransız matematikçi Augustin Cournot tarafından 1838 yılında geliştirilen düopol modelidir. Modelde piyasada aynı malı (maden suyu) üreten ve aynı maliyetlere katlanan iki firma olduğu varsayılmaktadır. Ayrıca söz konusu piyasada mallara olan talep doğrusaldır ve tüketiciler maden suyunu kaynaktan kendi kaplarıyla aldıkları için üretimin marjinal maliyeti sıfırdır. Cournot tek bir denge oluşturmak için iki varsayım daha ortaya koymuştur. İlk varsayıma göre, her firma kârını maksimum düzeye çıkaracak üretim miktarını belirlemekte ve iki firmanın üretim miktarı toplamı, maden suyunun piyasa talep eğrisi dikkate alınarak, denge fiyatını sabit hale getirmektedir. İkinci varsayım ise her firmanın kârını maksimum düzeye çıkarırken, diğer firmanın üretim miktarını mevcut düzeyde sabit tutacağını kabul etmesidir. Bu varsayımlardan hareketle her iki firmada, rakibinden bağımsız olarak kendi üretim düzeyini, kârını maksimum kılacak şekilde belirlemektedir. Ancak firmalardan birinin rakibinin üretim miktarını değiştirmeyeceği varsayımıyla yeni bir üretim miktarı belirlemesi, diğer firmanın tepkisine neden olacaktır. Bu şekilde, piyasadaki firmaların aynı mantıkla birbirlerine zincirleme tepkileri, söz konusu piyasada denge oluşana kadar devam edecektir. Modelde düopolcü firmaların her biri tam rekabetçi piyasa miktarının $1/3$ 'ünü ve toplam olarak da $2/3$ 'ünü arz etmektedirler. Oligopol piyasasında üç firma olması halinde ise bu miktarlar sırasıyla $1/4$ ve $3/4$ olacaktır (Dinler, 2010: 396 ve Yaylalı, 2003: 348-351).

Modelde her banka diğer bankaların mevduat ve kredi hacmini verildiği gibi olarak kârını maksimize etmektedir. Bütün bankaların aşağıdaki aynı maliyet fonksiyonuna sahip olduğu varsayılmaktadır (Mathewss ve Thompson, 2005: 87).

$$C(D, L) = \gamma_D D + \gamma_L L \quad (2.13)$$

Her bir banka mevduatlarının $D_n^* = D/N$ ve kredilerinin $L_n^* = L/N$ olduğu yerde tek bir dengeye sahiptir. Bu durumda kâr maksimizasyonunun birinci dereceden koşulu aşağıdaki gibi yazılabilmektedir (Freixas ve Rochet, 2008: 80):

$$\frac{\partial \pi_n}{\partial L_n} = r'_L(L^*) \frac{L^*}{N} + r_L(L^*) - r - \gamma_L = 0 \quad (2.14)$$

$$\frac{\partial \pi_n}{\partial D_n} = r'_D(D^*) \frac{D^*}{N} + r(1-\alpha) - r_D(D^*) - \gamma_D = 0 \quad (2.15)$$

$$\frac{r_L^* - (r + \gamma_L)}{r_L^*} = \frac{1}{N \varepsilon_L(r_L^*)} \quad (2.16)$$

$$\frac{r(1-\alpha) - \gamma_D - r_D^*}{r_D^*} = \frac{1}{N \varepsilon_D(r_D^*)} \quad (2.17)$$

(2.16) ve (2.17) nolu denklemlerin monopoldeki durumdan tek farkı Cournot Dengesinde esnekliklerin N ile çarpılmasıdır. Böylece Monti-Klein Modeli N=1 ise monopol ve N=+∞ ise tam rekabet piyasası şeklinde iki uç duruma sahip bir eksik rekabet piyasasını yansıtacak şekilde yeniden yorumlanabilmektedir. Bu iki denklem bankacılık sektöründe eksik rekabeti test etme imkânı sağlamaktadır. Bu denklemlerden hareketle para piyasası faiz oranı r'deki değişmelere karşı r_L^* ve r_D^* değerlerinin hassasiyetleri N'e bağlı olmaktadır. Rekabet yoğunluğu arttıkça, yani N büyüdükçe r_L^* , r'deki değişmelere karşı daha az hassas olurken r_D^* daha fazla hassas olacaktır (Freixas ve Rochet, 2008: 80).

2.1.4. Bankacılık Sektöründe Monopollü Rekabet Piyasası

Monopollü rekabet, çok sayıda küçük firmanın yakın ikamesi çok, fakat tam ikamesi olmayan farklılaştırılmış mallar ürettiği piyasadır. Bu piyasanın diğer piyasalardan temel ayırıcı özelliği mal farklılaştırmasıdır. Monopollü rekabet piyasasında, piyasaya giriş tam rekabet piyasasında olduğu gibi tamamen serbest olmasa bile nispeten kolaydır (Yaylalı, 2003: 329 - 330).

Salop (1979) tarafından geliştirilen monopollü rekabet modelini Freixas ve Rochet (2008) bankacılık sektörüne uyarlamışlardır. Salop'un lokasyon modeline

(location model) göre, ürün farklılaştırma ulaşım maliyetleri nedeniyle ortaya çıkmaktadır. Bu modele göre, aynı çember üzerinde konumlanmış hane halklarından mevduat toplayan ve bu mevduatları r gibi sabit bir getiri ile güvenli (risksiz) teknolojilere yatıran n adet banka vardır. Mevduat sahipleri bu güvenli fonlar hakkında bilgi sahibi değildirler. Onlar ancak paralarını bankaya yatırabilirler ve bu işlem sırasında tx kadar bir ulaşım maliyetine katlanırlar. t zaman ve x mevduat veren kişinin konumu ile banka arasındaki mesafedir. Çemberin toplam uzunluğu 1 ile temsil edilirken mevduat sahiplerinin toplam büyüklüğü (kütlesi) D ile temsil edilmektedir. Bir tüketici tarafından kat edilen maksimum mesafe $1/2n$ kadardır. Bütün mevduat sahiplerinin ulaşım maliyetleri toplamı ve bir bankanın kurulum maliyetinin F ile temsil edilmesi halinde bankanın kurulum maliyeti ve ulaşım maliyetleri toplamını minimum yapan optimal banka sayısı aşağıdaki şekilde hesaplanabilmektedir:

$$2n \int_0^{1/2n} tx D dx = \frac{tD}{4n} \quad (2.18)$$

$$n^* = \frac{1}{2} \sqrt{\frac{tD}{F}} \quad (2.19)$$

Yukarıdaki (2.18) nolu eşitlik mevduat sahiplerinin ulaşım maliyetleri toplamını ve (2.19) nolu eşitlik maliyetleri minimum yapan optimal banka sayısını göstermektedir.

Böylece Freixas ve Rochet (2008) tarafından Salop modelinden hareket edilerek oluşturulan monopollü rekabet modelinde i bankasının toplam mevduat miktarı, toplam kârı ve nihayet bütün bankalar için kâr maksimizasyonunun sağlandığı denge ile optimal firma sayısı aşağıdaki sırayla elde edilmektedir:

$$D_i = D \left[\frac{1}{n} + \frac{2r_D^i - r_D^{i+1} - r_D^{i-1}}{2t} \right] \quad (2.20)$$

$$\pi_i = D(r - r_D^i) \left(\frac{1}{n} + \frac{2r_D^i - r_D^{i+1} - r_D^{i-1}}{2t} \right) \quad (2.21)$$

Denge bütün i bankalar, diğer oranlar sabitken, kârını maksimize eden mevduat oranına ulaştıklarında oluşacaktır. Bu durum aşağıdaki gibi ifade edilebilir (Freixas ve Rochet, 2008: 83):

$$r - r_D^i = \frac{t}{n} + \frac{2r_D^i - r_D^{i+1} - r_D^{i-1}}{2} \quad (i = 1, 2, \dots, n) \quad (2.22)$$

Bu lineer sistem tek bir çözüme sahiptir ve bu çözüm bütün bankalar için aynı kârı verir:

$$r_D^i = \dots = r_D^n = r - \frac{t}{n} \quad (2.23)$$

$$\pi_1 = \dots = \pi_n = \frac{tD}{n^2} \quad (2.24)$$

Giriş için herhangi bir kısıtlama olmaması halinde bankaların denge sayısı aşağıdaki gibi elde edilecektir:

$$n_e = \sqrt{\frac{tD}{F}} \quad (2.25)$$

Bu eşitlik, daha önce verilen optimal firma sayısı eşitliğinden farklı olarak, monopollü rekabetin geçerli olduğu bankacılık piyasasında giriş serbestisinin çok sayıda bankanın kurulmasına sebep olacağını ifade etmektedir.

2.2. YARIŞILABİLİR PİYASALAR TEORİSİ

Yarışılabilir Piyasalar Teorisi 1982 yılında William J. Baumol, John J. Panzar ve Robert D. Willig tarafından yeni bir endüstriyel organizasyon teorisi olarak geliştirilmiştir. Baumol tarafından Mart 1982’de yayınlanan “Contestable Markets: An Uprising in the Theory of Industry Structure” başlıklı makale ile temel varsayımları sunulan teori aynı yıl adı geçen üç yazar tarafından yayınlanan “Contestable Markets and the Theory of Industry Structure” adlı kitapta oldukça ayrıntılı bir şekilde tanıtılmıştır.

Baumol (1982) yarışılabilir bir piyasayı, girişin tamamen serbest ve çıkışın tamamen maliyetsiz olduğu bir piyasa olarak tanımlamıştır. Tam yarışılabilir piyasalar teorisi ya da kısaca yarışılabilirlik teorisi endüstri yapısı için yeni bir sistematik teori ve endüstriyel performansı değerlendirmek için yeni bir ölçüt sunmaktadır (Cairns ve Mahabir, 1988: 269).

Yarışılabilir piyasalar teorisi, tam rekabet piyasası kavramının bir genelleştirmesi olarak geliştirilmiştir (Baumol, 1982: 2). Bu genelleştirme önceki literatürün aksine endüstri yapısının belirleyicilerini geliştirmek şeklinde olmuştur (Martin, 2000: 5). Tam rekabet teorisindeki talep ve maliyet koşulları geçerli olduğunda tam yarışılabilirlik teorisi daha az davranışsal varsayımla tam rekabet ile aynı sonuçları vermektedir. Ayrıca, rekabet teorisinin aksine tam yarışılabilirliğin metodolojik yaklaşımı, değişiklik olmaksızın monopol ve oligopol piyasalarına da uygulanabilmektedir (Baumol vd., 1982: 15).

Teoriye göre, potansiyel rakipler kısıtlama olmaksızın, yerleşik firmalarla aynı piyasa talebine hizmet edebilmekte ve yerleşik firmalar için var olan aynı üretim tekniklerini kullanabilmektedirler. Dolayısıyla yarışılabilir bir piyasada Stigler'in kullandığı manasıyla giriş engelleri bulunmamaktadır (Baumol vd., 1982: 5).

Stigler'in tanımına göre, kuruluş için gerekli fonların büyüklüğü ve ölçek ekonomileri giriş engeli oluşturmazken, mutlak maliyet avantajları giriş engeli oluşturmaktadır. Ürün farklılaştırması ise, yeni girecek firma için mutlak maliyet dezavantajlarına sebep olduğu ölçüde giriş engeli oluşturmaktadır (Davut, 2002: 190).

Yarışılabilir piyasalar teorisine göre, eksik rekabet piyasaları da tam yarışılabilirlik özelliklerine sahip olmaları halinde, tam rekabet piyasasında görülen sonuçları verebilecektir. Bu durum potansiyel rekabetin bir sonucudur. Teoride, piyasaya yeni bir firma girmesi tehdidi ile ortaya çıkan potansiyel rekabetin, performansı belirlemek açısından, yerleşik firmalar arasındaki rekabetten daha büyük bir ağırlığa sahip olduğu kabul edilmektedir (Davut, 2002: 192). Yani yarışılabilir piyasalar teorisinde rekabetçi bir ortam oluşması için tam rekabet piyasasında olduğu gibi çok sayıda firmanın varlığı şart değildir. Potansiyel rekabetin varlığı monopol ve oligopol piyasalarındaki firmaları da rekabetçi bir ortamda faaliyette bulunmaya zorlayacaktır.

Yarışılabilirlik koşullarının geçerli olduğu bir piyasada denge fiyat ve çıktının belirlenmesinde temel unsur endüstrinin fiilen tekelci ya da rekabetçi olup olmadığı değil, gerçek bir rekabet tehdidinin olup olmadığıdır. Rekabet tehdidi fiili rekabete benzer bir etki yapmaktadır (Sloman, 2003: 199). Eğer piyasa yarışılabilir ise yerleşik firmanın fiyatlama davranışı, rakiplerin giriş tehdidi tarafından kontrol edilecektir (Bratland, 2004: 4). Böylece eksik rekabet piyasalarında da potansiyel rakiplerin varlığı yerleşik firmaları tam rekabetçi fiyata yakın bir piyasa fiyatı belirlemeye zorlayacaktır.

2.2.1. Teorinin Temel Varsayımları

Yarışılabilir piyasalar teorisinin tanımından hareketle iki temel varsayımdan söz etmek mümkündür: Piyasaya girişin tamamen serbest olması ve piyasadan çıkışın tamamen maliyetsiz olması.

2.2.1.1. Piyasaya Girişin Tamamen Serbest Olması

Yarışılabilir piyasalar teorisinde, piyasada az sayıda firma olsa bile giriş, serbest, maliyetsiz ve tamamen geri çevrilebilir olacaktır (Perrakis, 1982: 774). Yani yarışılabilirlik fikri, endüstriye girişte giriş engellerinin olmamasını ve firmaların faaliyetlerinin batık maliyetleri içermemesini gerektirmektedir (McIntosh, 2002: 459).

Batık maliyetler genellikle hali hazırda en iyi kullanımında olan ve alternatif kullanım alanı olmayan ekipmanlar için geçerlidir. Bu maliyetler üretken kaynak kiralanarak ya da satılarak geri kazanılamayan maliyetlerdir. Örneğin, bir kere satın alınan bir makinenin fiyatı, söz konusu makine başka bir faaliyet için hiçbir şekilde kullanılamıyorsa batık maliyettir (Maddala ve Miller, 1989: 194).

Girişin serbest olması maliyetsiz ya da kolay olması anlamına gelmemektedir. Bu, yeni girecek olan firmanın yerleşik firmalarla karşılaştırıldığında üretim teknikleri ya da ürün kalitesi açısından dezavantaja sahip olmaması anlamına gelmektedir (Baumol, 1982: 3-4). Yani, mutlak maliyet avantajı bağlamında bir giriş engeli yoktur ve dolayısıyla potansiyel rakipler için giriş maliyetsizdir.

Yarışılabilirlik teorisi, potansiyel rakiplerin neden olduğu rekabet tehdidinin, aktif firmaların fiyatlama davranışını disipline edeceğini varsaymaktadır. Böylece ilk başta

potansiyel rekabetsiz tam rekabetçi olan piyasa, potansiyel giriş tehdidi ile birlikte girişin maliyetsiz olması sonucu tam yarışılabilir hale gelecektir (Asheim, 1992: 609-610).

Yarışılabilirliğin temel unsuru, piyasa oligopol veya monopol olsa bile rekabetçi güçlere karşı savunmasız olmasıdır. Yerleşik firmalar için ya piyasa içinden ya da yakın ikamesi olan bir hizmetten kaynaklanan gerçek rekabet tehdidi veya endüstride faaliyette bulunan firmalarla aynı maliyetlerle karşı karşıya olan potansiyel rakiplerden kaynaklanan bir potansiyel rekabet tehdidi söz konusu olabilmektedir. Potansiyel rekabet de piyasada var olan gerçek rekabet gibi bir etki yapmaktadır. Yani, herhangi bir yerleşik firma verimsizse ya da yüksek fiyatlardan veya başka bir yolla tüketicileri istismar etmekten sorumluysa, başarılı bir giriş mümkün ve kârlı olabilecektir. Bu yüzden yarışılabilir bir piyasada giriş ve çıkış serbest ve kolay olmalıdır (Bailey, 1981:178).

Yerleşik firmanın fiyatları rekabetçi düzeyin üstünde belirlemesi, yeni bir firmanın piyasaya girişini teşvik ettiğinde, yeni giren firma piyasada kalıcı olabilir ve kendisine sağlam bir yer edinebilir. Yeni giren firma aynı üretimi gerçekleştirebilir ve yerleşik firma monopolcü olsa bile, o firmanın yerini alabilir. Yeni giren firma teknoloji, maliyetler, ürün çeşitliliği, müşteri bağımlılığı ve yerleşik firmaların sahip olduğu diğer bütün avantajlar açısından mevcut firmalardan farksızdır (Shepherd, 1995: 302).

Yarışılabilir piyasalar teorisi, fiili rekabetten ziyade potansiyel rekabetin önemini vurgulamaktadır. Piyasada mutlak maliyet avantajları bağlamında giriş engellerinin bulunmadığını varsaymaktadır. Giriş engellerinin olmaması potansiyel rakipleri piyasaya girme konusunda cesaretlendirecektir. Aynı maliyet koşullarında faaliyette bulunabileceğini bilen potansiyel rakiplerin varlığı da piyasada yerleşik firmaları rekabetçi gibi davranmaya zorlayacaktır. Potansiyel rekabet fiili rekabetin doğurduğu sonuçları doğuracaktır. *Tam rekabet piyasasının aksine yarışılabilir bir piyasada az sayıda firma olsa dahi mevcut firmalar rekabetçi bir ortamda faaliyette bulunabilecektir.*

2.2.1.2. Piyasadan Çıkışın Tamamen Maliyetsiz Olması

Firmalar bir endüstriden çıkarken de çeşitli engellerle karşılaşmaktadırlar. Bu engeller, firmanın faaliyette bulunduğu endüstriden çıkış yapması halinde katlanmak zorunda olduğu maliyetlerdir. Firmanın sermayesini başka bir endüstriye kaydırması mümkün değilse veya oldukça maliyetli ise ilgili endüstride çıkış engeli var demektir (Yıldırım vd., 2009: 203). Endüstriden çıkışı engelleyen söz konusu batık maliyetlerin yarışılabilir piyasada olmadığı varsayılmaktadır. Eğer batık maliyetler bir piyasadan diğerine kolay bir şekilde aktarılabiliriyorsa, piyasa batık maliyetler tarafından karakterize edilse bile yarışılabilir olabilmektedir (Bailey, 1981:178).

Çıkışın tamamen serbest olması girişin serbest olmasını sağlamaktadır. Herhangi bir firma engelsiz bir şekilde piyasadan ayrılabilenekte ve bu çıkış sürecinde giriş sürecinde katlandığı maliyetleri telafi edebilmektedir. Eğer sermayenin tamamı kayıpsız (zararsız) bir şekilde satılabilir ya da geri kullanılabilir ise o zaman giriş riski elimine edilebilmektedir (Baumol, 1982: 3-4).

Çıkışın maliyetsiz olması herhangi bir iş için kullanılan sermaye donanımının başka kullanımlara aktarılabilmesi anlamına gelmektedir. Çıkış maliyetlerinin sıfır ya da çok düşük olması halinde yeni firmalar giriş riskini almaya daha istekli olacaklardır. Çünkü başarısız olmaları halinde sermayelerini başka kullanımlara aktarabileceklerini bilirler. Çıkış maliyetleri ne kadar düşükse piyasa da o kadar yarışılabilir (Soloman, 2003: 200).

Tam yarışılabilir bir piyasada faaliyete başlamaktan veya faaliyetini durdurmadan kaynaklanan kayıplar yoktur. Yani batık maliyetler söz konusu değildir. Bu nedenle azalan ortalama maliyet durumunda bile yerleşik firma ortalama maliyetten daha yüksek bir fiyat belirlemeye cesaret edemeyecektir. Maliyetin üstündeki bir fiyat piyasayı vur-kaç girişine açık hale getirecektir (Weitzman, 1983: 486).

Piyasaya giriş ve çıkışın serbest olduğu piyasalarda yerleşik firmaların aşırı kâr elde ettiğini gören yeni bir firma piyasaya girebilir ve yerleşik firmaların uyguladığından daha düşük bir fiyat uygulayarak geçici bir süre kâr elde ettikten sonra yerleşik firmaların tepki göstermesine fırsat kalmadan o alandan çıkış yapabilir. Bu duruma vur-kaç girişi denilmektedir (Davut, 2002: 191).

Çok kısa süreli bir kâr fırsatı bile potansiyel bir rakip tarafından ihmal edilmeyecektir. Böyle bir durumda potansiyel firma piyasaya girerek fiyatlar değişmeden önce kazancını toplayacak ve maliyetsiz bir şekilde piyasadan ayrılacaktır (Baumol,1982: 4).

Girişin serbest ve çıkışın tamamen maliyetsiz olması yarışılabilir olan bir piyasayı vur- kaç girişlerine karşı savunmasız hale getirmektedir. Piyasanın vur-kaç girişine açık olması piyasadaki yerleşik firmaların aşırı kâr elde etmesini engellemektedir.

Tam yarışılabilir bir piyasada potansiyel rakipler giriş ve çıkış engelleriyle karşı karşıya değildir ve yerleşik firmalar bir giren için (kısa süreli) kâr fırsatını engellemek amacıyla fiyatlarda bir azalmayla yeterince çabuk karşılık veremezler. Tam olarak geri çevrilebilir sabit maliyetler olmasına rağmen, giriş ve çıkış engeli oluşturacak batık maliyetler yoktur. Bu şartlardan dolayı, kârlı giriş fırsatı varsa bir rakip vur-kaç girişi yapabilir. Bu yüzden yerleşik firmalar tarafından herhangi bir aşırı kâr elde etme girişimi başarısız olacaktır (Cairns ve Mahabir, 1987: 269). Dolayısıyla vur-kaç girişini önlemek için yerleşik firmalar etkin bir şekilde üretimde bulunmak ve normal kâr elde etmek zorundadırlar (Schwartz ve Reynolds, 1983: 488).

Girişin serbest olması gibi çıkışın maliyetsiz olması da piyasada yerleşik olan firmaları rekabetçi fiyatı kabullenmeye zorlayacaktır. Yarışılabilir piyasaların bu iki temel varsayımından dolayı vur-kaç girişine açık olması yerleşik firmaları marjinal maliyete eşit bir fiyat belirlemeye ve normal kâr elde etmeye zorlayacaktır. Yarışılabilir piyasalar teorisinde bu durum “sürdürülebilirlik” kavramı ile ifade edilmektedir ve bu şartların gerçekleştiği durum “sürdürülebilir endüstri oluşumu” olarak ifade edilmektedir.

2.2.2. Sürdürülebilirlik ve Endüstri Dengesi

Baumol (1982) endüstri dengesinin gerçekleşmesi için iki oluşumdan bahsetmektedir. Bunlardan birincisi, “uygun endüstri oluşumu” ve ikincisi, “sürdürülebilir endüstri oluşumu” dur. Yarışılabilir bir piyasada ancak bu iki oluşum gerçekleşirse, piyasada oluşan fiyat potansiyel girişi cezbetmeyecek ve endüstri dengesi sağlanacaktır.

2.2.2.1. Uygun Endüstri Oluşumu

Bir endüstride sürdürülebilir endüstri oluşumunun gerçekleşmesi için öncelikle o oluşumun uygun olması gerekmektedir. Eğer piyasadaki üretim talebi karşılamak için yeterli ise ve hiçbir firma zarar etmiyorsa o endüstri oluşumu uygundur demektir (Martin, 2000: 6).

$N=\{1, \dots, n\}$ potansiyel çıktı seti içi uygun bir endüstri oluşumu, R_+^n elemanı olan p fiyatında R_+^n elemanı olan ve her biri sırasıyla $y^1, \dots, y^m$ çıktı vektörlerini üreten m firmadan oluşmaktadır (Baumol vd., 1982: 312).

$$\sum_{i=1}^m y^i = Q(p) \quad \text{ve} \quad py^i - C(y^i) \geq 0, \quad i=1, \dots, m \quad \text{ve} \quad y = (y^1, \dots, y^m) \quad (2.26)$$

Eğer, y 'nin bileşenleri p fiyatında talep edilen miktara eşitse ve her bir firmanın maliyetlerini karşılamasına izin veriyorsa, firmaların çıktılarının vektörü (y) uygundur (feasible). Uygun bir endüstri oluşumunun yarışılabilir piyasadaki dengeyle uyumlu olması için herhangi bir kârlı giriş fırsatı sunmaması gerekmektedir. Yani giriş maliyetleri sıfır olduğunda bile sürdürülebilir olmalıdır (Baumol vd., 1982: 24-25).

Firma sayısını ifade eden m herhangi bir pozitif tam sayı olabilir. Endüstri yapısı, $m=1$ ise monopol, m 'nin önemli ölçüde büyük bir sayı olması halinde piyasada çok sayıda firma olduğu anlamına geleceği için rekabetçi ve 1'den farklı olmakla birlikte çok yüksek olmayan bir değer ise, yani piyasada az sayıda firma varsa oligopoldür. Uygunluk terimi, p piyasa fiyatında üretim maliyetlerinin karşılanmasını sağlayan pozitif bir çıktı vektörünü ve bu fiyatta piyasa taleplerini karşılayan m firmanın çıktılarının toplamını içeren firmaların her birinin gereksinimlerini ifade etmektedir. Burada N , endüstri tarafından gerçekte üretilen ürünlerin bir seti olmaktan ziyade endüstri tarafından potansiyel olarak üretilebilir olan ürünlerin bir seti olarak tanımlanmaktadır (Baumol vd., 1982: 313). Yani uygun endüstri oluşumunda her bir firma başa baş noktasında faaliyette bulunmaktadır ve bu firmalar tarafından üretilen toplam çıktı talep edilen miktarın tamamını karşılamaktadır.

2.2.2.2. Sürdürülebilir Endüstri Oluşumu

Yarışılabilir piyasalar teorisinin literatüre kattığı kavramlardan birisi, sürdürülebilir endüstri oluşumudur. Bu kavram bir çeşit endüstri dengesini ifade etmektedir. Söz konusu denge uzun dönemde faaliyette bulunan bütün firmaların fiyat-marjinal maliyet eşitliğini sağlayan çıktı miktarını üretmesini ve normal kâr elde etmesini garanti etmektedir.

Yarışılabilir bir piyasa için, bir fiyat vektörü ve oluşumdaki her bir firmanın çıktıları toplamından oluşan çıktılar vektörünün bir setinden oluşacak şekilde sürdürülebilir bir oluşum tanımlanabilir. Bu oluşumun sahip olması gereken özellikler vardır. Söz konusu fiyat setinde piyasa tarafından talep edilen toplam mal miktarı oluşumdaki bütün firmaların çıktılarının toplamına eşit olmalıdır. İkinci olarak bu fiyat seti, piyasada faaliyette bulunan her bir aktif firmaya üretim maliyetlerinden daha az olmayan bir gelir sağlamalıdır. Son olarak da bu fiyatlar, yerleşik firmaların fiyatlarını sabit tutacağını varsayan potansiyel rakipler için kârlı giriş fırsatları oluşturmamalıdır. Sürdürülebilir bir oluşumun olmadığı bir piyasa, oluşumu bozan veya değiştiren girişi cezbedecektir (Baumol vd., 1982: 5-6).

Sürdürülebilir bir endüstri oluşumu, yerleşik firmaların fiyatını kırarak kâr elde edebilen bir potansiyel girişin mümkün olmadığı oluşumdur. Bu oluşumda bütün firmalar aynı maliyet fonksiyonuna sahiptir (Shy, 1995: 207).

N setinde uygun bir endüstri oluşumu, bütün $p^e \in R_{++}^n$, $y^e \in R_+^n$, $p^e \leq p$ ve $y^e \leq Q(p^e)$ için $p^e y^e \leq C(y^e)$ ise sürdürülebilirdir (Baumol vd., 1982: 313).

$Q(.)$: Talep Fonksiyonu

p^e : Rakip firmaların fiyatı

p : Yerleşik firmaların fiyatı

C : Maliyet fonksiyonu

Rakip firmalar, yerleşik firmanın fiyatını sabit tutacağı beklentisi üzerine piyasaya girecektir (Brock, 1983: 1056). Yarışılabilir piyasalar teorisinde, potansiyel rakipler piyasa fiyatını verildiği gibi kabul ederek kararlarını vermektedirler. Dolayısıyla sürdürülebilirlik tanımı, potansiyel rakipler girişin kârlılığını değerlendirirken

üretimlerini daha düşük bir fiyattan yapabilecekleri beklentisi içerisinde olmalarına izin vermeyecektir (Martin, 2000: 10). Aksi halde vur-kaç girişine açık olan piyasada yeni giren bir firma için mevcut firmaların fiyatını kırarak kâr elde etme fırsatı doğacaktır.

Dolayısıyla, potansiyel rakiplerin piyasaya girişini engelleyen hiçbir şey yoksa yerleşik firmalar rekabetçi fiyata yani ortalama maliyete eşit olan fiyata razı olmaya zorlanacaklardır (McIntosh, 2002: 459). Yani, bir oluşumdaki her bir firma normal kâr elde ediyorsa ve fiyat marjinal maliyetten daha az değilse söz konusu oluşum sürdürülebilirdir. Eğer yerleşik bir firma aşırı kâr elde ederse, rakip bir firma yerleşik firmanın çıktısını ikiye katlayabilir, çok az fiyat kırabilir ve hala kâr elde edebilir. Bu nedenle sürdürülebilir bir dengede her bir yerleşik firma normal kâr elde etmelidir. Firma normal kâr elde ediyorsa ve fakat fiyat marjinal maliyetten daha az ise, potansiyel rakip çıktıyı azaltabilir ve aşırı kâr elde edebilir (Martin, 2000: 8).

Sürdürülebilir oluşumda bir malın arz edicisi en az iki firma varsa fiyat marjinal maliyete eşit olacaktır. Fiyat, marjinal maliyetten daha büyük olursa potansiyel bir rakip piyasa fiyatında ya da daha düşük bir fiyatta yerleşik firmaların birinden veya bir kaçından daha fazla çıktı arz ederek yerleşik firmadan daha fazla kâr elde edebilir (Martin, 2000: 8).

Piyasalardaki yarışılabilirliğin temel gereği, giriş sürecinin tamamen veya hemen hemen tamamen maliyetsiz bir şekilde geri çevrilebilir olmasıdır. Geri çevrilebilir girişle – yani maliyetsiz çıkışla – sürdürülebilir olmayan fiyatlar, rasyonel rakipler için özendirici güç olacaktır (Baumol vd., 1982: 6).

Baumol (1982)'ye göre yarışılabilir bir piyasanın açık bir örneği doğal bir şekilde monopolistik olan havayolu piyasasıdır. Yolculuk için talebin yalnızca bir günde bir uçuşu desteklemeye yeterli olduğu iki şehir arasını düşünelim. Bu bir doğal monopol piyasasıdır. Her durumda havayolu ekipmanları mobil olduğundan (serbestçe yer değiştirebildiğinden) dolayı piyasaya giriş tam olarak geri çevrilebilirdir. Prensip olarak, böyle bir piyasada kârlı bir fırsatla karşı karşıya kalındığında bir rakip yalnızca bu havalimanında uçağını uçurmak, yerleşik firmaların fiyatlarını kırmak ve kârlı bir şekilde bu rotada uçmak isteyecektir. Daha sonra, eğer yerleşik firma yeterli bir fiyat indirimi ile cevap verirse, rakip diğer kârlı seçeneklerin avantajlarını elde etmek için uçağını başka yerde uçurma ihtiyacı duyacaktır. Rakip kiraladığı uçağını iade etse ya da

iyi işleyen ikinci bir uçak piyasasında onu tekrar satsa bile zarar etmeyecektir. Söz konusu piyasada sürdürülebilir bir endüstri oluşumunun gerçekleştirilememesi potansiyel rakipleri geçici kârlar elde etmek için şehir çiftlerine girişini özendirecektir.

2.2.2.3. Endüstri Dengesi

Kâr amaçlayan firmalardan oluşan tam yarışılabilir bir piyasada, yalnızca bir sürdürülebilir oluşum, bir denge oluşturabilir. Sürdürülebilir olmayan bir oluşumun söz konusu olması halinde piyasa vur-kaç girişine açık olacak ve bu durumda, mevcut oluşum ya ek firmaların varlığı ya da fiyat tepkileri nedeniyle değişecektir (Baumol vd., 1982: 25).

Dolayısıyla yarışılabilir bir piyasada sürdürülebilirlik dengenin zorunlu bir şartıdır. Sürdürülebilir olmayan bir oluşumun olduğu yarışılabilir bir piyasada giriş ve çıkışın maliyetsiz olmasından dolayı kârlı giriş fırsatları olacaktır. Bu da endüstriyi geçici kâr elde etmek isteyen firmaların vur-kaç girişine açık hale getirecektir. Vur-kaç girişi aşırı kârları önleyecek ve yarışılabilir bir piyasada uzun dönem dengesi sürdürülebilir olacaktır (Spence, 1983: 983).

Tipik bir yarışılabilir piyasa dengesi, her bir firmanın fiyatını ortalama maliyet eğrisinin minimum olduğu noktada belirlediği fiyatta satıcıların küçük bir sayısı dahi uzun dönem tam rekabetçi bir dengedir (Yano, 2006: 403). Uzun dönem rekabetçi dengede cari fiyat düzeyinde ekonomik kâr sağlayan bir çıktı miktarı yoktur ve mevcut oluşum sürdürülebilirdir. Bu durum sürdürülebilir bir dengeyi tanımlamaktadır (Martin, 2000: 7).

Sürdürülebilir bir endüstri oluşumu, toplam endüstri çıktısını üreten endüstri için toplam maliyetleri minimize etmelidir. Aynı toplam çıktıyı daha düşük maliyetle üreten başka bir alternatif oluşum varsa, bu alternatif firma grubundaki bütün firmalar mevcut fiyatlarda aşırı kâr elde edebilir. Bu firmalardan en azından bir tanesi bile aşırı kâr elde etse, diğer firmalarda bu firma gibi davranarak kârlı giriş planları yapabilir (Baumol vd., 1982: 26). Dolayısıyla denge noktasında toplam maliyetleri minimize eden tek bir sürdürülebilir endüstri oluşumu vardır ve bu oluşumda bütün firmalar normal kâr elde etmektedir.

İki ya da daha fazla firmadan her biri sürdürülebilir bir endüstri oluşumundaki aynı malın pozitif miktarlarını ürettiyorsa, onların çıktıları marjinal maliyetlerine eşit olmak zorundadır. Piyasada iki firma olması durumunda, firmalardan birinin maliyeti, diğerinin maliyetinden daha büyükse o oluşum sürdürülebilir olmayacaktır. Çünkü, toplam endüstri maliyetleri çıktının küçük bir miktarı yüksek maliyetli firmadan daha düşük maliyetli firmaya transfer edilerek azaltılabilir (Baumol vd., 1982: 26).

Eğer bir firma marjinal maliyetten daha düşük bir fiyatla ürettiği çıktıyı satarak kâr elde ediyorsa, yeni giren bir firma söz konusu firmanın fiyatından daha az bir fiyatla ve bu firmanın ürettiğinden biraz daha az çıktı üretip satarak kâr elde edebilir. Bu durum sürdürülebilir bir denge ile uyumlu değildir (Davut, 2002: 127).

Yani sürdürülebilir bir endüstri oluşumu için fiyat, marjinal maliyetin altında olamaz. Çünkü fiyatın marjinal maliyetin altında olması giriş tehdidini ortadan kaldırmak için yerleşik firmaya yıkıcı fiyat uygulaması imkânı verir. Tam yarışılabilir bir piyasada, piyasa güçleri yıkıcı fiyat uygulanamayacağını garanti edecektir (Baumol vd., 1982: 26-27).

Aynı malı satan iki ya da daha fazla firmanın olduğu bir durumda fiyat, marjinal maliyetin altında olamayacağı gibi marjinal maliyetten daha büyük de olamaz. Böyle bir durumda yeni giren bir firma söz konusu firmanın fiyatından daha az bir fiyatla ve bu firmanın ürettiğinden biraz daha fazla çıktı üretip satarak kâr elde edebilir. Yine bu durum da sürdürülebilir bir denge ile uyumlu değildir (Davut, 2002: 127).

İki ya da daha fazla firmanın p fiyatında y^1 çıktısını ürettiğini ve bu fiyatın firmalardan biri için marjinal maliyetinden daha büyük olduğunu varsayalım. Bu durumda potansiyel giren firmalar için kârlı bir giriş fırsatı mevcuttur. Çünkü potansiyel giren durumunda olan bir firma, geçerli olan fiyatta ya da bu fiyattan çok az daha düşük bir fiyatta $(y^1 + \Delta y)$ kadar çok az daha büyük bir çıktı miktarını satabilir ve fiyatını marjinal maliyetin üstünde belirleyerek aşırı kâr elde eden firmanın kârından daha yüksek bir kâr elde edebilir. İlk fiyat p 'de piyasada talep edilen miktar y ise, girişimcinin satmak istediği çıktı miktarı bu fiyatta $(y^1 + \Delta y < y^1 + y^2 \leq y)$ kadardır. Yani, iki ya da daha fazla firmadan oluşan yarışılabilir bir piyasada marjinal maliyetin üstünde ya da altında herhangi bir fiyatta üretim yapıldığında bu durum kârlı giriş için

bir fırsat ortaya çıkaracağından dolayı, sürdürülebilirliğin sağlanması için $p=MC$ olması gerekmektedir (Baumol vd., 1982: 27).

Sonuç olarak, iki ya da daha fazla firmayı içeren sürdürülebilir bir endüstri oluşumunda bütün firmalar $p = MC(y^i)$ ve $py^i = C(y^i)$ ($i=1, \dots, m \geq 2$) olduğu durumda üretim yapmalıdır. Dahası, $py^i, C(y^i)$ 'den daha düşük ise firma maliyetlerini karşılayamayacak ve oluşum uygun bir oluşum olmayacaktır. $py^i > C(y^i)$ ise piyasaya yeni giren firma, yerleşik firmanın fiyatını kırabilir ve hala aşırı kâr elde edebilir. Bu yüzden yerleşikler için $py^i = C(y^i)$ olmalı ve yerleşikler normal kâr elde etmelidirler (Baumol vd., 1982: 27-28). Yarışılabilir bir piyasada uzun dönem dengesi ancak bu şartlar altında sağlanacaktır.

Bu yüzden tam yarışılabilir bir piyasa, düopol olsa bile tam rekabet teorisindeki gibi bir fiyatlama kuralını, yani fiyatın hem ortalama hem de marjinal maliyete eşit olması durumunu gerçekleştirebilir. Bu sonuç, bir piyasada firma sayısının daha az olması durumunda fiyat ve marjinal maliyet arasındaki farkın daha büyük olacağı ve firma sayısı arttıkça genellikle fiyatın gitgide marjinal maliyete yaklaşma eğiliminde olacağı standart görüşüne terstir. İki ya da daha fazla firmanın olduğu yarışılabilir bir piyasada denge fiyatı marjinal maliyete eşit olmak zorundadır (Baumol vd., 1982: 28).

Özetle yarışılabilir piyasalar teorisinde, tam rekabet teorisinde olduğu gibi uzun dönem endüstri dengesi, uzun dönem ortalama maliyetin minimum olduğu ve fiyatın marjinal maliyete eşit olduğu çıktı miktarında gerçekleşmektedir. Ancak yarışılabilir piyasalar teorisinde bu uzun dönem dengesi tam rekabet teorisinden farklı olarak az sayıda firmanın olması durumunda da gerçekleşmektedir. Yine yarışılabilir piyasalar teorisinde, tam rekabette olduğu gibi, firmalar uzun dönemde normal kâr elde etmektedir. Piyasaya girişin serbest ve piyasadan çıkışın maliyetsiz olduğu piyasada aşırı kârlar potansiyel rakipleri özendireceği için firmalar rekabetçi fiyatı kabullenmek zorunda kalacaktır. Tam rekabet teorisinde fiili rekabetin doğurduğu bu sonucu, yarışılabilir piyasalar teorisinde potansiyel rekabet tehdidi doğurmaktadır. Dolayısıyla potansiyel rekabet, fiili rekabet gibi etki etmektedir. Sonuç olarak, yerleşik firmaların tamamı sürdürülebilir bir endüstri oluşumunda dengeye gelecektir.

2.2.3. Bankacılık Sektöründe Yarışılabilirlik

Yarışılabilirlik literatürüne göre bankaların rekabetçi davranması piyasadaki banka sayısı veya piyasanın yoğunlaşma derecesi ile ilgili değildir. Burada temel rolü piyasaya girişin serbest olması oynamaktadır. İnandırıcı bir giriş tehdidi piyasada az sayıda (birkaç) banka olsa bile yerleşik bankaları rekabetçi bir davranış sergilemeye itecektir (Northcott, 2004: 23).

Gelişmiş bir finansal sistemin mevcut olması bankacılık sektöründe yarışılabilirliğin belirlenmesinde önemli bir rol oynamaktadır. Böyle bir finansal sistem içerisinde bankalar diğer finansal kurumların ve piyasaların rekabetiyle de karşı karşıyadır (Northcott, 2004: 23). Şube ağına dayalı perakende bankacılık piyasalarından ziyade, değiştirme maliyetlerinin düşük olduğu ve banka müşterilerinin (tüketicilerin) diğer finansal kurumlara ve güvenilir piyasalara ulaşımının kolay olduğu bankacılık piyasaları yarışılabilirlik özelliği taşıyabilmektedir. Ayrıca banka kredilerine ihtiyaç duyan küçük ve orta ölçekli işletmelerin bulunduğu bir bankacılık piyasasının yarışılabilir olması pek mümkün değildir (Neuberger, 1997: 11).

Bankacılık piyasasında bilgi edinme maliyetleri bir batık maliyet olarak değerlendirilebilir. Böyle bir batık maliyet bir giriş engeli oluşturabilir. Yerleşik firmalar kredi başvurusunda bulunanların karakteristiklerini bilerek bir maliyet avantajına sahip olmaktadır. Söz konusu batık maliyet ve yerleşiklerin sahip olduğu maliyet avantajı bankacılık piyasasının yarışılabilir olmasını engelleyecektir (Neuberger, 1997: 11).

Bankacılık sektörünün yarışılabilir özellikler taşımasının önündeki en büyük engellerden birisi de sektöre girişi kısıtlayan yasal düzenlemelerdir. Türkiye’de de bir dönem olduğu gibi, sektöre girişlerin ilgili kurumlar tarafından engellenmesi yerleşik bankalar için potansiyel rekabet tehdidini ortadan kaldıracaktır.

2.3. REKABET VE YARIŞILABİLİRLİK DERECESİNİ ÖLÇMEYE YÖNELİK YAKLAŞIMLAR

Bir piyasanın rekabet ve yarışılabilirliğini ampirik olarak ölçmeye yönelik yaklaşımlar temel olarak iki başlık altında incelenmektedir. Bunlardan ilki, Yapısalci

Yaklaşımlar, ikincisi ise Yapısalıcı Olmayan Yaklaşımlardır. Yapısalıcı yaklaşımlar klasik EOY'yi temel alırken, yapısalıcı olmayan yaklaşımlar yeni EOY'yi temel almaktadır.

Piyasa gücünü belirleyen faktörleri inceleyen endüstriyel ekonomi literatüründe iki temel yapısalıcı yaklaşım vardır. Bunlar Yapı-Davranış-Performans Paradigması ve Etkin Yapı Hipotezidir. Yapı-Davranış-Performans Paradigmasına göre piyasa gücü piyasa yoğunlaşmasına bağlı olan kârlılık tarafından ölçülmektedir. Bu paradigmaya alternatif olarak geliştirilen Etkin Yapı Hipotezine göre ise kârlılık yoğunlaşmanın değil diğer firmalara nispeten daha etkin üretim yapabilen büyük firmaların bir sonucudur (Ahmed ve Khababa, 1999: 30).

Firma davranışlarının modellenmesini konu alan yeni EOY'ye dayanan yapısalıcı olmayan yaklaşımlar piyasadaki rekabet yanında yarışılabilirlik düzeyini de kapsamaktadır. Yapısalıcı olmayan yaklaşımlar Lerner Endeksi, Breshanan-Lau Modeli ve Panzar-Rosse Modelidir.

Yapısalıcı yaklaşımlar rekabet düzeyini incelerken piyasanın yoğunlaşma derecesi, etkinlik gibi vekil değişkenler kullanırken, yapısalıcı olmayan yaklaşımlar doğrudan piyasa yapısını belirlemeye yönelik modeller kullanılmaktadırlar. Örneğin, yapısalıcı yaklaşımlardan Yapı-Davranış-Performans Paradigmasında yoğunlaşma rasyosunun bağımsız değişken olarak yer aldığı bir kâr denkleminde hareketle piyasadaki rekabet düzeyi hakkında sonuçlara ulaşılmaya çalışılmaktadır. Yapısalıcı olmayan Panzar-Rosse Modelinde ise firmanın girdi fiyatlarının bağımsız değişken olarak kullanıldığı model yardımıyla doğrudan piyasanın yapısı hakkında, yani piyasanın tam rekabet şartlarında mı yoksa eksik rekabet şartlarında mı faaliyet gösterdiği hakkında sonuçlara ulaşılabilmektedir.

2.3.1. Yapısalıcı Yaklaşımlar

2.3.1.1. Yapı - Davranış - Performans Paradigması ve İşbirliği Hipotezi

İlk kez E. S. Mason tarafından ele alınan Yapı-Davranış-Performans Paradigması (YDP) J. S. Bain tarafından geliştirilmiştir (Şenyücel, 2003: 28 – 29).

YDP paradigmasının temelinde yoğunlaşmanın firmalar arasında gizli anlaşmaları kolaylaştırarak rekabet düzeyini azaltacağı varsayımı bulunmaktadır. Yoğunlaşmanın yüksek olması rekabetçi fiyattan daha yüksek fiyatlara ve dolayısıyla normalden daha fazla kâr elde edilmesine neden olacaktır (Evanoff ve Fortier, 1988: 278 ve Casu ve Girradone, 2006: 443). YDP paradigmasına göre rekabet derecesi piyasadaki firma sayısının artan bir fonksiyonu iken, ortalama piyasa payının azalan bir fonksiyonudur (Shaffer, 1993: 50). Firmalar arasında gizli anlaşmalar yapılması ve böylece bu firmaların piyasa payının artması piyasayı monopolcü gibi davranmaya sevk edecek ve firmalar monopol fiyatına yakın bir fiyat belirleyebileceklerdir.

Yapı, firma yoğunlaşması, ürün farklılaştırmasının derecesi ve giriş engelleri gibi piyasa yapısını nitelerken davranış fiyatlama stratejisi, gizli anlaşma ve reklam gibi firma davranışlarını nitelemektedir. Performans, kârlılık ve fiyat-maliyet marjı gibi çıktı ya da dengeyi nitelemektedir (Karabay ve Okay, 2012: 12 ve Bhatti ve Hussain, 2010: 178). Endüstri yapısı ile rekabeti meydana getiren şartları sağlayan bir endüstrinin istikrarlı ekonomik ve teknik boyutu (ölçüsü) ifade edilmektedir. Davranış ile kastedilen bir firmanın fiyat, reklam, kapasite ve kalite gibi karar değişkenleri seçimidir. Yani davranış, firma stratejilerinin ekonomik ölçüsüdür. Son olarak performans dağıtımında etkinlik (kârlılık), teknik etkinlik (maliyet minimizasyonu) ve yenilikçilik gibi ölçütleri ifade etmektedir (Porter, 1981: 611).

Endüstri yapısı kavramı iki farklı anlamda kullanılmaktadır. İlk anlamında endüstri yapısı, endüstrilerin ekonomi içindeki göreceli önemini ve endüstriler arası ilişkileri ifade etmek için kullanılmaktadır. Endüstrilerin ekonomi içindeki göreceli önemini belirlemek için ise söz konusu endüstrinin meydana getirdiği katma değer veya endüstride kullanılan girdilerin miktarı kullanılmaktadır. Bu anlamda endüstriler arası ilişkiler girdi-çıktı analiziyle incelenmektedir. İkinci anlamıyla endüstri yapısı, firmaların faaliyette bulunduğu piyasaların yoğunlaşma derecesi, endüstriye giriş engelleri, ürün farklılaştırmanın derecesi gibi unsurlar açısından endüstrinin özelliklerini belirtmek üzere kullanılmaktadır (Davut, 2002: 5). YDP paradigmasında endüstri yapısı ikinci anlamıyla kullanılmaktadır.

Mason'a göre, rekabetçi olmayan davranışlar piyasanın yapısından kaynaklanmaktadır ve bir endüstrinin temelini oluşturan yapı, teknolojik ve fiziki

faktörler tarafından belirlenmektedir. Buradan hareketle bir endüstrinin yapısı; firma büyüklüğü, endüstrideki firma sayısı ve ürünün niteliği (homojen ya da heterojen) ile belirlenmektedir. Yapı, davranışı, davranış da performansı ortaya çıkarmaktadır (Piggott ve Diğerleri, 2000: 8).

Mason çalışmalarında piyasadaki rekabetçi olmayan davranışların piyasanın yoğunlaşma derecesiyle bağlantılı olduğu sonucuna ulaşmıştır (Şenyücel, 2003: 28-29). Piyasada yoğunlaşmanın fazla olması rekabet düzeyinin düşük olduğunu göstermektedir.

YDP paradigması, piyasada kalıcı olan aşırı kârların nedenlerini açıklamaya çalışmaktadır. Modele göre, bu aşırı kârların nedeni piyasa gücüdür. Yoğunlaşma oranının yüksek olması halinde piyasadaki az sayıda büyük firmanın açık ve gizli anlaşmalar yapması daha az maliyetli olacaktır (Emek, 2005: 9).

YDP paradigmasına göre, piyasaya yeni firmaların girmesi ile piyasadaki firma sayısı artacak ve buna bağlı olarak da yoğunlaşma oranı azalacaktır. Yoğunlaşmanın azalmasıyla da rekabet düzeyi artacaktır (Çelik ve Kaplan, 2010: 9).

Mason'dan sonra YDP paradigmasına en önemli katkıyı yapan Bain olmuştur. Bain tarafından geliştirilen İşbirliği Hipotezi YDP paradigmasından hareket etmektedir. Literatürde bazı çalışmalarda Bain'in işbirliği hipotezi YDP paradigmasından ayrı bir şekilde ele alınmasına karşın, çoğu çalışmada YDP paradigması ile aynı kabul edilmektedir.

Bu hipoteze göre, piyasa yapısı ve yoğunlaşma arasında doğrusal bir ilişki varken yoğunlaşma ve piyasa performansı arasında ters yönlü bir ilişki vardır (Çelik ve Ünveren, 2009: 46). İşbirliği içindeki firmaların davranışları yüksek yoğunlaşma derecesine sahip piyasada aktif olan tüm birimlerin performansını etkileyecektir (Mensi ve Zouari, 2011: 23).

İşbirliği Hipotezine göre, piyasa yapısı faktörlerinden giriş engelleri ön plana çıkmaktadır. Daha büyük giriş engelleri yerleşik firmaların monopol kârını korumasını kolaylaştırmaktadır (Evanoff ve Fortier, 1988: 279). Yüksek giriş engelleri potansiyel rakiplerin piyasaya giriş için cesaretini kırmakta ve yerleşik firmaların rekabetçi fiyattan

daha yüksek fiyat belirleyerek yüksek kârlar elde etmeye devam etmesini sağlamaktadır.

İşbirliği Hipotezine göre bankacılık sektöründe yüksek yoğunlaşma daha yüksek kredi faizi oranlarına ve daha düşük mevduat faizi oranlarına sebep olarak bankalar arasında işbirliği maliyetlerini düşürecektir (Goddard vd., 2007: 1920).

YDP hipotezine göre, bankacılık piyasasında daha yüksek yoğunlaşma daha az rekabete sebep olmakta ve daha yüksek banka kârlılığına (daha düşük performansla) yol açmaktadır. YDP hipotezini test etmek için araştırmacılar banka performansının, örneğin, banka kârlılığı gibi bir ölçümünü kullanmaktadırlar. Kullanılan kâr denkleminde de piyasa yoğunlaşmasını ifade etmek üzere n banka yoğunlaşma rasyosunu veya Herfindahl-Hirschman Endeksini (HHE) bir vekil değişken olarak almaktadırlar. Buradan hareketle YDP hipotezi için temsili bir regresyon spesifikasyonu aşağıdaki gibi yazılabilir (Degryse vd., 2009: 28):

$$\pi_{ijt} = \alpha_0 + \alpha_1 CR_{jt} + \sum_k \gamma_k X_{k,ijt} + \varepsilon_{ijt} \quad (2.27)$$

π_{ijt} : t zamanında j bankacılık piyasasında i . bankanın kârlılığı

CR_{jt} : t zamanında j bankacılık piyasasında yoğunlaşma ölçütü

$X_{k,ijt}$: Banka kârlılığını etkileyeceği düşünülen diğer kontrol değişkenleri

$\alpha_0, \alpha_1, \gamma$: Tahmin edilecek parametreler

ε_{ijt} : Hata terimi

k : İsteğe bağlı olarak seçilen banka sayısı

Daha fazla yoğunlaşmanın olduğu piyasalardaki bankacılık faaliyetlerinde rekabetçi olmayan davranışların ya da firmalar arası gizli anlaşmaların bir sonucu olarak daha yüksek kredi faizleri ya da daha düşük mevduat faizleri geçerli olacaktır. YDP hipotezine göre $\alpha_1 > 1$ olması yani, daha yüksek piyasa yoğunlaşması daha yüksek piyasa gücü ve daha yüksek banka kârları anlamına gelmektedir (Degryse vd., 2009: 28 - 29).

Yukarıdaki fonksiyonda CR ile temsil edilen yoğunlaşma göstergesi daha öncede ifade edildiği gibi yoğunlaşma rasyosu (CR_k) veya HHE yardımıyla hesaplanmaktadır.

Yoğunlaşma rasyosunda k isteğe bağlı olarak seçilen banka sayısını temsil etmektedir ve bu banka sayısına göre hesaplanan endeks 0 ile 1 arasında yer almaktadır. Uygulamada CR_3 , CR_4 , CR_5 ve CR_{10} rasyoları hesaplanmaktadır ve k arttıkça yoğunlaşma rasyosunun değeri 1 e yaklaşmaktadır. Endeksin 1 e yaklaşması da k adet bankanın piyasa gücünün artması anlamına gelmektedir. Herhangi bir k değeri için yoğunlaşma rasyosu aşağıdaki gibi hesaplanmaktadır (Yayla, 2007: 42):

$$CR_k = \sum_{i=1}^k s_i \quad s_1 \geq \dots \geq s_k \geq \dots \geq s_n \quad (2.28)$$

Burada s_i i bankasının payını ifade etmektedir.

İlk kez Hirschman tarafından 1945 yılında geliştirilen ve daha sonra Herfindahl tarafından bağımsız bir şekilde formüle edilen HHE endeksi piyasadaki tüm firmaların piyasa paylarının karelerinin toplamı olarak hesaplanmaktadır. Endeks en yüksek 1 ve en düşük $1/N$ değerini almaktadır. Endeks değerinin 1 olması piyasada tek bir firmanın hâkim olduğunu, $1/N$ olması piyasadaki firmaların hepsinin eşit büyüklükte olduğunu göstermektedir. Firma sayısı N arttıkça HHE değeri azalmakta ve N azaldıkça HHE değeri artmaktadır. HHE değeri aşağıdaki gibi hesaplanmaktadır (Yıldırım vd., 2009: 41-42):

$$HHE = \sum_{j=1}^N X_j^2 \quad (2.29)$$

X_j : j. firmanın piyasa payıdır.

YDP paradigmasına göre piyasadaki rekabetin derecesi piyasadaki firma sayısının doğrusal bir fonksiyonu, ortalama piyasa payının ise ters bir fonksiyonudur. Ancak yarışılabilir piyasalar teorisi, yerleşik firmaların sayısına bakılmaksızın potansiyel rekabet tehdidinin monopol gücü azaltacağını hatta ortadan kaldıracağını savunmaktadır. Ayrıca bazı piyasalarda yüksek yoğunlaşma ve yüksek kârlar, var olan piyasa gücünden ziyade firmaların daha yüksek etkinliğinden kaynaklanmaktadır (Coccoresse, 2004: 206).

2.3.1.2. Etkin Yapı Hipotezi

Uygulamalı çalışmalarda performans ve piyasa yapısı arasındaki ilişki YDP dışında Etkin Yapı Hipotezi ile incelenmektedir. YDP paradigması ve İşbirliği Hipotezi piyasadaki normal üstü kârları yüksek yoğunlaşmanın bir sonucu olarak görürken, Etkin Yapı Hipotezi yüksek kârları piyasadaki büyük firmaların küçük firmalara göre etkin bir şekilde faaliyette bulunmasına bağlamaktadır. Küçük firmalara oranla daha düşük maliyetli üretim yapan büyük firmaların, bu maliyet avantajı ile daha düşük fiyattan çıktılarını pazarlayarak piyasa payını artıracak ve böylece normal kârdan daha fazla kâr elde edecekleri varsayılmaktadır.

Etkin Yapı Hipotezi Demsetz (1973) tarafından YDP ve İşbirliği Hipotezine alternatif olarak geliştirilmiştir. Bu iktisatçıya göre, yoğunlaşma tesadüfi bir olgu değil, piyasadaki büyük firmaların üstün etkinliği sonucu ortaya çıkan bir olgudur. Üretimde karşılaştırmalı bir üstünlüğe sahip olan firmalar büyük firmalardır ve yüksek bir piyasa payına sahiptirler. Bunun bir sonucu olarak da söz konusu firmaların faaliyet gösterdiği piyasalar yoğunlaşmanın daha fazla olduğu piyasalar olmaktadır. Etkin Yapı Hipotezinde piyasa payı göreceli firma etkinliğini temsil etmektedir ve bu yüzden kârlılıkla pozitif bir ilişki içerisindedir. Demsetz'e göre kârlılık ve yoğunlaşma arasındaki ilişki yapay (sahte) bir ilişkidir ve basit bir şekilde üstün etkinlik, yüksek piyasa payı ve yoğunlaşma arasındaki karşılıklı ilişki için bir vekildir (Smirlock, 1985: 70-71).

Etkin Yapı Hipotezine göre, yoğunlaşmış bir piyasada etkin firmaların egemen olması böyle piyasalardaki üretimin daha etkin olmasını sağlayacaktır. Daha büyük etkinlik belirli bir özelliğe sahip bir malı üretmenin marjinal maliyetinin daha düşük olmasını sağlayacak ve böylece yoğunlaşmış piyasadaki firmalar söz konusu malı daha avantajlı fiyatlardan, daha yüksek kaliteden veya her ikisinden müşterilerine sunmaya istekli olacaklardır (Berger ve Hannan, 1989: 292).

YDP paradigması ve Etkin Yapı Hipotezi arasındaki farklılıklardan biriside piyasadaki düzenlemelere bakış açılarındadır. YDP paradigmasına göre, antitröst ve düzenleyici faaliyetler üretken faaliyetler iken Etkin Yapı Hipotezine göre tam tersidir (Berger ve Hannan, 1989: 291).

Etkin Yapı Hipotezine göre, yoğunlaşma derecesinin yüksek olduğu bankacılık piyasalarında yüksek kârlılığın nedeni büyük bankaların küçük bankalardan daha etkin bir şekilde faaliyette bulunuyor olmasıdır (Goddard vd., 2007: 1920).

Etkin Yapı Hipotezinde sözü edilen etkinlik iki türdür. Bunlardan ilki X-Etkinliği ve ikincisi Ölçek Etkinliğidir. Firmalar ya X-Etkinliğinden ya da ölçek etkinliğinden faydalanarak piyasa paylarını artırmaktadırlar (Casu ve Girardone, 2006: 443). X-Etkinliği Hipotezine göre, piyasa yoğunlaşması bankanın etkinliğinden kaynaklanmaktadır. Daha fazla operasyonel (maliyet ve/veya) etkinliğe sahip bir banka piyasa payını artırmasına yardımcı olacak bazı rekabetçi avantajlara sahip olabilmektedir. Bu yüzden söz konusu bankanın yüksek kârı işbirlikçi davranışlardan değil, operasyonel etkinliğinden kaynaklanmaktadır. Ölçek Etkinliği Hipotezi ise ölçek ekonomilerinin seviyesine vurgu yapmaktadır. Ölçek etkin seviyede faaliyette bulunan bir bankanın birim başına maliyetleri daha düşük olacaktır ve buda kârlılığını artırmasını sağlayacaktır (Gajurel ve Pradhan, 2011: 25).

Bankacılık sektöründe Etkin Yapı Hipotezini test etmek amacıyla birçok çalışma yapılmıştır. Bunların başında gelen Smirlock (1985), Evanoff ve Fortier, (1988) ve Maudos, (1998) tarafından yapılan çalışmalarda kullanılan model aşağıdaki gibidir:

$$\pi = \alpha_0 + \alpha_1 MS + \alpha_2 CR + \alpha_3 MSCR + \sum_{i=1}^n \alpha_i Z_t \quad (2.30)$$

π : Kâr oranı

MS : Firmanın piyasa payı

CR : Piyasa yoğunlaşmasının ölçütü

$MSCR$: MS ve CR 'nin çarpımından oluşan etkileşim terimi

Z : Banka kârlılığını etkileyeceği düşünülen diğer kontrol değişkenleri

Evanoff ve Fortier (1988) ve Maudos (1998)'in çalışmalarında Smirlock (1985)'den farklı olarak $MSCR$ değişkeni modelde yer almamıştır. Bu çalışmalarda bağımsız değişken olarak MS , CR ve Z değişkenleri kullanılmıştır.

Etkileşim değişkeni geçici olarak göz ardı edildiğinde $\alpha_1 > 0$, $\alpha_2 = 0$ şeklinde bir katsayı kombinasyonu olması, yüksek piyasa payına sahip firmanın rakiplerinden daha

etkin olduğu ve bu etkinlikten dolayı daha fazla kâr elde ettiği anlamına gelmektedir. Ayrıca bu durumun gerçekleşmesi halinde yüksek piyasa yoğunlaşmasının herhangi bir bankanın monopol kârı elde etmesine neden olmayacağı sonucuna ulaşılmaktadır. Diğer taraftan $\alpha_1=0$, $\alpha_2>0$ şeklinde bir katsayı kombinasyonunun olması, yüksek piyasa payının firma etkinliğinden kaynaklanmadığı ve yüksek kârlılığın piyasa yoğunlaşmasından kaynaklanan bir monopol rantı olduğunu ifade etmektedir. Dolayısıyla ilk kombinasyon etkin yapı hipotezini desteklerken, ikinci kombinasyon klasik YDP hipotezini desteklemektedir (Smirlock, 1985: 74).

Smirlock (1985) çalışmasında Amerikan bankacılık piyasasının 1973 ve 1978 yılları için Etkin Yapı Hipotezini desteklediği sonucuna ulaşmıştır. Ayrıca çalışmada yoğunlaşma ve banka kârlılığı arasında herhangi bir ilişkinin olmadığı, ancak piyasa payı ve kârlılık arasında ilişki olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bankacılık piyasasında yoğunlaşma monopol kârlarına neden olmamaktadır.

Evanoff ve Fortier (1988) çalışmalarında 1984 yılı için ABD bankacılık piyasasında etkin yapı hipotezinin geçerli olduğu sonucuna varmışlardır. Söz konusu çalışmanın başka bir sonucu kârlar üzerinde piyasa yapısının etkisi değerlendirilirken giriş engellerinin önemli bir faktör olduğudur.

Maudos (1998) 1990-1993 döneminde İspanyol bankacılık sektörünün piyasa yapısını ve kârlılığını incelediği çalışmasında söz konusu yıllarda sektörde Shepherd (1986)'ın çalışmasından hareketle modifiye edilmiş etkin yapı hipotezi olarak isimlendirdiği durumun geçerli olduğu sonucuna ulaşmıştır. Modifiye edilmiş etkin yapı hipotezine göre performanstaki değişim etkinliğin yanı sıra piyasa payını etkileyen diğer değişkenler tarafından da açıklanmaktadır. Çünkü piyasa payı etkinlikle ilişkisiz faktörlerin etkilerini de içermektedir.

2.3.2. Yapısalıcı Olmayan Yaklaşımlar

2.3.2.1. Lerner Endeksi

Yapısalıcı Olmayan Yaklaşımlar, piyasa yapısını incelerken Lerner Endeksi (LE) gibi rekabetin göstergelerinden türeyen optimizasyon modellerini kullanmaktadırlar

(Maudos ve Nagore, 2005: 2). LE piyasadaki monopol gücü ölçmenin yöntemlerinden birisidir. Abba Lerner tarafından geliştirilen ve kendi adıyla anılan endeks aşağıdaki gibi hesaplanmaktadır (Dinler, 2010: 344):

$$LE = \frac{P - MC}{P} = 1 - \frac{MC}{P} \quad (2.31)$$

P piyasa fiyatını ve MC marjinal maliyeti temsil etmektedir. LE değeri sıfır ile bir arasında değerler almaktadır. Endeks değerinin sıfır olması tam rekabet piyasasına işaret etmektedir. Tam rekabet piyasasında $P=MR=MC$ olduğundan LE sıfır olacaktır. Piyasa tam rekabetten uzaklaştıkça monopol gücü ortaya çıkacaktır. Piyasa tam rekabetten uzaklaştıkça satış fiyatı marjinal maliyetten daha büyük olacaktır. Satış fiyatı ve marjinal maliyet arasındaki fark büyüdükçe monopol gücüde artacaktır. Monopol gücün ne kadar büyük olacağı ise büyük ölçüde monopolcünün karşı karşıya olduğu talebin esnekliğine bağlıdır (Dinler, 2010: 344).

Fiyat esnekliği ne kadar yüksek olursa LE'nin değeri o ölçüde düşmektedir. Endeks değerinin düşük olması monopol gücün az olduğunu göstermektedir. Fiyat esnekliğinin yüksek olması, monopol gücü azaltarak piyasa hakimiyetini engelleyici bir etki meydana getirmektedir. Aksine fiyat esnekliğinin düşük olması halinde LE yüksek çıkacak ve endeks değeri ne kadar yüksek ise monopol gücüde o kadar fazla olacaktır (Türkkan, 2001: 258). Bu durum talebin fiyat esnekliği (e) ve marjinal gelir arasındaki ilişkiden⁵ yola çıkarak gösterilebilir.

$$MR = P \left(1 - \frac{1}{e} \right) = P - \frac{P}{e} \quad \text{denkleminde monopolcünün kâr maksimizasyonu koşulu}$$

$MR=MC$ den hareketle MR yerine MC yazıp denklem yeniden düzenlendiğinde aşağıdaki sonuç ortaya çıkmaktadır:

$$MC = P - \frac{P}{e} \quad \frac{P - MC}{P} = \frac{1}{e} \quad (2.32)$$

⁵ MR ve e arasındaki bu ilişkiden faydalanarak fiyat esnekliği bilinen bir malın çeşitli fiyatlar düzeyinde MR si hesaplanabilmektedir. $e>1$ ise MR pozitif, $e=1$ ise $MR=0$ ve $e<1$ ise MR negatif olmaktadır. MR ve e arasındaki söz konusu ilişkinin nereden kaynaklandığının ispatı için bakınız (Dinler, 2010: 344).

Eşitliğin sol tarafı LE ve sağ tarafı talebin fiyat esnekliğinin tersini vermektedir. Bu ifade aynı zamanda monopolcünün talebinin fiyat esnekliği ile monopol gücü arasındaki ters yönlü ilişkiyi göstermektedir (Dinler, 2010: 344).

Bankacılık sektörüne yönelik çalışmalarda LE bankacılık rekabeti üzerine banka spesifik değişkenlerinin etkisini analize dâhil etmek üzere piyasa gücünün bir göstergesi olarak kullanılmaktadır. LE, çalışma örneğine dâhil edilen her bir banka için hesaplanabilmekte ve böylece firma düzeyinde bilgiler kullanılarak piyasa gücünün belirleyicileri analiz edilebilmektedir. Ayrıca çalışmada incelenen her bir yıl için LE hesaplanarak piyasa gücündeki değişim analiz edilebilmektedir. Bankacılık sektörü incelenirken LE'nin kullanıldığı çalışmalarda Monti-Klein eksik rekabet modeli kullanılmaktadır (Maudos ve Nagore, 2005: 3).

2.3.2.2. Bresnahan – Lau Modeli

Bresnahan (1982) ve Lau (1982) toplam endüstri verilerini kullanarak piyasa gücünün belirlenmesine imkân veren bir oligopol modeli formüle etmişlerdir. Talep eğrisi ve onların çalışmasında arz ilişkisi dedikleri bir ilişkiyi modelleyerek bir piyasada geçerli olan monopol marjinal gelirinin yüzdesi olarak yorumlanabilen bir istatistik geliştirmişlerdir (Steen ve Salvanes, 1997: 147-148). Bresnahan-Lau (BL) testi bir varsayımsal değişim (conjectural variations)⁶ modelidir ve oligopolcü bir firmanın kendi fiyat politikası üzerinde rakibin fiyat değişmelerinin etkisini test etmektedir (Sterken, 2006: 592).

Söz konusu modelde bir eşanlı denklem sisteminden hareket edilmektedir. Bresnahan (1982) piyasa fiyatı ve miktarının talep fonksiyonu ve bir arz ilişkisi tarafından belirleneceğini ifade etmektedir. Talep fonksiyonu tüketicileri fiyat

⁶Bir firmanın kâr maksimizasyonunu sağlayacağı çıktı miktarı rakibi tarafından seçilen çıktı miktarına bağlıdır. Firmanın kâr maksimizasyon çıktısını rakibinin çıktısı olarak veren bu ilişkiyi firmanın tepki fonksiyonu (reaction function) belirlemektedir. Bu tepki fonksiyonunun eğimi firmanın kâr maksimizasyonunu sağlayacağı çıktı miktarının rakibinin çıktı miktarındaki değişimle değişeceği orandır. Firma rakibinin de benzer bir tepki fonksiyonuna sahip olduğuna inanmaktadır. Firma rakibinin tepki fonksiyonunu bilmemekle birlikte onun hakkında ve dolayısıyla rakibinin tepki fonksiyonunun eğimi hakkında varsayımlara sahiptir. Bu tahmin edilen eğimler varsayımsal değişimler (conjectural variations) olarak adlandırılmaktadır (Kamien ve Schwartz, 1983: 192). Cournot ve Edgeworth oligopol modelleri varsayımsal değişim modellerinin örnekleridir. Bu modeller rakiplerin tepkileri hakkında varsayımlara dayanmaktadır (Maddala ve Miller, 1989: 387).

kabullenici (price taker) varsaymaktadır. Arz ilişkisi ise satıcıların bir miktar piyasa gücüne sahip olmasından doğan bir ilişkidir. Satıcılar gözlenen (perceived) marjinal gelirin marjinal maliyete eşit olduğu ($MR_p=MC$) yerde üretim yapmaktadırlar. $MR_p=P$ olması halinde piyasada rekabet vardır, ancak $MR_p<P$ olması halinde piyasa gücünün bazı göstergeleri mevcuttur. Bu durumda talep fonksiyonu aşağıdaki gibi belirlenmektedir:

$$Q = D(P, Y, \alpha) + \varepsilon \quad (2.33)$$

$$P = c(Q, W, \beta) + \eta \quad (2.34)$$

$$P = c(Q, W, \beta) - \lambda h(Q, Y, \alpha) + \eta \quad (2.35)$$

(2.33) nolu denklem satıcıların sahip olduğu tipik talep fonksiyonudur. Bu fonksiyonda Q miktar, P fiyat, Y dışsal değişkenler, α tahmin edilecek parametre ve ε hata terimidir. (2.34) nolu denklem alıcılar için geçerli talep fonksiyonudur. Fonksiyonda W arzı etkileyen dışsal değişkenler, β arz fonksiyonu parametreleri ve η arz hatasıdır. c () ise marjinal maliyettir. (2.35) nolu denklem ise ilk iki denklem vasıtasıyla elde edilen arz ilişkisidir. Bu denklemde $P+h()$ marjinal gelir, $P+\lambda h()$ firmalar tarafından gözlenen marjinal gelirdir. Talep parametreleri ve dışsal değişkenler marjinal geliri etkilediği için h () nin içinde yer almaktadır. λ ise piyasa gücünü temsil eden yeni bir parametredir. $\lambda=0$ ise tam rekabet, $\lambda=1$ ise mükemmel kartel ve λ sıfır ile bir arasında bir değer ise diğer oligopol çözümlerine denk gelmektedir (Bresnahan, 1982: 88).

BL modeli iki farklı şekilde ele alınmaktadır. Birincisi, Statik Bresnahan-Lau Modeli (The Static Bresnahan-Lau Model-SBLM) ve ikincisi, Hata Düzeltmeli Dinamik Bresnahan-Lau Modeli (The Dynamic Bresnahan-Lau Model with Error Corrections-DBLEC)'dir. SBLM'ye göre t zamanında i. firmanın arz ve talep denklemleri aşağıdaki gibidir (Chang vd., 2012: 1560):

$$Q_{it} = \alpha_0 + \alpha_p P_{it} + \alpha_Y Y_{it} + \alpha_Z Z_{it} + \alpha_{pZ} P_{it} Z_{it} + \varepsilon_{it} \quad (2.36)$$

$$P_{it} = \beta_0 + \beta_Q Q_{it} + \beta_{W^1} W_{it}^1 + \beta_{W^2} W_{it}^2 - \lambda \tilde{Q}_{it} + \eta_{it} \quad (2.37)$$

(2.36) ve (2.37) nolu denklemlerde Q miktar, P fiyat, Y talebi etkileyen dışsal değişkenler, W arzı etkileyen dışsal değişkenler α ve β tahmin edilecek parametreler, ε hata terimidir ve η arz hatasıdır. Bresnahan λ nın bütün piyasa yapılarında nasıl tanımlanacağı problemini gidermek için denkleme P ve Z yi içeren bir etkileşim değişkeni eklemiştir. Z talebi etkilediği düşünülen yeni dışsal değişkenlerdir. Bu etkileşim değişkeni talep eğrisinin hem konumunu hem de eğimini değiştiren temsili (vekil) bir fiyattaki değişimdir. Modelin tahmini sonucunda λ 'nın alacağı değere göre piyasa yapısı belirlenmektedir. Yukarıda da ifade edildiği gibi $\lambda=0$ ise tam rekabet piyasası, $\lambda=1$ ise mükemmel kartelin olduğu oligopol piyasası ve λ sıfır ile bir arasında bir değer ise diğer oligopol piyasası şartlarının geçerli olduğu varsayılmaktadır (Steen ve Salvanes, 1997: 150).

SBLM arz ve talep üzerindeki dinamik etkileri göz ardı etmektedir. DBLEC kısa dönem piyasa dengesinden sapmaları ve bir piyasanın uzun dönem dinamiklerini incelemeye yardımcı olmaktadır. DBLEC'ye göre arz ve talep denklemleri aşağıdaki gibi olmaktadır (Chang vd., 2012: 1560):

$$\Delta Q_{it} = \alpha_0 + \sum_{s=1}^{k_1-1} \alpha_{Q,s} \Delta Q_{it-s} + \sum_{s=0}^{k_2-1} \alpha_{P,s} \Delta P_{it-s} + \sum_{s=0}^{k_3-1} \alpha_{Y,s} \Delta Y_{it-s} + \sum_{s=0}^{k_4-1} \alpha_{Z,s} \Delta Z_{it-s} + \sum_{s=0}^{k_5-1} \alpha_{PZ,s} \Delta P_{it-s} Z_{it-s} + \hat{\gamma}(Q_{it-1} - \theta_P P_{it-1} - \theta_Y Y_{it-1} - \theta_Z Z_{it-1} - \theta_{PZ} P_{it-1} Z_{it-1}) + u_{it} \quad (2.38)$$

$$\Delta P_{it} = \beta_0 + \sum_{s=1}^{k_6-1} \beta_{P,s} \Delta P_{it-s} + \sum_{s=0}^{k_7-1} \beta_{Q,s} \Delta Q_{it-s} + \sum_{s=0}^{k_8-1} \beta_{W^1,s} \Delta W^1_{it-s} + \sum_{s=0}^{k_9-1} \beta_{W^2,s} \Delta W^2_{it-s} + \sum_{s=0}^{k_{10}-1} \lambda_s \Delta \tilde{Q}_{it-s} + \hat{\psi}(P_{it-1} - \xi_Q Q_{it-1} - \xi_{W^1} W^1_{it-1} - \xi_{W^2} W^2_{it-1} - \Lambda \tilde{Q}_{it-1}) + \eta_{it} \quad (2.39)$$

(2.38) nolu denklemde bağımlı ve bağımsız değişkenler için gecikme uzunluğu k_j ($j=1, \dots, 5$) ile gösterilmiştir. ΔQ_{it} , ΔP_{it} , ΔQ_{it} , ΔY_{it} ve ΔZ_{it} , t ve t-1 zamanları arasındaki değişme oranlarını temsil etmektedir. $\alpha_{n,s}$ ($n=Q, P, Y, Z, PZ$) bağımlı değişken üzerinde bu fark değişkenlerinin kısa dönem marjinal etkilerini temsil eden katsayılarıdır. $\theta_n (= \alpha_n / \hat{\gamma})$ piyasa talebi ve fiyat arasındaki uzun dönemli ilişkiyi yansıtan eşbütünleşme vektörünün katsayısıdır. Örneğin, $\theta_P P_{it-1}$ in Q_{it-1} üzerine uzun dönem durgun durumdaki etkisidir. İkinci denklemde gecikme uzunluğu k_l ($l=6, \dots, 10$) dir. $\beta_{n,s}$

($n=P, Q, W^1, W^2$) fark değişkenlerinin katsayılarıdır. Ek olarak hata düzeltme katsayısı $\hat{\psi}$ içindeki katsayılar ilk denklemdekine benzer şekilde tanımlanmaktadır. SBLM'den farklı olarak DBLEC kısa dönem etkilerini uzun dönemden ayırmaktadır (Chang vd., 2012: 1560).

BL modelinin bankacılık sektöründeki örnekleri olarak Shaffer (1993), Chang vd. (2012) ve Türk bankacılık sektörü için Korkmaz (2010) gösterilebilir. Shaffer (1993), 1965-1989 dönemine ait panel veri seti ile yaptığı çalışmada Kanada bankacılık endüstrisinin rekabet düzeyini SBLM modelini kullanarak incelemiştir. Çalışmada tahmin edilen dört modelde de λ ($=0,00069, 0,00098, 0,00055, 0,00069$) değeri sıfıra çok yakın çıktığı için sıfırdan farksız olarak değerlendirilmiş ve Kanada bankacılık endüstrisinin gelirlerinin tam rekabet şartlarında elde edildiği sonucuna ulaşılmıştır.

Hem SBLM ve hem de DBLEC analizlerinin yer aldığı çalışmalarında Chang vd. (2012), BL modelini ABD bankacılık sektörüne uygulamışlardır. SBLM sonucuna göre λ ($=0.0032$) değeri sıfıra oldukça yakın bulunmuş ve ABD bankacılık sektörünün tam rekabete oldukça yakın olduğu sonucuna ulaşılmıştır. DBLEC'den elde edilen sonuçlar SBLM'de olduğu gibi λ değerinin sıfıra oldukça yakın olduğunu ve kısa dönemde ABD bankacılık sektörünün tam rekabete çok yakın olduğunu ancak uzun dönemde piyasa gücü göstergesi Λ ($=0.0931$) değerinin sıfırdan uzaklaştığını ve uzun dönemde sektörde piyasa gücünün var olduğunu göstermektedir.

Korkmaz (2010), Türk mevduat bankacılığı sektörünün rekabet yapısını analiz ettiği çalışmasında 1990-2008 dönemine ait yıllık verileri kullanmış ve söz konusu dönemde Türk mevduat bankacılığı sektörünün tam rekabet piyasası içerisinde faaliyet gösterdiği sonucuna ulaşmıştır.

2.3.2.3. Panzar – Rosse Modeli

John C. Panzar ve James N. Rosse (1987) tarafından geliştirilen model herhangi bir firmaya ait indirgenmiş formda gelir denkleminde dayanmaktadır. Modelin veri setini firmalara ait gelir ve faktör fiyatları oluşturmaktadır. Model monopol piyasasında kâr maksimizasyonunu gerçekleştirmiş bir firmanın marjinal maliyeti arttığında hem denge çıktı miktarı hem de gelirlerinin azalacağı varsayımından hareketle oluşturulmuştur.

Yazarlar çalışmalarında monopol piyasası yanında monopollü rekabet, oligopol ve tam rekabet piyasalarına da modeli uygulamışlardır.

Model firmanın kâr fonksiyonundan hareketle oluşturulmaktadır. Monopol piyasası için model aşağıdaki sırayla oluşturulmakta ve sonuçta aldığı değere göre piyasa yapısı hakkında bilgi veren Ψ değerine ulaşılmaktadır (Panzar ve Rosse, 1987: 444-445):

y firmanın çıktı seviyesinin bir vektörü ve z firmanın gelir fonksiyonunu kaydıran dışsal değişkenlerin bir vektörü ise firmanın gelir fonksiyonu (R) aşağıdaki gibi yazılabilir.

$$R = R(y, z) \quad (2.40)$$

Aynı şekilde y firmanın çıktı seviyesinin bir vektörü, w faktör fiyatları vektörü ve t firmanın maliyet fonksiyonunu kaydıran dışsal değişkenlerin bir vektörü ise firmanın maliyet fonksiyonu (C) aşağıdaki gibi yazılabilir:

$$C = C(y, w, t) \quad (2.41)$$

Böylece kâr fonksiyonu;

$$\pi = R - C = \pi(y, z, w, t) \quad (2.42)$$

olur.

q^0 bu kâr fonksiyonunu maksimize eden bağımsız değişken ve q^1 , $\pi(q, z, (1+h)w, t)$ ($h \geq 0$) fonksiyonunu maksimize eden çıktı miktarı olsun. Aynı zamanda $R^0 = R(y^0, z) \equiv R^*(z, w, t)$ ve $R^1 = R(y^1, z) \equiv R^*(z, (1+h)w, t)$ olsun. R^* firmanın indirgenmiş formda gelir fonksiyonudur. O zaman tanımdan hareketle;

$$R^1 - C(y^1, (1+h)w, t) \geq R^0 - C(y^0, (1+h)w, t) \quad (2.43)$$

olur.

Maliyet fonksiyonu C, w de doğrusal bir şekilde homojendir. Bu aynı zamanda aşağıdaki şekilde yazılabilir:

$$R^1 - (1 + h)C(y^1, w, t) \geq R^0 - (1 + h)C(y^0, w, t) \quad (2.44)$$

Benzer şekilde;

$$R^1 - C(y^1, w, t) \geq R^0 - C(y^0, w, t) \quad (2.45)$$

yazılabilir.

(2.45) nolu denklemin her iki yanını $(1 + h)$ ile çarpılır ve bir önceki denkleme eklenirse $-h(R^1 - R^0) \geq 0$ ifadesi elde edilir. Bu ifadenin her iki yanını h^2 ye bölünürse;

$$(R^1 - R^0)/h = [R^*(z, (1 + h)w, t) - R^*(z, w, t)]/h \leq 0 \quad (2.46)$$

ifadesine ulaşılır.

Parametrik olmayan bu sonuç, nispi bir maliyet artışının her zaman firma gelirlerinde bir düşüşe neden olacağını göstermektedir. İndirgenmiş formda gelir fonksiyonunun türevlenebilir olduğunu varsayarsak, son denklemin $h \rightarrow 0$ a göre limitini alıp R^* a bölersek aşağıdaki sonuca ulaşabiliriz;

$$\Psi^* \equiv \sum w_i (\partial R^* / \partial w_i) / R^* \leq 0 \quad (2.47)$$

Ψ^* firmanın maliyetleri %1 arttığında monopolcünün gelirinin ne kadar değişeceğini göstermektedir. Bu sonuç bir monopolcünün indirgenmiş formda gelir denkleminde, gelirin girdi fiyatlarına göre esneklikleri toplamının negatif olabileceğini ifade etmektedir. Faktör fiyatlarındaki %1'lik bir artış firmanın bütün maliyet eğrilerini yukarı kaydırmaktadır. Monopolcünün MC eğrisindeki yukarı doğru bir kayma hem denge üretim miktarında hem de toplam gelirden bir azalmaya yol açacaktır. Dolayısıyla maliyetlerdeki nispi bir artış, firmanın gelirinde bir azalmaya sonuçlanacaktır. Bu nedenle, monopol piyasasında Ψ^* negatif olması beklenmektedir. Ayrıca Ψ^* talebin fiyat esnekliğinin bir tahminini sağladığı için LE'nin bir tahminini de vermektedir. Buradan hareketle $LE = (e - 1) / e = \Psi^* / (\Psi^* - 1)$ olmaktadır. Firmanın ölçeğe göre sabit getirili bir Cobb-Douglas üretim fonksiyonuna sahip olduğunu varsayarsak monopolcü firmanın indirgenmiş formda maliyet ve gelir fonksiyonları aşağıdaki gibi olacaktır (Panzar ve Rosse, 1987: 445-446):

$$[\ln C(y, w, t)] = [\ln y] + \beta [\ln t] + \sum a_i [\ln w_i]; \quad a_i > 0 \quad \text{ve} \quad \sum a_i = 1 \quad (2.48)$$

$$[\ln R^*(z, t, w)] = \gamma_0 + e\alpha [\ln z] - (e-1)\beta [\ln t] - (e-1) \sum a_i [\ln w_i] \quad (2.49)$$

$$\gamma_0 = e[\ln y] - (1-e)[\ln(e-1)/e] \quad \text{böylece} \quad \psi^* = -(e-1) \sum a_i = 1 - e \quad (2.50)$$

Ölçeğe göre sabit getiri şartlarında monopollü rekabet piyasası, tam rekabet piyasası ve varsayımsal değişimin geçerli olduğu oligopol piyasalarında ψ değeri sırasıyla aşağıdaki gibi olacaktır⁷ (Panzar ve Rosse, 1987: 451-454):

$$\hat{\psi} = 1 + R_y \left[y^2 (P_n P_y - P P_{yn}) \right] / \hat{R} \hat{D} \quad (2.51)$$

$$\psi^C = \sum (w_i / R^C) (\partial R^C / \partial w_i) = 1 \quad (2.52)$$

$$\psi^0 = \sum w_i (\partial R^0 / \partial w_i) / R^0 = (y^0 n P_y + P) \sum w_i (\partial y^0 / \partial w_i) / R^0 = R_y C_y / D^0 R^0 \quad (2.53)$$

Firmanın indirgenmiş formda gelir fonksiyonunda yer alan gelire göre girdi fiyatları esneklikleri toplamı monopollü rekabette sıfırdan büyük ve birden küçük olacaktır. Monopollü rekabette firmalar inelastik bir talep eğrisiyle karşı karşıyadır. Bu nedenle toplam gelir girdi fiyatlarından daha az artmaktadır. Yine yarışılabilir bir piyasada toplam gelir girdi fiyatlarından daha az artmaktadır. Tam rekabet piyasasında bu toplam bire eşit olmaktadır. ψ^C bütün faktör fiyatlarındaki artışın etkisini ölçmektedir. Bütün faktör fiyatlarındaki %1'lik bir artış firmanın ortalama maliyet eğrisini (AC) yukarı kaydıracaktır. Denge üretim miktarı değişmezken, fiyat AC'yi tekrar minimum noktasında kesecektir. Sonuçta denge gelirinde de %1'lik bir artış olacaktır. Homojen ürün üreten varsayımsal değişime dayalı bir oligopol piyasasında ise faktör fiyatları esneklikleri toplamının sıfırdan küçük olması beklenir. Böyle bir durum indirgenmiş formda gelir denkleminde, çoğu zaman, gelirler üzerinde faktör fiyatlarının etkisinin belirlenemeyeceği anlamına gelmektedir. Çünkü oligopolistik firmalar arasındaki karşılıklı etkileşimin derecesi faktör fiyatlarındaki değişimlerden etkilenmemektedir (Panzar ve Rosse, 1987: 448-454).

⁷Söz konusu piyasalara ait ψ değerlerinin elde edilişi çalışmanın EK 1'de açıklanmıştır.

P-R modeli toplam gelirin bağımlı değişken, girdi fiyatlarının da bağımsız değişkenler olduğu log-doğrusal (log-log) formda tahmin edilen bir modeldir. Log-log modellerde katsayılar bağımlı değişkenin bağımsız değişkene göre esnekliğini, yani bağımsız değişkende meydana gelen %1'lik bir değişimin bağımlı değişkende meydana getirdiği yüzde değişmeyi vermektedir (Gujarati, 2012: 160). Dolayısıyla P-R modelinde girdi fiyatları değişkenlerinin katsayıları, toplam gelirin girdi fiyatlarına göre esnekliklerini vermektedir ve girdi fiyatlarında meydana gelen %1'lik bir değişimin, toplam gelirden meydana getirdiği yüzde değişim olarak yorumlanmaktadır. Bu katsayıların toplamı da piyasa yapısını belirlemeyi sağlayan ve Panzar-Rosse H istatistiği olarak adlandırılan değeri ifade etmektedir.

H değeri Tablo 2.1.'de verildiği gibi yorumlanmaktadır. H değeri, sıfıra eşit veya sıfırdan küçük olması durumunda birden fazla piyasa yapısını temsil etmektedir. Böyle bir durumda piyasa yapısına karar verilirken indirgenmiş formda gelir denkleminde eklenecek olan maliyet değişkenleri dışında toplam geliri etkilediği düşünülen diğer kontrol değişkenleri dikkate alınarak piyasa yapısına karar verilmektedir. Ayrıca H değerinin 0'a veya 1'e çok yakın değerler çıkması durumunda da piyasa yapısı belirlenirken diğer kontrol değişkenleri de dikkate alınmalıdır. Buradan hareketle H değeri 0 ile 1 arasında yer alsa bile, 0'a çok yakın bir değer çıkması halinde monopol rekabet piyasası yerine monopol, 1'e çok yakın bir değer çıkması halinde de tam rekabet piyasası şartlarının geçerli olduğu şeklinde yorumlanabilmektedir.

Tablo 2.1. Panzar - Rosse Modelinde H İstatistiğinin Yorumları

$H \leq 0$	• Monopol piyasası. Firmanın monopol kâr maksimizasyonu şartlarında bağımsız bir şekilde faaliyette bulunduğu monopol piyasası. • Mükemmel bir şekilde organize olmuş gizli anlaşmalı oligopol piyasası. • Piyasadaki firma sayısının sabit olduğu ve her bir firmanın, diğer firmanın reaksiyonlarının onun kendi faaliyetlerini etkileyeceği varsayımına bağlı olarak karar aldığı kısa dönem varsayımsal değişimlere dayalı oligopol. • H talep esnekliğinin azalan bir fonksiyonudur.
$0 < H < 1$	• Monopol rekabet piyasası. Bireysel firmalar inelastik talep eğrisiyle karşı karşıyadır. Bu yüzden gelirler faktör girdi fiyatlarından nispeten daha az artar.
$H = 1$	• Tam rekabet piyasası. • Tam yarışılabilir bir piyasada doğal monopol.

Kaynak: Panzar ve Rosse, 1987: 453, Nathan ve Neave, 1989: 580., Vesala, 1995: 59.

P-R modelinin en önemli avantajlarından birisi, piyasanın rekabet edilebilirliği yanında yarışılabilirliği hakkında da sonuçlar üretmesidir. Shaffer (1982)'ye göre monopollü rekabet şartları altında potansiyel girişin yarışılabilir bir piyasa dengesine yol açacağını ve firmaların gelirinin girdi fiyatlarından oransal olarak daha az artacağını ifade etmiştir. Böyle bir durumda bireysel bankaların bankacılık hizmetleri için karşı karşıya olduğu talep eğrisi inelastik olmaktadır (Mamatzakakis vd., 2005: 201).

P-R Modeli ilk kez Sherrill Shaffer tarafından bankacılık sektörüne uygulanmıştır. Bankaların toplam gelirini bağımlı değişken olarak alan Shaffer aşağıdaki denklemi tahmin etmiştir (Nathan ve Neave, 1989: 580):

$$\ln TR = a + b(\ln PL) + c(\ln PK) + d(\ln PF) + e(\ln AST) + f(\ln MKT) + g[(C + D) / DEP] + h[(C + I) / LOANS] \quad (2.54)$$

TR: Toplam gelir

PL: Emeğin birim fiyatı

PK: Sermayenin birim fiyatı

PF: Mevduatın birim fiyatı

AST: Toplam banka aktifleri

MKT: Ticari bankalara ait toplam piyasa mevduatı

(C+D)/DEP: Nakit + emanetçi kurumların toplam mevduata oranı

(C+I)/LOANS: Ticari ve endüstriyel kredilerin toplam kredilere oranı

PL, PK ve PF girdi fiyatlarıdır. Diğer bağımsız değişkenler ise denge gelirini etkilediği düşünülen kontrol değişkenleridir. Shaffer'in denkleminde P-R istatistiği olarak adlandırılan $(H=b+c+d)^8$ dir. Pozitif bir H değeri monopolcü olmayan bir piyasayı, negatif bir H değeri ise monopolcü bir piyasayı veya belirsizlik durumunu ifade etmektedir (Nathan ve Neave, 1989: 580).

Bankacılık sektörü için bir diğer P-R Modeli Nathan ve Neave (1989) tarafından geliştirilmiştir. Bu çalışmada Shaffer'in modelinden farklı olarak ölçek büyüklüğünün

⁸H, Panzar ve Rosse (1982) nin çalışmasında hesaplanan ψ değeridir.

etkisini araştırmak için toplam aktiflerin yanında iki farklı ölçek değişkeni modele dâhil edilmiştir. Bu değişkenlerden birisi, BR (bankanın şube sayısı/sistemdeki toplam şube sayısı) ile temsil edilen her bir bankaya ait nişpi şube sayısıdır. Modele eklenen diğer ölçek değişkeni $D=1$ ise altı büyük bankayı, $D=0$ ise diğer bankaları temsil etmek üzere D6 kukla değişkenidir. Nathan ve Neave toplam aktifler ve şube sayısının ölçek etkisini açıklamada anlamlı çıkması halinde D6 değişkeninin anlamsız çıkabileceğini belirtmişlerdir. Diğer taraftan, büyük ölçek ve oligopol birlikte gerçekleşirse D6 değişkeninin anlamlı olacağını vurgulamışlardır.

Kısacası, P-R modeli bankacılık sektöründe oldukça yaygın bir uygulama alanı bulmuştur. P-R modelinin önemli avantajlarından birisi piyasanın rekabet ve yarışılabilirliğini ölçerken doğrudan doğruya piyasa yapısıyla ilgili bilgiye ulaşılabilmesidir. Ayrıca modelin yapısının ve kullanılan değişkenlerin BL modeline göre daha basit olduğu anlaşılmaktadır. Bu haliyle de P-R modeli BL modeline göre bankacılık sektöründe daha çok tercih edilmektedir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TÜRK BANKACILIK SEKTÖRÜNÜN TARİHSEL GELİŞİMİ

Bir ülkenin finansal sistemi denildiğinde akla ilk gelen sektör hiç şüphesiz bankacılık sektörüdür. Türkiye’de bankacılık sektörünün finansal sistem içinde %50’nin üzerinde bir paya sahip olduğu bilinmektedir. Türkiye’de bankacılık sektörü uygulanan iktisadi politikalardan en çok etkilenen ve bu politikaları en çok etkileyen sektörlerin başında gelmektedir. Türkiye ekonomisinde bankacılık sektörünün ne denli önemli olduğu özellikle Kasım 2000 ve Şubat 2001 tarihlerinde yaşanan krizlerle bir kez daha anlaşılmıştır.

Bu bölümde Türk bankacılık sektörünün yapısı incelenmiştir. Türkiye ekonomisini inceleyen çoğu akademik çalışmada olduğu gibi bu çalışmada da bankacılık sektörü ele alınırken 1980 öncesi ve sonrası ayrımı yapılmıştır. 1980 öncesi dönemde ekonominin bütününde olduğu gibi önemli kısıtlamaların olduğu sektörde, 1980 yılından sonra başlayan liberalizasyon süreci ile bu kısıtlamaların çoğu kaldırılmıştır. Finansal liberalizasyonun etkisiyle sektörde önemli değişiklikler yaşanmıştır. Bu nedenle Türk bankacılık sektörü incelenirken 1980 öncesi ve sonrası dönem ayrı ayrı ele alınmış ve 1980 sonrası dönem geniş bir şekilde incelenmiştir.

1980 sonrası dönem, Türk bankacılık sektörünü ilgilendiren iktisadi gelişmeler dikkate alınarak dört başlık altında incelenmiştir. İlk olarak 1980 yılından 2001 krizine kadar olan dönem ele alınmıştır. Sektörü çok yakından ilgilendiren Şubat 2001 krizinin yaşandığı dönem ayrı bir başlıkta değerlendirilmiştir. Yaşanan bu krizler sonrası uygulamaya konulan ve sektörde önemli değişiklikler yapan Bankacılık Sektörü Yeniden Yapılandırma Programı bir diğer başlıktır. Yapılan uygulamaların sektöre ne denli katkı sağladığını görmek adına 2008 yılında yaşanan küresel ekonomik krizin sektöre etkisi ve 2012 yılı sonu itibarıyla sektörün mevcut durumu ayrıca ele alınmıştır.

3.1. 1980 ÖNCESİ DÖNEMDE TÜRK BANKACILIK SEKTÖRÜNDEKİ GELİŞMELER

Osmanlı Devletinde tam manasıyla bir bankacılık sektörünün varlığından söz etmek zordur. Osmanlı Devleti'nde bankacılık faaliyetlerinin daha çok yabancıların kontrolünde olduğu görülmektedir.

Cumhuriyetin ilanından önce kurulan bankaların yabancı sermaye tarafından ya da yabancı iştirakiyle özellikle Türkiye'deki yabancı şirketleri finanse etmek için kurulduğunu söylemek mümkündür. Bu dönemde merkezleri yurt dışında olan birçok yabancı banka Osmanlı topraklarında faaliyetlerini sürdürmüştür (Parasız, 1998: 109).

Osmanlı Devletinde bankacılık işlemleri 19. yüzyılın ortalarına kadar sarraflar ve bankerler tarafından yapılmıştır (Sağlam, 1976: 247). Yeni basılmaya başlanan kağıt paranın değer kaybını önlemek için 1847 yılında devletin yetki verdiği iki Galata Bankeri tarafından kurulan Bank-ı Dersaadet (İstanbul Bankası) Osmanlı Devletinde kurulan ilk banka olarak bilinmektedir. Belirli bir sermayesi olmayan bu banka hükümetin bankaya kısa vadeli borçlanmalarının bedelini ödememesi ve kağıt para tedavülünde çıkardığı sorunlardan dolayı Kırım Savaşından önce kapanmıştır. Daha sonra İngiltere'nin öncülüğünde 1863 yılında Osmanlı Bankası kurulmuştur. Bu banka Düyun-ı Umumiyye ile birlikte son dönem Osmanlı ekonomisinin temel kurumlarından birisidir (Keyder, 1998: 115 ve Tabakoğlu, 2003: 278-279).

Osmanlı Bankası Londra'da kurulmuş olmasına rağmen asıl faaliyetini İstanbul'da sürdürmüştür. Başlangıçta bir ticaret bankası olan Osmanlı Bankası'na daha sonra kağıt para basma işini de içeren borçlanma (istikraz) hizmetlerini yerine getirme yetkisi verilince bankanın ismi Bank-ı Osmani-i Şahane olarak değiştirilmiş ve banka devlet bankası statüsü kazanmıştır. Ancak bu statüye rağmen banka ticaret bankası faaliyetlerine ve imparatorlukta Fransız ve İngiliz yatırımlarındaki aracılık rolüne devam etmiştir (Keyder, 1998: 115).

İkinci meşrutiyetin ilanı ile birlikte Osmanlı'da milli bankacılık benimsenmiş ilk yerli sermayeli bankalar kurulmaya başlanmıştır. Midhat Paşa tarafından 1888 yılında kurulan Ziraat Bankası ve Emniyet Sandığı bu bankalardan ilk olanlardır. 1914 yılında başlayan milli nitelik taşıyan devlet bankası kurma çalışmaları neticesinde önce Evkaf

Bankası ve sonra da İtibar-i Milli Bankası kurulmuştur. 1909 yılından itibaren ise Anadolu'nun çeşitli yerlerinde Anadolu Tüccarları tarafından yerel bankalar ve kredi kooperatifleri kurulmaya başlanmıştır (Tabakoğlu, 2003: 279).

1923 yılında toplanan İzmir İktisat Kongresinde ulusal bankacılığın önemi ve özel kesimdeki sermaye yetersizliği nedeniyle ulusal bankaların kurulmasında devletin desteğinin gerekliliği dile getirilmiştir. Bu öneriler doğrultusunda 1924 yılında ilk özel sektör bankası olan İş Bankası kurulmuştur (TBB, 2008: 3).

1923-1929 yılları arasında İstanbul ve Ankara dışında küçük sermayeli 24 yeni banka kurulmuştur. Ancak bu bankaların çoğu 1929 dünya ekonomik bunalımının etkisi ve gelişen milli bankaların rekabeti karşısında tutunamayarak kapanmıştır (Keyder, 1998: 117).

1923-1932 dönemi çok sayıda yerel bankanın kurulduğu bir dönem olmuştur. Bu bankaların en önemli özelliği ise yerel tacirlerin kredi ve banka hizmetleri taleplerini karşılamak olmuştur. 1933 yılından itibaren ise bankacılık sektöründe kamu bankalarının ağırlığı artmıştır ve çeşitli amaçlara hizmet etmesi için birçok devlet bankası kurulmuştur. Bu bankalar ve faaliyet alanları aşağıda sıralanmıştır (Parasız, 1998: 109-110 ve TBB, 2012: 8):

- 1925 yılında sınaî kalkınmayı desteklemek amacıyla Türkiye Sanayi ve Maadin Bankası kurulmuştur. Bankanın adı 1932 yılında Türkiye Sanayi ve Kredi Bankası olarak değiştirilmiş ve 1933 yılında Sümerbank'a devredilmiştir.

- 1927 yılında konut kredisi vermesi amacıyla Emlak ve Eytam Bankası kurulmuştur. Bu banka 1946 yılında Emlak ve Kredi Bankasına dönüştürülmüştür.

- 1933 yılında Belediyeler Bankası kurulmuştur. Bankanın amacı yerel yönetimleri kalkındırmak, şehir imar planlarını hazırlamak, su, elektrik, havagazı, kanalizasyon gibi alt yapı hizmetlerinin sağlanmasını orta ve uzun vadeli kredilerle desteklemektir. 1945 yılında bankanın ismi İller Bankası⁹ olarak değiştirilmiş ve faaliyet alanı il ve köy idarelerinin bayındırlık işlerini kapsayacak şekilde genişletilmiştir.

⁹Resmi Gazete'nin 08.02.2011 tarihli nüshasında yayımlanan 6107 sayılı kanunla "İller Bankası A.Ş." ismini almıştır ve kalkınma ve yatırım bankası olarak faaliyetine devam etmektedir.

- 1935 yılında Etibank kurulmuştur. Bankanın faaliyet alanı maden yataklarını ve enerji kaynaklarını işletecek işletmeleri kurmak, yönetmek ve finansman gereksinimlerini sağlamak, enerji ve madencilik konusundaki araştırma ve işletmeleri denetim altına almak ve bir merkezden yönetmektir.

- Denizbank 1938 yılında Türk ve yabancı limanlar arasında düzenli posta seferleri işletmek, şehir içi deniz nakliyat işlerini tekel halinde yapmak ve çeşitli liman işlerini yürütmek amacıyla kurulmuştur.

- Küçük esnaf ve zanaatkârlara kredi sağlamak amacıyla 1938 yılında Türkiye Halk Bankası kurulmuştur.

İkinci dünya savaşını izleyen yıllarda Türkiye ekonomisinin yeniden toparlanma sürecine girmesi ve 1950’li yıllarda ekonomide liberal politikaların uygulanmaya başlanmasıyla özel bankaların sayısının ve bunun sonucunda da şube sayısının arttığı görülmektedir (Coşkun vd., 2012: 10). Günümüzde de halen faaliyetine devam eden Yapı ve Kredi Bankası, Garanti Bankası ve Akbank bu dönemde kurulmuştur (Parasız, 1998: 110-111).

Bu dönemin en önemli gelişmelerinden birisi de 1958 yılında çıkarılan 7129 sayılı Bankalar Kanunu ve Türkiye Bankalar Birliğinin (TBB) kurulması olmuştur. Bu kanun ile bankalara kredi kullandırma hususunda önemli serbestlikler tanınmıştır (Parasız, 1998: 111).

1950’li yılların sonunda yaşanan bankacılık krizi birçok bankanın iflasına neden olmuştur. 1960 yılından itibaren tekrar devletçi politikalara dönülmüş, planlı kalkınma dönemi başlamış ve ithal ikameci sanayileşme politikası benimsenmiştir. Bu gelişmeler doğrultusunda bankacılık sektöründe kamunun ağırlığı ve kontrolü artmıştır.

Planlı kalkınma döneminde yabancı bankaların ve bazı özel durumlar dışında yeni ticaret bankalarının kurulmasına izin verilmemiştir. Bu duruma gerekçe olarak yeterli ölçüde ticaret bankasının bulunması ve ticaret bankalarından ziyade ihtisas bankalarına öncelik verilmesi gerekliliği gösterilmiştir. Bankaların mevduat ve kredilere uygulayacakları faiz oranları, kredi limitleri, banka komisyon oranları izlenen politikalar doğrultusunda belirlenmiş ve bankaların asıl işlevi kalkınma planlarında yer alan yatırımların finansmanı olarak belirlenmiştir (Dinçer, 2006: 85 ve TBB, 2008: 12).

Planlı dönemde sektörde yaşanan en önemli gelişmelerden birisi de aşırı şube açma olgusudur. 1973 yılında 4023 olan şube sayısı 1980 yılında 6225'e çıkmıştır. Sisteme girişin engellenmiş olması, bankalarda sabit sermaye yatırımlarının düşük ve emeğin ucuz olması, faizlerin yapay olarak düşük tutulması aşırı şubeleşmenin nedenleri olarak gösterilebilir (Şahin, 2000: 379).

1970'li yıllarda bankacılık sektörü için ön plana çıkan gelişme diğer dünya ekonomilerindeki gelişmelere paralel olarak Türkiye'de de holding bankacılığının yaygınlaşmasıdır. Holding bankacılığı, bir bankanın doğrudan veya dolaylı olarak bir veya birden fazla bankayı kontrol etmesi şeklinde olabileceği gibi bir sanayi veya ticaret sermayesi grubunun bir bankanın sermayesinin büyük çoğunluğuna sahip olması şeklinde de olabilmektedir (Takan ve Boyacıoğlu, 2011: 16).

Bir bankayı elinde bulunduran grup veya holdingler yatırımlarını finanse etmek için daha kolay kaynak temin edebilecekleri inancını taşımaktadırlar. Holdingler kendilerine bağlı kuruluşlara daha düşük faizler ile kredi sağlarken, grup dışındaki firmalara uyguladıkları yüksek faiz ve komisyon ücretleri ile kâr elde etmeye çalışmışlardır (Kaya, 2013: 87).

Holding bankacılığı özel sektör yatırımlarını hızlandıracağı düşüncesiyle devlet tarafından da desteklenmiştir. Bu gelişme Türk bankacılık sektöründe yoğunlaşmanın artmasına yol açmıştır. 1980 yılı itibariyle ilk beş¹⁰ bankanın toplam aktiflerin %64'ünü ve toplam mevduatların %70'ini kontrol ettiği görülmektedir (Dinçer, 2006: 85).

Özel sektör yatırımlarına katkı sağlaması beklenen holding bankacılığı, holdinglerin kendi kuruluşlarına büyük ölçekli kaynak aktarımı yapmaları nedeniyle bankaların finansal yapılarını bozmuştur (Kaya, 2013: 87). Finansal yapıları bozulan bu bankalar zaten sağlıklı işlemeyen bankacılık sistemi içerisinde yeni bir sorun kaynağı olmuş ve ilerleyen dönemlerde yaşanan krizlerde pay sahibi olmuşlardır.

¹⁰Türkiye Cumhuriyeti Ziraat Bankası A.Ş., Türkiye İş Bankası A.Ş., Akbank T.A.Ş., Yapı ve Kredi Bankası A.Ş., Türkiye Halk Bankası A.Ş.

3.2. 1980 SONRASI DÖNEMDE TÜRK BANKACILIK SEKTÖRÜNDEKİ GELİŞMELER

3.2.1. 1980 – 2000 Yılları Arasında Türk Bankacılık Sektörü

1980 sonrası dönem ithal ikameci politikalardan vazgeçilerek yerine ihracata dayalı sanayileşme politikalarının benimsendiği, ekonominin tamamında bir liberalizasyon sürecine girildiği dönemdir. Söz konusu dönemde en göze çarpan gelişme ise finansal liberalizasyonun başlaması olmuştur. Dolayısıyla liberalizasyon sürecinden en çok etkilenen sektörlerden birisi de bankacılık olmuştur.

1980 sonrası yaşanan finansal liberalizasyon sürecinde bankacılık sektörüyle ilgili önemli yasal ve kurumsal düzenlemeler yapılmıştır. Bu düzenlemeler tarih sırasına göre aşağıda verilmiştir (Dinçer, 2006: 86-89 ve TBB, 2008: 14):

- 1981 yılında Sermaye Piyasası Kanunu çıkarılmıştır. Bu kanun ile sermaye piyasası araçlarının kullanımı için gerekli yasal ve kurumsal yapı oluşturulmuştur.
- 1985 yılında 3182 sayılı Bankalar Kanunu yürürlüğe girmiştir. Kanunun amacı, *“tasarrufları korumak ve ekonomik kalkınmanın gereklerine göre kullanılmalarını sağlamak üzere bankaların kuruluşunu, yönetimini, çalışma esaslarını, devir, birleşme ve tasfiyeleri ile denetlenmelerini düzenlemek”* olarak belirtilmiştir.
- 1986 yılında tekdüzen hesap planına geçilmiş ve banka bilançoları dış denetime tabi tutulmuştur. Yine aynı yıl Tasarruf Mevduatı Sigorta Fonu (TMSF) kurulmuş, İstanbul Menkul Kıymetler Borsası faaliyete geçmiş ve bankaların geçici likidite ihtiyaçlarının giderilmesi veya fazla likiditelerinin değerlendirilmesi amacıyla organize bir piyasa olan Interbank piyasası faaliyete geçmiştir.
- 1987 yılında Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası (TCMB) açık piyasa işlemlerine başlamıştır.
- 1988 yılında yerleşik kişilere döviz tutma ve döviz mevduatı açma izni verilmiştir ve TCMB bünyesinde döviz piyasası kurulmuştur.
- 1989 yılında döviz işlemleri tamamen serbest bırakılmıştır.

1980 öncesi dönemdeki yeterli ticaret bankasının mevcut olduğu görüşünün aksine bu dönemde hem yeni ticaret bankalarının kurulmasına hem de yabancı

bankaların Türkiye’de şube açmalarına ve yeni yabancı bankaların kurulmasına izin verilmiştir (Akgüç, 1998: 132). Sektöre girişlerin kolaylaşmasıyla hem yerli hem yabancı banka sayısında hızlı bir artış olmuştur. Tablo 3.1 1980-2000 yılları arasında Türk bankacılık sektöründeki banka, şube ve personel sayılarını göstermektedir. 1980 yılında 43 olan banka sayısı 1990 yılında 66’ya ulaşmıştır. Bankacılık krizinin yaşandığı 1994 yılında banka, şube ve personel sayısında bir önceki yıla göre azalma olmuştur. 1993 yılında 70 olan banka sayısı 1994 yılında 67’ye, şube ve personel sayıları da sırasıyla 6228’den 6104’e, 144621’den 139046’ya düşmüştür. 1980-2000 döneminde banka sayısının en fazla olduğu yıl 81 banka ile 1999 yılıdır. 2000 yılında banka ve personel sayısında azalma olurken şube sayısında 1995 yılından itibaren tekrar başlayan artış devam etmiştir. 2000 yılında banka sayısı 79, şube sayısı 7837 ve personel sayısı 107.401 olmuştur.

Tablo 3.1. Türk Bankacılık Sektöründe 1980-1990 Yıllarına Ait Banka, Şube ve Personel Sayıları

Yıllar	Banka Sayısı	Şube Sayısı	Personel Sayısı
1980	43	5954	125.312
1981	45	6235	132.714
1982	48	6344	137.726
1983	45	6268	140.393
1984	47	6189	141.974
1985	50	6255	145.210
1986	53	6335	151.200
1987	56	6403	156.924
1988	60	6552	148.352
1989	62	6617	152.781
1990	66	6584	153.831
1991	65	6477	150.837
1992	69	6206	146.776
1993	70	6228	144.621
1994	67	6104	139.046
1995	68	6240	144.793
1996	69	6442	148.153
1997	72	6819	154.864
1998	75	7370	166.492
1999	81	7691	173.988
2000	79	7837	170.401

Kaynak: www.tbb.org.tr

Bu gelişmelere paralel olarak hem sektörün toplam aktif büyüklüğünde hem de toplam aktiflerin Gayri Safi Milli Hâsıla (GSMH) içindeki payında 1980-2000 yılları

arasında önemli bir artış olmuştur. 1980 yılında 20.8 milyar dolar olan bankacılık sektörünün toplam aktif büyüklüğü 1990 yılında 58.2 milyar dolara yükselmiştir. Toplam aktiflerin GSMH içindeki payı 1980 yılında %28.6 iken 1990 yılında bu oran %38.2 olmuştur. 2000 yılında bu rakamlar sırasıyla 155 milyar dolar ve %76.9 olarak gerçekleşmiştir (BDDK, 2006: 35).

1980 sonrası dönemin en önemli gelişmelerinden birisi de vadeli mevduat ve kredi faiz oranlarının önemli ölçüde serbest bırakılmış olması ve mevduata pozitif reel faiz uygulamasına geçilmesidir. Bu uygulamaların sonucunda hem mevduat hem kredi faizleri önemli ölçüde yükselmiştir. 1994 yılında yaşanan krizin ardından mevduatların %100 güvenceye alınması özellikle küçük bankaları yüksek faizden mevduat toplamaya teşvik etmiştir. Enflasyon ve faiz oranlarının yükselmesi sonucu bankaların kaynak maliyetinin artması bankaları bir yandan çok şubeli yayılmacı bankacılıktan vazgeçmeye diğer yandan işlem maliyetlerini azaltıcı tedbirler almaya yöneltmiştir. ATM makinelerinin yaygınlaşması ve bireysel bankacılığın gelişmesi sonucu, şube bankacılığı duraklamış, bankalar şube azaltma yoluna gitmişlerdir. Verimsiz şubelerin kapatılması ve otomasyon ağının genişlemesine paralel olarak toplam çalışan sayısında da azalma olmuştur (Şahin, 2000: 381).

Finansal liberalizasyon sürecinde yapılan düzenlemelerin tam anlamıyla hayata geçirilememesi ve politika yapıcılarının yanlış tercihleri sektörde yaşanan olumlu gelişmeyi 1990'lı yıllarda tersine çevirmiş ve 1994 yılında yaşanan krizle sektör ağır bir darbe almıştır.

1994 yılında 1991-1993 döneminde açık veren kamu bütçesinin finansmanı için gerekli tahvil ve bono satışının yapılamaması üzerine, bütçe açıklarını finanse etmek için hazinenin TCMB'den kısa vadeli avans kullanması, kriz sürecini başlatmıştır. Hazinenin iç borçlanma yerine kısa vadeli avans kullanımını artırması krizin en önemli nedeni olmuştur. 1989 yılında sermaye hareketlerinin serbestleşmesi ve 1994 krizine kadar olan süreçte faiz oranlarının yüksek düzeylerde seyretmesi, 1993 yılında bankaların açık pozisyonlarının artmasına ve 4.9 milyar dolara ulaşmasına yol açmıştır (Kansu, 2004: 159-161). 1989 yılından sonra ekonomide yüksek faiz, yüksek enflasyon dönemine girilmiştir. Bu süreçte faiz oranları rekor seviyelere ulaşmış, Türk Lirası (TL) yabancı paralar karşısında değer kaybetmiş ve finansal sistem küçülmüştür. 1994

yılında bankacılık sisteminin toplam aktifleri 68.6 milyar dolardan 51.6 milyar dolara, özkaynakları ise 6.6 milyar dolardan 4.3 milyar dolara küçülmüştür (TBB, 2008: 16).

1997 yılında yükümlülüklerini yerine getiremeyen bankaların TMSF'ye devredilmesi uygulamasına başlanmış ve Fon'a devredilen ilk banka Türk Ticaret Bankası olmuştur (Esen, 2005: 10). İlerleyen yıllarda birçok banka yükümlülüklerini yerine getiremediği gerekçesiyle TMSF'ye devredilmiştir.

1999 yılı sonunda TMSF bünyesindeki banka sayısı 8 olmuştur. Bu bankalar, Bank Ekspres A.Ş., Egebank A.Ş., Eskişehir Bankası T.A.Ş., Interbank, Sümerbank A.Ş., Türk Ticaret Bankası A.Ş., Türkiye Tütüncüler Bankası, Yaşarbank A.Ş ve Yurt Ticaret ve Kredi Bankası A.Ş'dir (TBB, 1999: 33).

1980 sonrası dönemde bankacılık sektörünün yapısal sorunları, bankaların asli işlevlerini yerine getirememesine ve likidite, piyasa ve kredi risklerine aşırı duyarlı ve kırılgan olmasına sebep olmuştur. Bu yapısal sorunları aşağıdaki gibi sıralamak mümkündür (BDDK, 2002a: 4):

- İstikrarsız makroekonomik ortam
- Özkaynak yetersizliği
- Küçük ölçekli ve parçalı bankacılık yapısı
- Kamu bankalarının sistem içindeki payının yüksekliği
- Zayıf aktif kalitesi
- Yetersiz iç kontrol, risk yönetimi, kurumsal yönetim ve saydamlık eksikliği

5 Nisan 1994 tarihinde uygulamaya konulan istikrar programı ile ülke ekonomisi ve dolayısıyla da bankacılık sektörü toparlanma sürecine girmiştir. Fakat küreselleşmenin hızla arttığı bu dönemde 1994-1999 yılları arasında Meksika, Asya, Rusya ve Brezilya'da yaşanan krizler Türk bankacılık sektörünü olumsuz yönde etkileyerek bu toparlanma sürecini sekteye uğratmıştır.

1999 yılında bankacılık kanununda önemli değişiklikler yapılmıştır. Bu değişiklikler aşağıdaki gibidir (TBB, 1999: 6):

“Bankalar Kanunu Haziran ve Aralık aylarında iki kez önemli değişikliğe uğramıştır. Yeni düzenlemeler ile bankacılık mevzuatı uluslararası düzenlemelere, tavsiyelere ve özellikle Avrupa Birliği direktiflerine önemli ölçüde yaklaştırılmıştır.

Bankaların denetiminde ve denetim sonuçlarının alınmasında etkinliğin artırılmasına yönelik düzenlemeler yanında, kurulma ve şube açma şartlarını ağırlaştıran düzenlemeler getirilmiştir. Özel sermayeli bankalar ile kamu sermayeli bankalar arasında rekabet eşitliğini bozan düzenlemeler kaldırılmıştır. Kredi tanımı Avrupa Birliği düzenlemelerine oldukça yaklaşmış, büyük kredi tanımı getirilmiş, dolaylı kredi özkaynak ilişkisi yeniden düzenlenmiş ve kredi özkaynak ilişkisi daraltılmıştır. Bunun yanında iştirak sınırı getirilmiştir. Risk yönetimi ve konsolide bazda bilanço hazırlanmasını zorunlu hale getiren düzenlemeler Kanunda ilk kez yer almıştır. Konsolide bazda hazırlanan büyüklükler üzerinden denetim uygulaması düzenlenmiştir. Bir bankanın mali bünyesinin zayıflaması durumunda denetim otoritesinin hareket kabiliyeti artırılmış, mali bünyenin güçlendirilmesini sağlayacak ya da bankanın faaliyeti ile ilgili olarak alınacak tedbirlere ilişkin kararlar daha objektif kriterlere dayandırılmış ve karar sürecini hızlandıran değişiklikler getirilmiştir. Ortakların ve yöneticilerin şahsi sorumlulukları artırılmıştır. Mevzuata aykırı davranışlar nedeniyle ilk kez idari ceza sistemi getirilmiş, adli cezalar ise önemli ölçüde artırılmıştır. Bankaların faaliyete başlamaları, faaliyetlerinin izlenmesi, denetlenmesi ve denetim sonuçlarının karara bağlanması ve bir bankanın faaliyetinin sona erdirilmesi ile ilgili kararların alınması ve uygulanması amacıyla Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurumu adında idari ve mali özerkliğe sahip yeni bir otorite oluşturulmuştur.”

Kanundaki düzenlemeyle birlikte kurulması kararlaştırılan Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurumu (BDDK) 31 Ağustos 2000 tarihinde fiilen çalışmaya başlamıştır (BDDK, 2009: 3).

Bankacılık sektörünün gözetim ve denetiminden sorumlu kamu birimlerinin bünyesinde birleştirildiği BDDK’nın temel hedefleri, bankacılık sektöründe etkinliği ve rekabet düzeyini artırmak, sektörün dayanıklılığını geliştirerek sektörün ekonomide meydana getireceği zararları en aza indirmek, sektöre olan güveni kalıcı kılmak ve tasarruf sahiplerinin hak ve menfaatlerini korumak olarak belirlenmiştir (Boyacıoğlu, 2003: 527).

Ülke ekonomisi için istikrarlı bir ortam oluşturulamaması ve bankacılık sektörünün içinde bulunduğu yapısal sorunlara çözüm bulunamaması Türkiye Ekonomisi’ni bankacılık sektörü kaynaklı yeni bir krizle karşı karşıya getirmiştir.

3.2.2. Şubat 2001 Krizinin Türk Bankacılık Sektörüne Etkileri

Alınan önlemlerin ve uygulanan iktisadi politikaların hiç birisi Türkiye Ekonomisi'nin içine düştüğü kronik istikrarsızlığa tam olarak çare olamamıştır. Ülke ekonomisindeki bu kötü gidişata son vermek amacıyla dönemin hükümeti tarafından IMF (International Monetary Fund) ile 2000 yılında uygulamaya konulacak ve üç yıllık bir süreyi kapsayacak yeni bir Stand-By Anlaşması yapılmıştır. Enflasyonu Düşürme Programı adı altında uygulamaya konulan program temelde enflasyonun düşürülmesi ve istikrarlı bir büyümenin sağlanmasını ön plana çıkarmayı hedeflemiştir.

Bu dönemde uygulanan istikrar programının önceki istikrar programlarından farkı 01.01.2000 tarihinde uygulamaya konulacağı ve 31.12.2002 tarihinde sona ereceği baştan belli olan süreli bir istikrar programı olmasıdır (Gökçen, 2001: 591).

Enflasyonu Düşürme Programı üç temel unsur üzerine kurulmuştur. Bu unsurlardan ilki sıkı bir maliye politikası uygulanarak faiz dışı fazlanın artırılması, yapısal reformların gerçekleştirilmesi ve özelleştirmenin hızlandırılmasıdır. İkincisi, enflasyon hedefi ile uyumlu bir gelirler politikası yürütülmesidir. Son olarak da bu unsurların enflasyon ve reel faizlerin düşürülmesine yapacağı katkıyı desteklemek ve ekonomik birimlere uzun vadeli bakış açısı kazandırmak için enflasyonun düşürülmesine odaklanmış kur ve para politikası uygulanmasıdır (Günel, 2001: 37).

Programda döviz kurları hedeflenen enflasyona göre belirlenip önceden açıklanarak enflasyonist bekleyişlerin aşağı çekilmesi amaçlanmış ve para politikası, likidite genişlemesini yabancı kaynak girişine bağlayan bir çerçeveye oturtulmuştur. Programın uygulanmaya başlamasıyla birlikte hem faizlerin düşeceği beklentisiyle bankalar yüksek faizli kaynaklara uzun süre bağımlı kalmamak yönünde hareket etmiş hem de döviz sepetinin önceden belirlenmesi bankalar için yabancı para cinsinden kaynakları TL cinsinden kaynaklara göre daha cazip hale getirmiştir. Bu durum bankaların bir bölümünün kaynaklarının kısa vadeli ve döviz cinsinden, kullanımlarının ise uzun vadeli ve TL cinsinden gelişmesi yönünde bir eğilim içine girmesine neden olmuştur (BDDK, 2001: 7).

2000 yılı sonuna doğru bankaların açık pozisyonlarını kapatma telaşına girmeleri ve devalüasyon beklentisi döviz talebini artırmıştır. Döviz talebindeki artışla eşanlı olarak TL talebi de artmıştır. Uygulanan program gereği TCMB'nin kasasına döviz

girmeden TL arzını artırması engellenmiştir. TCMB'nin TL arzını artıramaması sonucu piyasada yaşanan sıkışıklık nedeniyle faizler fırlamıştır. Oluşan bu ortamdan dolayı yabancı alacaklı bankaların vadesi gelmeyen kredileri geri çekmeye başlaması piyasaları daha da sıkıştırmış ve gecelik faizler çok yüksek rakamlara tırmanmıştır. Bu ortamda kamu bankalarının görev zararları ve bu bankalardan çekilen kredilerin geri dönmemesi likidite sıkıntısına düşen sektörü daha da zor durumda bırakmıştır (Kazgan, 1999: 449-450).

Ayrıca uygulanan program bankaların aktif yapısında da önemli değişmelere neden olmuştur. Toplam aktifler içinde kredilerin payı artarken likiditesi yüksek olan menkul kıymet portföyünün payı azalmıştır. Toplam krediler içinde de en fazla artış tüketici kredilerinde olmuştur. Kredilerle ilgili dikkati çeken diğer bir gelişme yabancı para cinsinden kredilerdeki artışın sınırlı kalmasına karşılık TL cinsinden kredilerde önemli oranda bir artış olmasıdır. Aktif ve pasif yapısındaki bu gelişmeler sonucunda 2000 yılında bankacılık kesiminin likidite, faiz ve kur risklerine karşı duyarlılığı daha da artmıştır (BDDK, 2001: 8).

IMF ile 1999 sonunda imzalanan Stand-By anlaşması çerçevesinde uygulamaya konulan Enflasyonu Düşürme Programı 2000 yılı başından Ağustos ayına kadar başarılı gözükmiştir. Ancak zaten kuşkuyla yaklaşılan programın uygulanması sırasında ortaya çıkan aksaklıklar programa olan güveni azaltmıştır. Ekim-Kasım aylarında bankacılık sektöründe yaşanan sıkıntıların ve cari açık artışının güvensizliğe dönüşmesi sonucu yıl sonu sermaye çıkışı ile birlikte Kasım 2000 ekonomik krizi yaşanmıştır (BDDK, 2001: 7-8).

Kasım ayında yaşanan krize rağmen program yürütölmeye çalışılmıştır. Fakat ekonomide yaşanan güven kaybı piyasalardaki tedirginlik ve kırılganlığı daha da artırmıştır. Bu durum ekonomik istikrarsızlık yanında siyasi istikrarsızlığın da giderek artmasına neden olmuştur. Dolayısıyla 2001 yılı Şubat ayında böylesi bir ortamda yaşanan siyasi gerginlik yeni bir krizle sonuçlanmıştır.

Kasım 2000 ve devamında yaşanan Şubat 2001 krizleri bankacılık sektörünün içinde bulunduğu sorunları daha da ağırlaştırmış ve yeni sorunlar ortaya çıkarmıştır. Kasım krizi sonrasında faiz riski ile karşı karşıya kalan sektör, Şubat krizi sonrasında ise hem faiz hem de kur riski ortaya çıkması sonucu önemli kayıplar vermiştir. Başta

kamu bankaları olmak üzere, bankacılık sisteminin yeniden yapılandırılması için ihtiyaç duyulan kaynaklar kamu maliyesi üzerine önemli bir yük getirmiştir (TCMB, 2001: 11).

2001 yılında yaşanan krizle birlikte sabit kur sistemi sürdürülemez hale gelmiştir. 21 Şubat 2001 tarihinden itibaren dalgalı kur sistemine geçilmiştir. Kasım 2000 kriziyle yara alan 2000 Yılı Enflasyonu Düşürme Programı 2001 Şubat krizi ile tamamen çökmüştür. Bunun üzerine, yine IMF'nin desteği ile 14 Nisan ve 15 Mayıs tarihlerinde iki aşamada açıklanan yeni bir istikrar programı (Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı, GEGP) yürürlüğe konmuştur.

GEGP ile mali sektörün yeniden yapılandırılması, devlette şeffaflığın artırılması ve kamu finansmanının güçlendirilmesi, ekonomide rekabetin ve etkinliğin artırılması ve sosyal dayanışmanın güçlendirilmesi için çeşitli yasal düzenlemelerin yapılması öngörülmüştür (TCMB, 2001: 11). Programda mali sektörün yeniden yapılandırılması başlığı altında özellikle bankacılık sektörü ile ilgili yapılacak düzenlemelere oldukça geniş yer verilmiştir.

Hem 2000 yılı Kasım ayında hem de 2001 yılı Şubat ayında yaşanan krizlerde bankacılık sektörü önemli bir paya sahiptir. Sektörün içinde bulunduğu yapısal sorunlara bankaların kötü yönetimi ve sık kullanılan ifadeyle banka hortumlamaları da eklenince krizlerde sektör önemli bir paya sahip olmuştur.

Genel kaniye göre, Kasım 2000 krizini ateşleyen olay, hem kamu bankalarının hem de büyük ölçüde Devlet İç Borçlanma Senedi (DİBS) taşıyan Demirbank gibi bazı özel bankaların iç piyasada kısa vadeli borçlanma telaşına girmeleri olmuştur. 2000 yılında yapılan DİBS ihraçlarının yaklaşık %15'inin Demirbank tarafından alındığı ve bu bankanın toplam DİBS stokunun yaklaşık %10'unu taşıdığı tahmin edilmektedir. Bu büyük DİBS stokunu taşıyabilmek için söz konusu banka kısa vadeli dış ve iç borçlanma yapmıştır. Bu durumun ortaya çıkmasıyla Demirbank için öncelikle dış borçlanma kanalları tıkanmıştır. Ardından iç borçlanma kanalları da tıkanmış ve taşıdığı DİBS stokuna rağmen Demirbank diğer yerli bankalardan borç alamamıştır. Sonuçta Demirbank, zorunlu olarak, DİBS stokunun bir bölümünü satmak istemiştir. Ardından fiyatlar düşmeye, faizler artmaya başlamıştır. Diğer yandan kısa vadeli borç oranı yüksek olan kamu bankaları da kısa vadeli borçlanmayı sürdürmek zorunda

olduklarından faizler üzerinde ek bir baskı oluşturmuştur (Uygur, 2001: 16). Demirbank'a Aralık 2000 tarihinde TMSF tarafından el konulmuştur (Esen, 2005: 10).

Bankacılık sektörünün yaşanan krizlerde etkin bir rol oynamasının nedenlerinden birisinin de bankaların asıl bankacılık faaliyetlerinden ziyade kamunun fon kaynağı olarak kullanılması olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Her dönem olduğu gibi, bu dönemde de kamu bankalarının görev zararları ciddi sorunlara yol açmıştır.

Kamu açıkları bankacılık sektörü tarafından kapatıldığından, sektör etkin bir biçimde denetlenememiş, gerekli önlemler ve yasal düzenlemeler zamanında devreye sokulamamıştır. Bankacılık kesiminin açık pozisyonlarının artmasına karşılık, bu açık pozisyonlar sayesinde kamunun fonlanması, bu açığa göz yumulmasına yol açmıştır. Üstelik devlet, borçlanma sonucu artan ahlaki tehlikenin tedirginlik yaratmaması amacıyla, kısa vadeli yükümlülükleri garanti altına almıştır. Bu da bankaların daha fazla borçlanmasına ve açık pozisyonlarının daha da artmasına neden olmuştur (Eren ve Süslü, 2001: 669 – 670).

Tablo 3.2 1998-2001 yılları arasında bankaların açık pozisyonlarını göstermektedir. Tablodan da görüldüğü gibi bu süreçte bankaların açık pozisyonları git gide artmıştır. 1999 yılında 10 milyar doları aşan bankaların net açık pozisyonları tutarı, 2000 yılının dokuz ayı sonunda 20 milyar dolara ulaşmıştır.

Tablo 3.2. Türkiye'de Bankaların Açık Pozisyonları (Milyar \$)

Yıllar	Tutar
1998	-8,40
1999	-13,30
2000-I	-15,78
2000-II	-18,18
2000-III	-20,00
2001-I	-12,16

Kaynak: Eren ve Süslü, 2001: 669.

Bankaların açık pozisyonlarının hem 2000 hem de 2001 yılında yaşanan krizlerde önemli bir payı vardır. Bankaların açık pozisyonlarının artmasına geleceğe yönelik

yanlış öngörüler neden olmuştur. Programda öngörülen kur politikasının, 2000 yılının ilk yarısında başarıya ulaşmış gözükmeleri bankaları kurların istikrara kavuştuğu konusunda yanıltmış ve önemli ölçüde borçlanmalarına neden olmuştur. Programa olan güvenin sarsılmasıyla birlikte bankalar likidite sıkıntısına düşmüş ve açık pozisyonlarını kapatamamışlardır. Zaten kırılgan bir yapıya sahip olan bankalar bu baskıyı kaldıramamıştır (Eren ve Süslü, 2001: 669 – 670).

Bankalar arası para piyasasında faiz volatilitesinin 2000 yılı boyunca çok fazla olduğu gözlemlenmiştir. Bu durum bankacılık sektöründe bir likidite sorununun olduğunu açıkça ortaya koymaktadır. Nitekim kısa bir süre sonra kamu bankalarının özellikle de Ziraat ve Halk Bankası'nın görev zararlarının bilançolarının %40-50 sini oluşturduğu ortaya çıkmıştır (Parasız, 2002: 476).

Yaşanan krizler sonucu sistemden 20 bankanın çekilmesiyle bankacılık sektöründe büyük bir daralma yaşanmıştır. 2001 yılında %10 küçülen sektör, 2002 yılının ilk çeyreğinde de %8.5 küçülmüştür (Toprak, 2002: 32). 1999 yılında 81 olan toplam banka sayısı 2000 yılında 79'a 2001 yılında ise 61'e düşmüştür (TBB, 1999: 38 ve TBB, 2002: 29).

2001 krizinden sonra sistemde yalnızca kamu sermayeli 3 mevduat bankası kalmıştır. Bunlar T.C. Ziraat Bankası, T.C. Halk Bankası ve T.C. Vakıflar Bankasıdır. 1980 yılında 12 olan bu sayı yaşanan krizlerden sonra git gide azalarak 1990'da 8, 1994'de 6, 2000'de 4 ve nihayet 2001 krizinden sonra Emlakbank'ın tasfiyesi ile 3'e düşmüştür.

Türkiye Ekonomisinde yaşanan krizlerin nedenleri ve sonuçları incelendiğinde bankacılık sektörünün bizatihi kendisinin krizlerin hem sebebi olduğu hem de krizlerden ağır darbe aldığı açıkça görülmektedir.

Bankacılık sektörünü bu kırılgan yapıdan kurtarmak ve sektörün rekabet düzeyini artırmak amacıyla Mayıs 2001 tarihinde Bankacılık Sektörü Yeniden Yapılandırma Programı uygulamaya sokulmuştur.

3.2.3. Bankacılık Sektörü Yeniden Yapılandırma Programı

2000 krizine girilirken de daha önceki dönemlerde olduğu gibi bankacılık sektörünün sorunlarının had safhaya ulaştığı görülmektedir. Zayıf aktif kalitesi, özkaynak yetersizliği, açık pozisyonların çok yüksek boyutlarda olması, kamu bankalarının görev zararları bir türlü çözüm bulunamayan yapısal sorunlar olarak sektörün sağlam bir yapıya ulaşmasını engellemiştir. Sektörün söz konusu sorunlarına çözüm bulunamadığı takdirde Türkiye ekonomisi için her zaman bir sorun olmaya devam edeceği anlaşılmıştır. Bu nedenle 2001 krizinden sonra uygulanmaya başlanan Bankacılık Sektörü Yeniden Yapılandırma Programı ile bu sorunlara çözüm bulunması, sektörün daha sağlam ve rekabet düzeyi yüksek bir konuma getirilmesi amaçlanmıştır.

BDDK tarafından 15 Mayıs 2001 tarihinde yayınlanan “Bankacılık Sektörü Yeniden Yapılandırma Programı (BSYYP)” başlıklı belgede programın temel amacı aşağıdaki gibi açıklanmıştır:

“Bankacılık Sektörünün Yeniden Yapılandırılması Programının temel amacı; kamu bankalarını mali sistem içinde bir istikrarsızlık unsuru olmaktan çıkarmak, mali sistemin istikrarı ve kamu maliyesine getirdikleri yükün azaltılması bakımından TMSF bünyesindeki bankaların sorunlarını en kısa sürede çözüme kavuşturmak ve yaşanan krizlerden olumsuz yönde etkilenen bazı özel bankaların sağlıklı bir yapıya kavuşmalarını sağlayacak düzenlemeleri gerçekleştirmektir.”

BSYYP’nin nihai hedefleri ise gerçek bankacılık anlayışının yani bankaların asıl işlevi olan aracılık fonksiyonunun ön plana çıkarılması, sektörün sermaye yapısı, maliyet yapısı, teknolojik altyapı, hizmet çeşitliliği ve kalitesi bağlamında dünya çapında rekabet edilebilirliğinin artırılması, etkin risk yönetimi, piyasada disiplin ve şeffaflığın sağlanması, etkin bir gözetim ve denetim sisteminin oluşturulmasıdır (BDDK, 2002b: 15).

BSYYP ile yapılan düzenlemeler üç temel başlık altında toplanmıştır. Bunlar, mali ve operasyonel yeniden yapılandırması çerçevesinde alınacak tedbir ve yapılacak düzenlemeler, gözetim ve denetim çerçevesinin güçlendirilmesi ve bankacılık sektöründe etkinlik ve rekabet gücünü artırıcı diğer düzenlemelerdir. Bankaların mali ve operasyonel yeniden yapılandırması çerçevesinde alınacak tedbir ve yapılacak

düzenlemeler kamu bankaları, TMSF'ye devredilen bankalar ve özel bankalar için ayrı ayrı düzenlenmiştir. Bu bağlamda uygulanacak gerekli tedbir ve düzenlemeler Tablo 3.3'te verilmiştir (BDDK, 2001: 24-26):

Tablo 3.3. BSYYP Mali ve Operasyonel Yeniden Yapılandırma

Tedbir ve Düzenleme
A. Kamu Bankaları - Kamu Bankalarının Merkez Bankası ile yapılanlar dışındaki gecelik yükümlülüklerinin ortadan kaldırılması - Kamu bankalarının (TMSF bankaları dâhil) Merkez Bankası'ndaki repo stoklarının 7 katrilyon lira ile sınırlandırılması - Görev zararları ve bu zararlara tahakkuk etmiş faiz tutarlarının tamamen tasfiye edilmesi - Yeni görev zararı oluşumunun engellenmesi - Kamu bankaları kanalıyla sağlanacak destekler için bütçeye önceden ödenek konulması - Kamu bankalarının yönetimi için ortak ve profesyonel yönetim kurulunun atanması - Kamu bankalarının mevduat faiz oranlarına üst sınır getirilmesi - Kamu bankalarının sermaye yapılarının güçlendirilmesi için ek kaynak aktarılması - Emlak Bankası'nın tasfiye edilerek Ziraat Bankası'na devredilmesi - Vakıflar Bankası'nın özelleştirilmesi - Verimsiz şubelerin kapatılması ve personel azaltımı için emekliliğin teşvik edilmesi
B. TMSF Bünyesindeki Bankalar - Fon Bankalarının ortak yönetimin sağlanması - Bazı fon bankalarının Sümerbank çatısı altında birleştirilmesi - Türk Ticaret Bankası, Interbank, Esbank ve Etibank'ın ikinci bir geçiş bankası bünyesinde birleştirilmesi - Şube ve personel sayısının rasyonalize edilmesi - Mali ve mali olmayan iştiraklerin, araç ve taşınır malların satışı - Fon bankalarının Merkez Bankası ile yapılanlar dışındaki gecelik yükümlülüklerinin ortadan kaldırılması - TMSF bankalarının (kamu bankaları dâhil) Merkez Bankası'ndaki repo stoklarının 7 katrilyon lira ile sınırlandırılması - Fon bankalarının mevduat faiz oranlarına üst sınır getirilmesi - Fon bankalarının mali bünyelerinin güçlendirilmesi - Fon bankalarının kötü aktiflerinin TMSF bünyesindeki Tahsilât Dairesine devredilmesi - Geçiş bankalarının satılamadığı takdirde mevcut bankalardan biri ile birleştirilmesi veya tüm yükümlülükleri ödenmek ve iyi aktifleri TMSF Tahsilât Dairesine transfer edilmek suretiyle tasfiye edilmesi - Demirbank, Bank Ekspres ve İktisat Bankası'nın satışı - TMSF bünyesindeki bankaların alacaklarının takip ve tahsilâtının hızlandırılması için gerekli altyapının oluşturulması
C. Özel Bankalar - Özel bankaların sermayelerini güçlendirme ve yeniden yapılanma planlarını hazırlamaları - Sermaye artırımının sağlanması - Taahhüt mektuplarında belirlenen performans kriterlerinin uygulanması

Kaynak: BDDK, 2001: 24-26.

BSYYP kapsamında yapılması planlanan yasal ve kurumsal düzenlemeler “Gözetim ve Denetim Çerçevesinin Güçlendirilmesi” ve “Bankacılık Sektöründe Etkinlik ve Rekabet Gücünü Artırıcı Diğer Düzenlemeler” olmak üzere iki başlık altında ele alınmıştır. Bu düzenlemeler Tablo 3.4.’te verildiği gibidir (BDDK, 2001: 24-26):

Tablo 3.4. BSYYP Gözetim ve Denetim Çerçevesinin Güçlendirilmesi ve Bankacılık Sektöründe Etkinlik ve Rekabet Gücünü Artırıcı Diğer Düzenlemeler

Tebdir ve Düzenleme
A. Gözetim ve Denetim Çerçevesinin Güçlendirilmesi • Özkaynak tanımının Avrupa Birliği Direktiflerine uyumlu hale getirilmesi • Bankaların mali kurumlar dışındaki bir ortaklığa iştiraklerinin sınırlandırılması • Kredi tanımının genişletilerek, vadeli işlem, opsiyon sözleşmeleri ve benzeri diğer türev ürünlerin kredi tanımına dâhil edilmesi • Özel karşılıkların kurumlar vergisi matrahının tespitinde gider sayılması konusuna açıklık kazandırılması • Banka mali tablolarında saydamlığın sağlanması ve işlemlerin mahiyetine uygun bir biçimde muhasebeleştirilmesinin temin edilmesi • Repo işlemlerinin bilanço içine alınması • Finansal araçların değerlemesine, sınıflandırılmasına ve riske karşı korunma amaçlı finansal işlemlere ilişkin esasları içeren 39 numaralı standart da dâhil olmak üzere Uluslararası Muhasebe Standartları’nın temel ilkelerinin benimsenmesi • Bankaların organizasyon yapılarını, kredi açma esas ve usullerini, gayri nakdi kredilerin dikkate alınma esas ve oranlarını, dolaylı pay sahipliği, dolaylı kredi ve dolaylı iştiraklerin tanımını kapsayan, bankaların faaliyetleri ile ilgili temel düzenleme mahiyetindeki yönetmeliğin çıkarılması • Bir gruba kullanılacak kredi limitlerinin hesabında doğrudan ve dolaylı kredilerin birlikte dikkate alınması ve risk grubu tanımının yapılması • Bağımsız denetim kuruluşlarının kuruluş ve faaliyet esaslarının yeniden düzenlenmesi • Bankaların yabancı para pozisyon risklerinin yakından takibinin sağlanması • Bankaların iç denetim ve risk yönetim sistemi oluşturma sürecinin izlenmesi • Sermaye yeterliliği hesabında konsolide bazda piyasa risklerinin dikkate alınması • Bankaların iç ve dış denetimi önemsemelerinin ve bağımsız dış denetimler sırasında iç kontrol ve risk yönetimi sistemleri ile kredi portföyü ve piyasa risklerinin de incelenmesinin özendirilmesi • Bankalar veya hâkim ortakları tarafından kurulmuş olan off-shore bankaların sıkı denetim altına alınması • Bankaların yurtdışı şubelerinin de yerinde denetime tabi tutulması
B. Bankacılık Sektöründe Etkinlik ve Rekabet Gücünü Artırıcı Diğer Düzenlemeler • Gelir vergisi stopaj oranları ve munzam karşılık uygulamalarının gözden geçirilmesi • Bankaların birleşme ve devirlerinin önündeki engellerin tümüyle kaldırılması • Bankacılık sektöründe özkaynak artışının özendirilmesi

Kaynak: BDDK, 2001: 27-28.

Program çerçevesinde gerçekleştirilen uygulamalardan bazıları aşağıda sıralanmıştır (TBB, 2002: 25-28):

- Kamu bankalarının finansal yeniden yapılandırılmaları amacıyla 2001 yılında görev zararı alacaklarının kapatılması ve sermaye desteğini içermek üzere 28.7 katrilyon TL civarında kaynak aktarımı gerçekleştirilmiştir.

- TMSF yönetiminde bulunan bankaların finansal ve operasyonel yeniden yapılandırılmaları sürecinde Fon'a alınan 20 bankadan 12'si birleştirilmiş, 5 bankanın özel sermaye gruplarına satışı tamamlanmıştır. 2002 yılında Fon yönetiminde 2 banka kalmıştır.

- 31 Ocak 2002 tarihinde 4743 sayılı "Mali Sektöre Olan Borçların Yeniden Yapılandırılması ve Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun" ile özel sermayeli bankaların sermayelerinin güçlendirilmesi ve kamu desteği sağlanması ile şirketlerin bankalara olan borçlarının yeniden yapılandırılmasının yasal çerçevesi oluşturulmuştur

- BDDK tarafından belirlenen 25 bankanın sermayelerinin güçlendirilmesi amacıyla özel bir program uygulanmıştır. Bu bankalar üç aşamalı bir denetime tabi tutulmuştur.

- 4743 sayılı Kanun ile TMSF'nin yetkilerini artıran ve organizasyon yapısını güçlendiren önemli düzenlemeler yapılmıştır. Kamu bankaları yanında TMSF'nin ve Fon'daki 28 bankanın da finansal yeniden yapılandırma çerçeve anlaşmalarına taraf olması sağlanmış, ancak TMSF'nin ek finansman sağlamamak koşuluyla yeniden yapılandırma sürecine katılması mümkün kılınmıştır. Ayrıca, TMSF kendisine devredilen bankaların iştirakleri ile ilgili her türlü yeniden yapılandırma faaliyetini sürdürmeye yetkili kılınmıştır. TMSF'nin alacakları ile ilgili tasarrufların kapsamı genişletilmiştir.

2001 krizi ve devamında alınan tedbirlerin doğurduğu sonuçlardan birisi banka sayısındaki azalma ve konsolidasyondur. 2002 yılı sonunda sistemdeki banka sayısı 54 olmuştur (BDDK, 2010: 76). Koçbank-Yapı Kredi, Oyakbank-İngbank, Türk Ekonomi Bankası-FortisBank programın uygulanmasından sonra gerçekleşen birleşmelerden bazılarıdır (Sarıgül ve Kurşunel, 2012: 12-14). Bunlar dışında daha birçok banka

birleşmeleri gerçekleşmiş ve bu birleşmeler sonucunda sistemdeki banka sayısı azalmıştır.

Programın uygulanmasını takip eden yıllarda, ülke ekonomisinde yaşanan istikrarın da etkisiyle bankacılık sektöründe olumlu gelişmeler yaşanmıştır. Sektör kırılgan yapısından nispeten uzaklaşmış ve sektöre ilişkin göstergelerde önemli iyileşmeler sağlanmıştır.

Krizi izleyen yıllardaki iyileşmeye paralel olarak şube ve personel sayıları düzenli bir artış eğilimine girmiştir. 2002 yılında 6106 olan şube sayısı 2005 yılında 6849 ve 2007 yılında 7618 olmuştur. Bankaların asıl işlevi olan aracılık faaliyetlerine ağırlık verilmesi sayesinde toplam aktifler içerisinde en hızlı artış gösteren kalem toplam krediler olmuştur. Toplam krediler içinde de bireysel kredilerin payı önemli ölçüde artmıştır. Bu oran 2002 yılında %4.5 iken 2005 yılında %18.8'e yükselmiştir. Bankacılık sektörü kamu kesimini finanse eden bir aktif yapısından şirketler ve hanehalkına kaynak sağlayan bir yapıya dönüşmüştür. Toplam aktifler içerisinde kredilerdeki artışın aksine menkul değerler portföyünün payı görece azalmıştır. Toplam kredilerin artış hızı 2006 yılında %40 ve 2007 yılında %30 olarak gerçekleşmiştir. Menkul değerler portföyünün bir önceki yıla göre yüzde değişimi 2002 yılında 45.5 iken bu rakam 2005 yılında 15.6 olarak gerçekleşmiştir (BDDK, 2010: 77-78, TBB, 2007: 31-34).

BSYYP çerçevesinde gerçekleştirilen uygulamalar sonucunda sektör için her şey yolunda görünmektedir. Uygulama sonuçlarına bakıldığında bankalar asli işlevlerini yerine getirmeye başlamış, zayıf aktif kalitesi sorunu nispeten giderilmiş, TMSF bünyesindeki bankalara çözüm getirilmiş, özel sektör bankalarının etkin bir yönetim yapısına kavuşturulması için gerekli denetim önlemleri alınmıştır. Sektör için işler iyi giderken tüm dünyayı etkisi altına alan küresel finansal kriz BSYYP ile hedeflenen sağlam bankacılık sistemine ulaşıp ulaşılamadığını görmek açısından önemlidir. Türk Bankacılık Sektörünün 2008 yılında başlayan krize verdiği tepkinin önemli bir gösterge olduğu düşünülmektedir.

3.2.4. 2008 Küresel Ekonomik Krizinin Türk Bankacılık Sektörüne Etkileri ve Sektörün Mevcut Durumu

2008 yılına gelindiğinde bu defa ABD’de başlayan ve tüm dünya ekonomilerini etkisi altına alan bir küresel ekonomik krizle karşı karşıya kalınmıştır. Türkiye’de finansal sistemin %60’ını oluşturan bankacılık sektörü bankacılık sisteminin işleyişine yönelik alınan tedbirler ve sistemdeki zayıf bankaların birçoğunun tasfiyesi sayesinde 2008 krizine girilirken nispeten sağlam bir yapı arz etmiştir. 2007 yılının son dönemlerinden itibaren bankaların özellikle sermaye yeterlilik oranları ve likidite göstergeleri düşüş göstermesine rağmen bu durum sektörde ciddi bir soruna yol açmamış ve göstergeler 2010 yılının ilk çeyreğinden itibaren yukarı doğru bir seyir izlemeye başlamıştır (Erdem vd., 2011: 14).

Küresel krizin Türk bankacılık sektörüne en önemli etkilerinden birisi kredi mekanizmasının çalışması noktasında olmuştur. Uluslararası likidite ve kredi kanallarının daralması sonrasında Türk bankalarının yurt dışından kaynak temininde zorluklar ve ciddi faiz artışları görülmüştür. Ayrıca, risk algılamasının yükselmesiyle birlikte rezerv paralara olan talep artmış ve bu durum döviz kurlarının yükselmesine neden olmuştur. Azalan riskin verdiği güven bankacılık sektörünün kredi mekanizmasının çalışmasını da etkilemiştir. Yükselen kredi faizleri kredi kullanımını azaltmış ve mevcut kredilerin bir kısmının ödenememesine neden olmuştur. Ayrıca, yurt dışındaki talep azalışı ve akabinde yurt içindeki talep azalışı reel sektör firmalarının da sıkıntıya girmesine neden olmuş, kredi geri ödemelerindeki sorunların artmasıyla birlikte takibe düşen kredilerde bir artış gerçekleşmiştir (Tiryaki, 2012: 179).

2001 krizinden çıkarılan dersler, bu krizden sonra Türk bankacılık sektörüne yönelik uygulamalar ve Türkiye ekonomisinde yaşanan istikrarın bir sonucu olarak sektörün yapısı nispeten sağlamlaşmış ve 2008 yılında yaşanan küresel finansal kriz, daha önce yaşanan krizlerle kıyaslandığında, sektörde ciddi zararlara neden olmamıştır.

Tablo 3.5, Tablo 3.6 ve Tablo 3.7’de 2008-2012 döneminde Türk bankacılık sektörünün yapısı özetlenmektedir. Türkiye ekonomisinde yaşanan ekonomik krizler sistemdeki banka ve şube sayısında azalmaya yol açarken küresel krizin bu tür bir etkisi

olmamıştır. Bu durum 2008-2012 yılları arasında Türk bankacılık sektöründeki banka ve şube sayılarını gösteren Tablo 3.5’de görülmektedir.

Tablo 3.5. 2008-2012 Yılları Arasında Türk Bankacılık Sektörü Banka, Şube ve Personel Sayıları

Yıllar	Banka Sayısı	Şube Sayısı	Personel Sayısı
2008	45	8.790	171.598
2009	45	9.036	172.402
2010	45	9.465	178.503
2011	44	9.833	181.418
2012	45	10.234	186.098

Kaynak: www.tbb.org.tr

2008-2012yılları arasında sistemdeki şube sayısında düzenli bir artış olmuştur. 2008-2012 yılları arasında şube sayıları sırasıyla 8790, 9036, 9465, 9833 ve 10234 olmuştur. 2008-2010 yılları arasında 45 olan banka sayısı Fortis Bank’ın Türk Ekonomi Bankası ile birleşmesi sonucu 2011 yılında 44 olmuştur. 2012 yılında Odea Bank’ın sektöre girmesiyle banka sayısı tekrar 45’e çıkmıştır (TBB, 2008: 37, TBB, 2010: 27 ve TBB, 2012: 20).

Tablo 3.6 2008-2012 dönemine ait seçilmiş bazı aktif ve pasif kalemlerdeki değişmeyi göstermektedir. 2012 yılı sonunda krediler 104 milyar TL artarken menkul değerler cüzdanı 15 milyar TL azalmıştır. 2011 yılı sonunda da azalan menkul değerler cüzdanı 2012 yılında bir önceki yıla göre daha fazla azalmıştır. Krediler ise hem 2011 hem de 2012 yılında artmıştır, fakat 2012 yılındaki artış bir önceki yıla göre daha azdır. Toplam mevduatlar 2011 yılında 72 milyar TL artış gösterirken, 2012 yılında bu artış 68 milyar TL olarak gerçekleşmiştir. Özkaynaklar ise 2011 yılında 10 milyar TL 2012 yılında 36 milyar TL artış göstermiştir. Bankacılık sektörünün toplam bilanço büyüklüğü ise 2010 yılında 164, 2011 yılında 197 ve 2012 yılında 139 milyar TL artmıştır.

Tablo 3.6. Türk Bankacılık Sektöründe 2008-2012 Dönemine Ait Seçilmiş Aktif ve Pasif Kalemlerindeki Değişim (Bin TL)

Yıllar	2008	2009	2010	2011	2012
Likit Aktifler	100.885.955	102.567.401	104.691.182	149.854.867	182.199.163
Krediler	366.900.914	381.012.568	508.862.117	664.289.489	768.939.362
Diğer Aktifler	10.580.339	11.558.541	14.356.678	16.711.254	20.449.165
Toplam Aktifler	705.870.774	798.532.678	961.875.772	1.160.711.796	1.298.142.527
Mevduatlar	453.484.686	507.258.479	614.680.785	698.920.273	770.016.322
Mevduat Dışı Kaynaklar	125.225.773	137.679.764	161.782.562	252.040.304	256.839.821
Özkaynaklar	82.695.699	106.467.441	129.086.925	138.452.253	174.563.417
Net Kar/Zarar	12.774.065	19.477.317	21.360.250	19.041.611	22.606.566

Kaynak: www.tbb.org.tr

Tablo 3.7. 2008-2012 yılları arasında aktif toplamına göre bankacılık sektöründeki yoğunlaşma oranlarını göstermektedir. İlk on bankanın yoğunlaşma yüzdesi bu yıllar arasında değişmezken, ilk beş bankanın yoğunlaşma yüzdesinde azalma olmuştur¹¹. İlk beş bankanın yoğunlaşma yüzdeleri 2010, 2011 ve 2012 yıllarında sırasıyla yüzde 63, 61 ve 60 olmuştur.

Tablo 3.7. 2008-2012 Dönemine Ait Aktif Toplamlarına Göre Türk Bankacılık Sistemindeki Yoğunlaşma Oranları (%)

	2008	2009	2010	2011	2012
İlk Beş Banka	62	63	63	61	60
İlk On Banka	86	87	87	87	87

Kaynak: www.tbb.org.tr

¹¹2012 yılı itibariyle aktif büyüklüğü sıralamasına göre ilk on banka Türkiye İş Bankası A.Ş., Türkiye Cumhuriyeti Ziraat Bankası A.Ş., Türkiye Garanti Bankası A.Ş., Akbank T.A.Ş., Yapı ve Kredi Bankası A.Ş., Türkiye Halk Bankası A.Ş., Türkiye Vakıflar Bankası T.A.O., Finans Bank A.Ş., Denizbank A.Ş. ve'dir. 2008-2010 yılları arasında yerleri değişmekle birlikte aktif büyüklüğü sıralamasına göre ilk on banka 2008 ve 2009 yıllarında değişmemiştir. 2008 ve 2009 yıllarında 10. sırayı Türk Ekonomi Bankası A.Ş. yerine ING Bank A.Ş. almıştır. 2008-2010 yılları arasında aktif büyüklüğü sıralamasına göre ilk beş banka sıralamasında yine yerleri değişmekle birlikte 2009 yılı hariç ilk beş banka değişmemiştir. 2009 yılında 5. sırada Yapı ve Kredi Bankası A.Ş. yerine Türkiye Vakıflar Bankası T.A.O. yer almıştır.

2012 yılı sonu itibariyle Türk Bankacılık Sektörü ile ilgili diğer bazı göstergeler ise aşağıda verilmiştir (TBB, 2012: 4-8):

- Mevduat bankalarının sermaye yeterliği ortalama yüzde 17.2 olarak gerçekleşmiştir. On sekiz bankanın sermaye yeterliliği oranı ortalamanın üzerinde olmuştur.

- Mevduat bankalarının özkaynak kârlılığı Aralık 2012 itibariyle ortalama yüzde 13,7 olmuştur. On banka ortalamanın üzerinde özkaynak karlılığı sağlamıştır. 2012 yılında üç banka ise zarar etmiştir.

- Mevduat bankaları bilanço büyüklüğü 2012 yılında ortalama yüzde 11,3 artış kaydetmiştir. Sektörde faaliyet gösteren 32 mevduat bankasının 11 tanesi sektör ortalamasının üzerinde büyümüştür. Dokuz mevduat bankasının bilanço büyüklüğü yüzde 12'nin altında artırmıştır. On bir mevduat bankasının bilançosu ise küçülmüştür.

- 2012 yılı sonu itibariyle mevduat bankalarının sektör içindeki payı yüzde 96, kalkınma ve yatırım bankalarının sektör içindeki payı yüzde 4 olmuştur. Mevduat bankaları içinde ise özel sermayeli bankaların payı yüzde 52, yabancı sermayeli bankaların payı yüzde 14 olarak gerçekleşmiştir.

- Toplam krediler içinde kamu bankalarının payı yüzde 27, özel sermayeli bankaların payı yüzde 54 ve yabancı sermayeli bankaların payı yüzde 15'tir.

Türk bankacılık sektörü Türkiye Ekonomisi'nde ve dolayısıyla finansal sektör içinde önemli bir yere sahiptir. Bu özelliğinden dolayı bankacılık sektörü, tarihi süreç içerisinde ülke ekonomisinde ve finansal sektörde çoğu zaman hem bir sorun kaynağı olmuş hem de yaşanan sorunlardan en çok etkilenen kesim olmuştur. Yapısal sorunların oluşturduğu kırılganlık sektörün uzun yıllar boyunca sağlıklı bir yapıya kavuşmasını engellemiştir. Ancak 2001 krizinden sonra uygulanmaya başlayan Bankacılık Sektörü Yeniden Yapılandırma Programı ile sektörün yapısı önemli ölçüde değişmiştir. Süreç içerisinde kamu bankalarının hem sayısı hem de sektördeki payı azalmıştır. Bu bankalar kamuyu fonlama işlevinden ziyade asıl bankacılık işlevlerini yerine getirir hale gelmişlerdir. Sistemdeki sorunlu bankaların çoğu tasfiye olmuştur. Zayıf aktif yapısı ve özkaynak yetersizliği sorunları önemli ölçüde giderilmiştir.

BSYYP'nin uygulanmasını takip eden yıllarda ve özellikle de 2010 yılından itibaren önceki dönemlerle karşılaştırıldığında bankacılık sektörü daha sağlıklı ve rekabetçi bir yapıya kavuşmuş gibi görünmektedir.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

PANZAR – ROSSE MODELİ İLE TÜRK BANKACILIK SEKTÖRÜNDE REKABET VE YARIŞILABİLİRLİĞİN ÖLÇÜMÜ: 2003 – 2012

4.1. LİTERATÜR ÖZETİ

John C. Panzar ve James N. Rosse tarafından geliştirilen model bankacılık sektörüne yönelik uygulamalı çalışmalarda yaygın bir şekilde kullanılmıştır. İncelenen çalışmaların çoğunda, gelire göre girdi fiyatları esnekliklerinin toplamından elde edilen P-R H istatistiğinin aldığı değere göre bankacılık sektörünün piyasa yapısının monopollü rekabete uygun olduğu görülmüştür. Literatürde öne çıkan çalışmalardan bazıları aşağıda verilmiştir.

Nathan ve Neave (1989), P-R modelini 1982-1984 yılları için Kanada bankacılık sektörü, yatırım danışmanlığı sektörü ve mortgage sektörünün rekabet ve yarışılabilirlik düzeyini belirlemek için kullanmışlardır. Bankacılık sektöründe, 1982 yılı için $H = 1.058$, 1983 için $H = 0.680$ ve 1984 yılı için $H = 0.729$ olarak hesaplamışlardır. H değerinden hareketle Kanada bankacılık piyasasında gelirin 1982 yılında tam rekabet, 1983 ve 1984 yıllarında monopollü rekabet şartlarında elde edildiği ve sektörün fiili rekabetten ziyade potansiyel rekabet etkilerinden dolayı yarışılabilirlik teorisinin özelliklerini taşıdığı sonucuna varmışlardır.

Vesala (1995) P-R modelini 1985-1992 yılları arasında Finlandiya bankacılık sektörünün rekabet düzeyini incelemek amacıyla kullanmıştır. Çalışmada hesaplanan H istatistiği değeri sektörün 1989 ve 1990 yıllarında tam rekabet piyasasına, diğer yıllarda monopollü rekabet piyasasına uygun olduğunu göstermiştir. 1989 yılında toplam yıllık faiz gelirleri (Total Annual Interest Revenues-TIR) bağımlı değişkeni için hesaplanan H değeri sıfır ile bir arasında olmakla birlikte bire çok yakın olduğu için tam rekabet hipotezinin reddedilemeyeceği ifade edilmiştir. TIR ve ödenmemiş kamu kredilerinden toplam yıllık faiz gelirleri (Total Annual Interest Revenue From Outstanding Loans ToPublic-TIRL) olmak üzere iki bağımlı değişkenli modellerden elde edilen H değerleri Tablo 4.1’de verilmiştir:

Tablo 4.1. 1985-1992 Yıllarında Finlandiya Bankacılık Sektörüne Ait H İstatistiği Değerleri

	1985	1986	1987	1988	1989	1990	1991	1992
TIR	0.182	0.204	0.519	0.194	0.998	1.381	0.576	0.620
TIRL	0.190	0.171	0.468	0.203	1.460	1.405	0.442	0.363

Kaynak: Vesela, 1995: 64.

Molyneux vd. (1996) tarafından yapılan çalışmada 1986-1988 yılları için Japon bankacılık piyasasının rekabet ve yarışılabilirliği ölçülmüştür. İki farklı modelin tahmin edildiği çalışmada 1986 yılı için H değeri -0.004 ve -0.006 olarak hesaplanmıştır. Yazarlar bu sonuçlardan hareketle 1986 yılında Japon ticari bankacılık piyasası için monopol ve varsayımsal değişime dayalı kısa dönem oligopol teorilerinin reddedilemeyeceği sonucuna ulaşmışlardır. 1988 yılı için hesaplanan H değerleri ise 0.245 ve 0.423 olarak bulunmuştur. Yani 1988 yılında Japon ticari bankacılık piyasası monopollü rekabet şartlarında faaliyette bulunan bir piyasadır. Ayrıca çalışmada sektörde faaliyette bulunan yerleşik bankaların yarışılabilir bir tutum sergiledikleri, bunun potansiyel rekabetin bir sonucu olduğu ifade edilmiştir.

De Bandt ve Davis (2000), Ekonomik ve Parasal Birliğe (EMU) geçiş sürecinde Avrupa bankacılık sektöründe rekabet, yarışılabilirlik ve piyasa yapısını çalışmışlardır. 1992-1996 yılları için Fransa, Almanya, İtalya ve Amerika Birleşik Devletleri (ABD) için P-R modelini uygulamışlardır. Modelin tahmini sonucunda ABD bankacılık piyasasının Avrupa Birliği ülkelerinin bankacılık piyasalarından daha rekabetçi olduğunu belirtmişlerdir. Ayrıca çalışmada her bir ülkede büyük ve küçük bankalar için H değeri ayrı ayrı hesaplanmıştır. Almanya ve Fransa da büyük bankalar için monopollü rekabet piyasasının, küçük bankalar için monopol piyasasının geçerli olduğu tespit edilmiştir. İtalya'da ise her ikisi için monopollü rekabet şartlarının geçerli olduğu belirlenmiştir.

Bikker ve Haaf (2002), bankacılık sektöründe rekabet, yoğunlaşma ve ikisi arasındaki ilişkiyi incelemişlerdir. Çalışmada 1988-1998 yılları arasında 23 endüstrileşmiş ülkede yerel ve uluslararası piyasalar konu edilmiştir. Modelin tahmini her iki piyasada da monopollü rekabet teorisinin geçerli olduğunu ancak, uluslararası

piyasalarda rekabet düzeyi daha güçlü iken yerel piyasalarda daha zayıf olduğunu göstermiştir.

Mamatzakı vd. (2005), Güneydoğu Avrupa bölgesinde rekabet ve yoğunlaşmayı ele aldıkları çalışmalarında 1998-2002 dönemini kapsayan verileri kullanmışlardır. Çalışma sonucunda adı geçen yazarlar bölgenin bankacılık sektöründe monopollü rekabet teorisinin geçerli olduğunu, bankalar arasında gizli anlaşmanın olmadığını ve yarışılabilir bir piyasanın mevcut olduğunu ifade etmişlerdir.

Yuan (2006), 1996-2000 yılları arasında Çin bankacılık endüstrisinde rekabet düzeyini araştırmıştır. Çalışmada 1998 yılı için H değeri 0.779 olarak hesaplandığı için sektörün monopollü rekabet şartlarında faaliyette bulunmasına karşılık 1996, 1997, 1999 ve 2000 yıllarında H değerleri, sırasıyla 0.860, 0.903, 0.868 ve 0.946 olarak hesaplanmıştır. Bütün yıllar için yaklaşık olarak 0.9 olan H değeri 0 ve 1 arasında yer almasına karşın, bu değer bire çok yakın bir rakam¹² olduğu için, söz konusu yıllarda sektörde tam rekabet şartlarının geçerli olduğu ifade edilmiştir.

Al-Muharrami vd. (2006); Kuveyt, Suudi Arabistan, Birleşik Arap Emirlikleri, Katar, Bahreyn ve Umman olmak üzere altı ülkeyi ele aldıkları çalışmalarında Arap bankacılık sisteminin rekabet düzeyini ölçmek için P-R modelini kullanmışlardır. Çalışmada 1993-2002 dönemi incelenmiştir. Altı ülkenin toplam verilerine ait sabit etkiler modeli sonucuna göre, H değeri 0.47 olarak hesaplanmıştır. Dolayısıyla altı ülkenin yer aldığı arap bankacılık piyasasında monopollü rekabet geçerli olmaktadır. Ayrıca çalışmada H değeri her bir ülke için ayrı ayrı da hesaplanmıştır. Kuveyt, Suudi Arabistan, Birleşik Arap Emirlikleri'nde tam rekabet, Katar ve Bahreyn de monopollü rekabet, Umman da ise monopollü rekabetin reddedilemeyeceği, monopolden ziyade bu ülke için H değerine göre rekabet düzeyinin belirlenemediği sonucuna ulaşmışlardır. Ülkelere ait H değerleri aşağıdaki Tablo 4.2'de verilmiştir:

¹² Nedeni çalışmanın ikinci bölümünde Panzar-Rosse Modeli başlığı altında açıklanmıştır (bakınız s.63).

Tablo 4.2. 1993 – 2002 Yıllarında Altı Ülkenin Bankacılık Sektörüne Ait H Değerleri

	Kuveyt	Suudi Arabistan	BAE	Katar	Bahreyn	Umman
H Değeri	1.02	1.00	1.04	0.63	0.70	-0.18

Kaynak: Al-Muharrami vd., 2006: 3496.

Türk-Ariss (2009), Orta Doğu ve Kuzey Afrika (MENA) bankacılık sistemindeki rekabetçi davranışları Türkiye'nin de içinde bulunduğu 12 ülke için incelemiştir. Çalışmada söz konusu ülkelerin bankacılık sektörlerinde, yoğunlaşmanın oldukça yüksek olduğu ifade edilmiştir. 2000-2006 yılları arasında bölgede faaliyette bulunan bankalara ait panel veri seti ile yapılan çalışmada H değeri 0.659 bulunmuş ve bölgedeki bankacılık sisteminin monopollü rekabet piyasasına uygun olduğu ifade edilmiştir.

Rezitis (2010) P-R modelini Yunan bankacılık sistemine uygulamıştır. Çalışma verileri 1995-2004 dönemini kapsamaktadır. Çalışmada H değeri 1995-1998, 1999-2004 ve 1995-2004 olmak üzere rekabet düzeyi üç dönem için ayrı ayrı araştırılmıştır. Çalışma sonucunda 1995-1998 yıllarında H değeri 0.8548 olarak hesaplanmıştır. 1999-2004 dönemine ait H değeri 0.5772 olduğu için monopollü rekabet piyasası geçerlidir. 1995-2004 döneminde H değeri 0.7606'dır. Yine Yuan (2006)'da olduğu gibi, H değeri 0 ve 1 arasında yer almasına karşın, bu değer bire yakın bir rakam olduğu için, 1995-1998 ve 1995-2004 dönemlerinde sektörde tam rekabet şartlarının geçerli olduğu ifade edilmiştir.

Mercan (2012) P-R modelini Gürcistan bankacılık sektörüne uygulamış ve 1999-2010 dönemi için bir panel veri analizi yapmıştır. Çalışmada 1999-2003, 2003-2006 ve 2006-2010 olmak üzere üç dönem için analizler yapılmıştır. Bu dönemlerde H değerleri sırasıyla 0.157, 0.686 ve 0.275 bulunmuş ve bu ülkede bankacılık piyasasının monopollü rekabete uygun olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Türk bankacılık sektöründe rekabet düzeyini incelemek için P-R modelini temel alan çalışmalar mevcuttur. Bu çalışmalardan bazıları aşağıda verilmiştir.

Kasman (2001), Türk bankacılık sektörünün piyasa yapısını incelemek için P-R modelini kullanmıştır. 1988-1996 döneminin ele alındığı çalışmada model 1983 yılı için de uygulanmıştır. 1983 yılında sektörde monopol ve varsayımsal değişime dayalı kısa

dönem oligopol hipotezinin geçerli olduğu ancak 1988-1996 yılları arasında piyasanın monopollü rekabet şartlarında faaliyette bulunduğu belirlenmiştir. İki farklı dönemde Türk ticari bankacılık sektörünün piyasa yapısının değiştiği ifade edilmiştir. Bunun nedeni ise 1980 yılından itibaren başlayan finansal liberalizasyon sonucu zaman içinde piyasaya giriş, faiz oranları ve döviz kurları üzerindeki kısıtlamaların önemli ölçüde kaldırılması olarak gösterilmiştir. Çalışmanın yapıldığı yıllara ait H değerleri Tablo 4.3'te verilmiştir:

Tablo 4.3. 1983 ve 1988-1996 Yıllarında Türk Bankacılık Sektörü İçin Hesaplanan H Değerleri

Yıllar	1983	1988	1989	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996
H Değ.	-0.288	0.602	0.647	0.663	0.642	0.631	0.825	0.693	0.462	0.703

Kaynak: Kasman, 2001: 81.

Günalp ve Çelik (2006), P-R modelini 1990-2000 yıllarında Türk bankacılık sektöründe rekabeti incelemek amacıyla kullanmışlardır. Hesaplanan H değeri 0.32 ile 0.39 arasında çıkmıştır. Buradan hareketle çalışmada, sektörün monopollü rekabet şartlarında faaliyette bulunduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Çelik ve Ünveren (2009), yabancı banka girişlerinin Türk bankacılık sektörüne rekabet etkisini araştırdıkları çalışmalarında 2002-2007 dönemini ele almışlardır. Çalışmada 2006 yılı hariç söz konusu dönemde piyasa yapısının monopolcü özellikler taşıdığı belirtilmiştir. Yabancı banka girişinin yalnızca 2006 yılında ($H=0.74$) piyasaya rekabetçi bir özellik kazandırdığı ifade edilmiştir. 2002 ve 2006 dışında kalan yıllarda H değeri sıfır ile bir arasında olmasına rağmen, sıfıra çok yakın olduğu için monopol hipotezi reddedilememiştir. Çalışmada belirlenen H değerleri Tablo 4.4'te gösterilmiştir:

Tablo 4.4. 2002-2007 Yılları Arasında Türk Bankacılık Sektörü için Hesaplanan H Değerleri

Yıllar	2002	2003	2004	2005	2006	2007
H değeri	-0.09	0.24	0.01	0.15	0.74	0.04

Kaynak: Çelik ve Ünveren, 2009: 55.

Çelik ve Kaplan (2010), Türk bankacılık sektöründe etkinlik ve rekabeti 2002-2007 dönemi için araştırmışlardır. Çalışmada Bikker vd. (2006) tarafından ileri sürülen toplam aktifler bağımsız değişken olarak modele eklendiğinde H değerinin bir üst piyasayı göstereceği hipotezini test etmek amacıyla toplam aktif değişkenini içeren ve içermeyen iki model tahmin etmişlerdir. Türk bankacılık sektörünün 2002-2004 yılları arasında monopolcü bir yapı gösterdiği, 2005 yılında rekabetçi yapının artmaya başladığı ve 2006 yılında piyasanın rekabetçi bir yapı gösterdiği ve nihayet 2007 yılında sektörde tekrar monopolcü bir yapıya dönüldüğü sonucuna ulaşmışlardır. Bikker vd. (2006) tarafından ileri sürülen hipotezin Türk bankacılık sektöründe 2002, 2005 ve 2007 yıllarında geçerli olduğu fakat diğer yıllarda geçerli olmadığı ifade edilmiştir.

Özcan (2012), Türk bankacılık sektörünün rekabet düzeyini incelediği çalışmasında 2002-2009 dönemini esas almıştır. Çalışmada ölçek büyüklüğünü gösteren toplam aktif değişkeninin yer aldığı ve almadığı modeller tahmin edilmiştir. Söz konusu dönemde sektörün monopolü rekabet davranışı sergilediği ve ölçek büyüklüğünün bankalar arası rekabette önemli ve etkili olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Çalışmada altı model tahmin edilmiş ve toplam aktif değişkeninin yer almadığı toplam faiz geliri/toplam aktifler ve toplam gelir/toplam aktifler bağımlı değişkenlerinin olduğu iki model anlamlı bulunmuştur. H değeri ilk modelde 0.588 ve ikinci modelde 0.283 olarak hesaplanmıştır.

4.2. MATERYAL VE YÖNTEM

4.2.1. Araştırmanın Amacı ve Veri Seti

Bu çalışmada Türk bankacılık sektörünün piyasa yapısı rekabet ve yarışılabilirlik açısından incelenmiştir. Çalışmada Türk bankacılık sektörünün tam rekabet şartlarında mı, yoksa eksik rekabet şartlarında mı faaliyette bulunduğu ve sektörün yarışılabilirlik özelliklerini taşıyıp taşımadığının araştırılması amaçlanmıştır. Ayrıca sektörün piyasa yapısı üzerinde ölçek büyüklüğünün etkisi belirlenmeye çalışılmıştır.

Çalışmada 2003-2012 yılları arasında faaliyette bulunan 27 mevduat bankasına ait veriler kullanılmıştır. Çalışmada mevduat kabul etme yetkisi olmayan bankalar analiz dışı bırakılmıştır. Mevduat kabul eden bankalarının verilerinin kullanılmasının nedeni

ise birim mevduat maliyetinin bankaların önemli maliyet kalemlerinden birisi olması ve çalışmada uygulanan modelde piyasa yapısının girdi fiyatları değişkenleri kullanılarak belirlenmesidir. Çalışmaya dâhil edilen bankalardan 3'ü kamu sermayeli, 10'u yerli özel sermayeli ve 14'ü yabancı özel sermayeli mevduat bankasıdır. Bir banka ise fon bünyesinde faaliyetini sürdüren bankadır. 2012 yılında sistemde toplam 32 mevduat bankası vardır. Ancak Odea Bank 2012 yılında faaliyetine başladığı için, Adabank A.Ş., Abank A.Ş. ve J.P. Morgan Chase Bank N.A. veri bütünlüğünün sağlanması amacıyla¹³ analiz dışı bırakılmıştır. Bu bankalara ait veriler Türkiye Bankalar Birliği tarafından yayınlanan bankalara ait üçer aylık mali tablolarından elde edilmiştir. Dönemin başlangıcı olarak 2003 yılının seçilmesinin temel nedeni, sektöre ilişkin üçer aylık verilerin bu yıldan itibaren elde edilebiliyor olmasıdır. Her bir bankaya ait veriler Türkiye Bankalar Birliği tarafından 2003 yılından itibaren üç aylık dönemler halinde yayınlanmaya başlanmıştır. 2003 yılından önce veriler yıllık bazda mevcuttur. Çalışmada verileri kullanılan bankalar Tablo 4.5'te verilmiştir.

Tablo 4.5. Çalışmaya Dâhil Edilen Bankalar

Anadolubank A.Ş.	Finans Bank A.Ş.	The Royal Bank of Scotland Plc.
Akbank T.A.Ş.	Habib Bank Limited	Turkish Bank A.Ş.
Arap Türk Bankası A.Ş.	Türkiye Halk Bankası A.Ş.	Turkland Bank A.Ş.
Bank Mellat	HSBC Bank A.Ş.	Türk Ekonomi Bankası A.Ş.
Birleşik Fon Bankası A.Ş.	ING Bank A.Ş.	Türkiye Cumhuriyeti Ziraat Bankası A.Ş.
Burgan Bank A.Ş.	Portigon AG	Türkiye İş Bankası A.Ş.
Citibank A.Ş.	Societe Generale (SA)	Türkiye Garanti Bankası A.Ş.
Denizbank A.Ş.	Şekerbank T.A.Ş.	Türkiye Vakıflar Bankası T.A.O.
Fibabanka A.Ş.	Tekstil Bankası A.Ş.	Yapı ve Kredi Bankası A.Ş.

Çalışmada panel veri seti kullanılarak STATA ekonometrik paket programı yardımıyla analizler yapılmıştır. Ekonometrik analiz yapılırken, regresyona giren bütün değişkenlerdeki düzenli mevsimsel hareketlerin belirlenmesi ve yok edilmesi katsayı

¹³ Söz konusu bankaların toplam mevduat ve/veya toplam kredi tutarları çalışma kapsamındaki bazı dönemlerde sıfır olduğu için bankalar analiz dışı bırakılmıştır.

tahminlerinin güvenilirliğini artırmaktadır. Üçer aylık, aylık ve günlük serilerde mevsim etkisinin sıklıkla gözlemlendiği bilinmektedir. Çalışmada üçer aylık veriler ile analiz yapılacağından serilerin ilk önce doğal logaritması alınmış, sonra da mevsim etkisinden arındırılmıştır. Bunun için Hareketli Ortalamalar Yöntemi (Moving Average Method-MAM) kullanılmıştır. Daha sonra durağanlık ve sabit etkiler-tesadüfi etkiler analizleri yapılmıştır.

4.2.2. Panel Veri Analizi

Panel veri modelleri gözlemlenebilen veya gözlemlenemeyen bireysel etkiyi (ya da heterojeniteyi) belirlemek için grup (birey veya spesifik) etkilerini, zaman etkilerini veya her ikisini test etmek için kullanılmaktadır (Park, 2011: 7).

Panel veri setinin temel avantajı birimler arasındaki farklılıkları modellerken araştırmacıya önemli ölçüde esneklik sağlamasıdır (Greene, 2003: 285). Baltagi (2005), panel veri seti ile çalışmanın diğer avantajlarını aşağıdaki gibi sıralamıştır:

- Panel veri analizinde bireyler, firmalar, ülkeler gibi birimler heterojen olarak kabul edildiği için zaman serisi ve yatay kesit çalışmalarıyla kıyaslandığında bireysel heterojeniteyi kontrol etmek mümkün olmaktadır.
- Panel veri analizinde veri seti daha açıklayıcı ve değişkendir, değişkenler arasındaki lineerlik (collinearity) daha azdır.
- Panel veri, dinamik ayarlamalarla çalışabilmek için daha uygundur.
- Panel veri, yatay kesit ve zaman serisi verilerinde saptanamayan basit etkileri belirleme ve ölçmede daha iyidir.
- Panel veri yatay kesit ve zaman serisi verilerinden daha karmaşık davranışsal modelleri kurma ve test etmeye imkân vermektedir.
- Bireyler, firmalar ve hanehalklarından elde edilen mikro panel veri makro düzeyde ölçülen benzer değişkenlerden daha doğru bir şekilde ölçülebilmektedir.
- Makro panel veri daha uzun bir zaman serisine sahiptir.

Temel panel regresyon modeli aşağıdaki gibi yazılabilir.

$$y_{it} = x'_{it}\beta + z'_i\alpha + \varepsilon_{it}, \quad i = 1, \dots, N \quad t = 1, \dots, T \quad (4.1)$$

Modelde y_{it} bağımlı değişkeni, x_{it} sabit terimi içermeyen açıklayıcı değişkenlerin $K \times 1$ vektörünü, $z_i' \alpha$ heterojeniteyi ya da bireysel etkiyi, ε_{it} hata terimini, i indisi bir yatay kesit içerisindeki birimleri (firma, banka, ülke, vs.) ve t indisi ise zamanı temsil etmektedir. Burada z_i sabit terimi ve zaman serisi boyunca sabit olarak kabul edilen bireysel ve gruba özgü değişkenleri (gerek cinsiyet ve ırk gibi gözlenebilen, gerekse de bireysel yetenekteki farklılıklar, aile yapısı gibi gözlenemeyen) içermektedir (Greene, 2003: 285).

Panel regresyon modeli tüm bağımsız değişkenlerin yatay kesit birimlerinin hepsini aynı derecede etkileyip etkilemediğine göre sabit ve tesadüfi etkili modeller olmak üzere iki farklı yöntemle tahmin edilebilmektedir (Akıncı vd., 2012: 5).

Yukarıda verilen panel regresyon modelindeki α rassal bir değişken olarak davrandığında *tesadüfi etki*, her bir yatay kesit gözlemi için tahmin edilen bir parametre olarak davrandığında ise *sabit etki* olarak adlandırılmaktadır (Wooldridge, 2002: 251).

Sabit etkiler modeli α_i 'yi regresyon modelinde gruba özgü sabit terim olarak değerlendirir. Bu model, birimler arasındaki farklılıkların sabit terim farklılıkları yardımıyla temsil edilebileceğini varsaymaktadır. Burada sabit etki ile kastedilen, etkinin zaman içerisinde değişmediğidir. Sabit etkiler modelini aşağıdaki gibi ifade etmek mümkündür (Greene, 2003: 285):

$$y_{it} = x_{it}' + \alpha_i + \varepsilon_{it} \quad (4.2)$$

Sabit etkiler modelinde birimler arasında farklılık olup olmadığını tespit etmek amacıyla grup etkilerinin anlamlılığı testi yapılmaktadır. Tek bir grubun anlamlılığını test etmek için t oranı kullanılırken, gruplar arasındaki farklılıklar durumunda F testi kullanılmaktadır. Hipotezler ve F grup istatistik değeri formülü aşağıda verildiği gibidir (Greene, 2003: 289)

$$H_0 : \alpha_{1i} = \alpha_{1i} = \dots \dots \dots = \alpha_{1N} = 0$$

$$H_1 : \alpha_{1i} \text{ 'lerin en az biri sıfırdan farklıdır.}$$

$$\alpha_i : i \text{ grubundaki ortalama artık.}$$

$$F(n-1, nT-n-k) = \frac{(R_{LSDV}^2 - R_{pooled}^2) / (n-1)}{(1 - R_{LSDV}^2) / (nT-n-k)} \quad (4.3)$$

Formülde LSDV kukla değişkenli modeli, POOLED havuzlanmış tek bir sabit terimli kısıtlı modeli, n kukla değişken sayısını, T zamanı, k kısıtlı olan modelin açıklayıcı değişken sayısını, R_{LSDV}^2 sabit modelin ve R_{pooled}^2 En Küçük Kareler (EKK) modelinin açıklama gücünü temsil etmektedir. $F_{hes} > F_{tab}$ ise H_0 reddedilmektedir. Böylece belirli bir anlamlılık düzeyinde α_{1i} 'lerin en az biri sıfırdan farklıdır hipotezi kabul edilmektedir (Greene, 2003: 289).

Sabit etkiler modelinde modelin sabiti grup ve/veya zamana göre değişirken tesadüfi etkiler modelinde değişmemektedir. Tesadüfi etkiler modelinde gözlemlenemeyen bireysel etki (heterojenitenin) açıklayıcı değişkenler ile ilişkisiz olduğu varsayılmaktadır (Park, 2011: 7). Böylece birimlere özgü sabit terimlerin birimlere göre tesadüfi olarak dağılması gerekir. Buradan hareketle model aşağıdaki gibi yazılabilir. Bu modelde u_{it} gruba özgü rassal faktördür (Greene, 2003: 284-285).

$$y_{it} = x'_{it}\beta + E[z'_i a] + \{z'_i a - E[z'_i a]\} + \varepsilon_{it} \quad (4.4)$$

$$y_{it} = x'_{it}\beta + a + u_{it} + \varepsilon_{it} \quad (4.5)$$

Yukarıdaki eşitlikte ε_{it} yatay kesit ya da birime özgü hata bileşeni iken, u_{it} zaman serisinin veyatay kesitin birleştirildiği hata bileşenidir. Teoride ε_{it} ve u_{it} değişkenlerinin bileşimi v_{it} olarak bilinmektedir. Tesadüfi etkiler modelinde yapılan temel varsayım (birimlere özgü hata bileşenlerinin hem birbirleriyle hem de yatay kesit ve zaman serisi birimleri ile ilişkili olmaması) şu şekilde formüle edilebilir (Gujarati, 2012: 603):

$$\varepsilon_i \sim N(0, \sigma_\varepsilon^2) \quad (4.6)$$

$$u_{it} \sim N(0, \sigma_u^2) \quad (4.7)$$

$$E(\varepsilon_i u_{it}) = 0 \quad E(\varepsilon_i \varepsilon_j) = 0 \quad (i \neq j) \quad (4.8)$$

$$E(u_{it} u_{is}) = E(u_{it} u_{jt}) = E(u_{it} u_{js}) = 0 \quad (i \neq j; t \neq s) \quad (4.9)$$

Tesadüfi etkiler modeli sıfır ortalamalı hata bileşenleri ile sabit varyansa ($\sigma_v^2 = \sigma_\varepsilon^2 + \sigma_u^2$) sahiptir. Ayrıca her bir yatay kesit birimi için hata bileşenleri $p = \sigma_u^2 / \sigma_\varepsilon^2 +$

σ_u^2 korelasyonu ile ilişkilidir. Bu varsayımlar altında en küçük kareler tahmincisi yansız ve tutarlıdır, ancak minimum varyans özelliğine sahip değildir. Diğer taraftan, sıradan en küçük kareler tahmininin standart hataları tutarsızdır, ancak bu hatalar dirençli standart hatalar yardımıyla düzeltilebilir (Gujarati, 2012: 603).

Tesadüfi etkiler tahmincisi için minimum varyans özelliğini sağlayan yöntem, Genelleştirilmiş En Küçük Kareler (GEKK) tahmincisidir. Değişen varyans ya da otokorelasyon durumlarının varlığında dönüştürülmüş modele en küçük kareleri uygulayarak tesadüfi etkiler modelinde GEKK tahmincisini elde etmek mümkündür. Dönüştürülmüş model;

$$y_{it}^* = \beta_1 x_{it}^* + v_{it}^* \quad (4.10)$$

$$y_{it}^* = y_{it} - a\bar{y}_i, \quad x_{it}^* = 1 - a, \quad v_{it}^* = v_{it} - a \quad (4.11)$$

Dönüşüm parametresi a gözlenemeyen σ_ε ve σ_u varyanslara dayanmaktadır. Bu yüzden GEKK uygulanmadan önce σ_ε ve σ_u değerlerinin hesaplanması gerekir. a parametresi ise şu şekilde tanımlanmaktadır (Hill vd., 2011: 555):

$$a = 1 - \frac{\sigma_\varepsilon}{\sqrt{T\sigma_u^2 + \sigma_\varepsilon^2}} \quad (4.12)$$

Tesadüfi etkiler modelinin hipotez testi Breusch-Pagan Lagrange Çarpan (Breusch-Pagan Lagrange Multiplier Test-Breusch Pagan LM testi) testidir (1980). Breusch Pagan LM istatistiği yatay kesit boyunca gözlenemeyen heterojenitenin yorumlanmasında önemli bir araçtır. Bu istatistiğin bir başka işlevi de havuzlanmış regresyon ile tesadüfi etkiler modeli arasındaki farkı ortaya koymaktır. Temel panel doğrusal regresyon modelinden hareketle bu istatistiğin açıklanması mümkündür. Bu eşitlik,

$$y_{it} = a + x_{it}b + u_{it} + v_{it}, \quad t = 1, \dots, T; i = \dots, N \quad (4.13)$$

şeklinde yazılabilir. Burada u_{it} en küçük kareler yöntemiyle elde edilen artıklar ve $\widehat{u}_{it} = (1/T) \sum_{t=1}^T \widehat{u}_{it}$ ise tesadüfi birim etkileridir ($H_0: \sigma_v^2 = 0$). Breusch-Pagan LM testi şu şekilde formüle edilebilir:

$$LM = b^2 S^2 \quad (4.14)$$

Bu denklemde $b^2 = NT/2(T - 1)$ ve $s = [\sum_i \{\hat{u}_i T\}^2 / \sum_i \sum_t \hat{u}_{it}^2] - 1$ 'dir. LM istatistiği, tesadüfi birim etkilerinin olmadığı şeklindeki sıfır hipotezi altında asimptotik χ^2 dağılımı göstermektedir (Mckenzie, 1999: 477-478).

Sabit etkiler modeli, birim etkilerin dolayısıyla da birimler arası farklılıkların sabit olduğu ve sabit terimdeki farklılıklarla açıklanabildiği durumlarda kullanılmakta iken, tesadüfi etkiler modelinde birimler arasındaki farklılıklar tesadüfidir. İki model arasındaki en önemli farklardan birisi birim etkilerin açıklayıcı değişkenlerle korelasyonlu olup olmadığıdır. Eğer aralarında korelasyon varsa sabit etkiler modeli etkindir. İki model arasındaki farklar Tablo 4.6'da özetlenmiştir.

Tablo 4.6. Sabit Etki ve Tesadüfi Etki Modelleri

	Sabit Etkiler Modeli	Tesadüfi Etkiler Modeli
Fonksiyonel form	$y_{it} = x'_{it}\beta + \alpha_i + \varepsilon_{it}$	$y_{it} = x'_{it}\beta + a + u_{it} + \varepsilon_{it}$
Varsayımlar	-	Birim etkileri açıklayıcı değişkenlerle korelasyonlu değildir.
Sabit terim	Grup ve/veya zamana göre değişmektedir.	Sabittir.
Hata kareleri varyansı	Sabittir.	Grup ve/veya zamana göre tesadüfi bir şekilde değişmektedir.
Eğim	Sabittir.	Sabittir.
Tahmin	LSDV	GEKK
Hipotez testi	F Testi	Breusch-Pagan LM Testi

Kaynak: Park, 2011: 8.

Panel veri analizinde sabit ve tesadüfi etkiler tahmin sonuçlarının tutarlı olup olmadığını test edebilmek için Hausman (1978) testi uygulanmaktadır. Bu test tesadüfi etkiler tahmincisinin geçerli olduğu biçimindeki temel hipotezi k serbestlik dereceli χ^2 dağılımına uyan istatistik vasıtasıyla tahmin etmektedir. Hausman test istatistiği tahmin edilirken, genelleştirilmiş en küçük kareler tahmincisi ve grup içi tahmincisinin varyans kovaryans matrislerinin arasındaki farktan yararlanarak H istatistiği hesaplanmaktadır. Varyans kovaryans matrislerinin arasındaki fark büyükse sabit etkiler, aksi durumda tesadüfi etkiler tahmincisi daha tutarlı sonuçlar vermektedir. Hausman test istatistiği şu şekilde hesaplanmaktadır:

$$H = (\hat{\beta}_{SE} - \hat{\beta}_{TE})[Avar(\hat{\beta}_{SE}) - Avar(\hat{\beta}_{TE})]^{-1}(\hat{\beta}_{SE} - \hat{\beta}_{TE}) \quad (4.15)$$

Eşitlikte TE indisi tesadüfi etkiler, SE indisi ise sabit etkiler modelinin tahmincilerini göstermektedir. $Avar(\hat{\beta}_{SE})$ ve $Avar(\hat{\beta}_{TE})$ ise sırasıyla sabit ve tesadüfi etkiler modelinden elde edilen asimptotik varyans ve kovaryans matrislerini ifade etmektedir (Tatoğlu, 2012: 180).

Panel veri analizinde tahmin edilecek modelin hangi yöntemle test edileceğinin belirlenmesinde F, Breusch-Pagan LM ve Hausman testlerinin sonuçları dikkate alınmaktadır. (Park, 2011: 50). Tabo 4.7’de bu durum özetlenmiştir.

Tablo 4.7. Modelin Belirlenmesi

Sabit Etkiler (F testi)	Tesadüfi Etkiler (Breusch-Pagan LM testi)	Seçilmesi Gereken Model
H_0 reddedilmezse sabit etkiler yok	H_0 reddedilmezse tesadüfi etkiler yok	Veri havuzlanabilir. Havuzlanmış EKK
H_0 reddedilirse sabit etkiler var	H_0 reddedilmezse tesadüfi etkiler yok	Sabit Etkiler Modeli
H_0 reddedilmezse sabit etkiler yok	H_0 reddedilirse tesadüfi etkiler var	Tesadüfi Etkiler Modeli
H_0 reddedilirse sabit etkiler var	H_0 reddedilirse tesadüfi etkiler var	Hausman testi sonucuna göre sabit ya da tesadüfi etkiler modeli

Kaynak: Park, 2011: 50.

Buna göre, sabit ve tesadüfi etkiler modellerinin ikisi birden reddedilemezse havuzlanmış (birleştirilmiş) EKK modeli seçilmelidir. F testi reddedilip Breusch-Pagan LM testi reddedilemezse sabit etkiler modeli, tam tersi durumda ise tesadüfi etkiler modeli daha tutarlı sonuçlar üretmektedir. F ve LM testlerine göre H_0 hipotezleri reddedilirse hangi modelin tercih edileceği Hausman testinin sonuçlarına bağlı olmaktadır (Park, 2011: 50).

4.2.3. Çalışmada Kullanılan Diğer Testler

Çalışmada değişen varyans, otokorelasyon ve birimler arası korelasyonun belirlenmesi ve düzeltilmesi için bazı testler kullanılmıştır.

4.2.3.1. Değişen Varyans Testi

Modelde değişen varyans olup olmadığını test etmek için değiştirilmiş Wald testi kullanılmıştır. Wald testi, N serbestlik derecesi ile kıkare (χ^2) dağılımına uymaktadır. Değiştirilmiş Wald testinde hipotezler ve test istatistiği aşağıdaki gibi hesaplanmaktadır (Tatoğlu, 2012: 208-209):

$$H_0 : \sigma_i^2 = \sigma^2 \quad (\text{varyanslar, birimlere göre sabit varyanslıdır})$$

$$H_0 : \sigma_i^2 \neq \sigma^2 \quad (\text{varyanslar, birimlere göre sabit varyanslı değildir})$$

$$W = \sum_{i=1}^N \frac{(\hat{\sigma}_i^2 - \sigma^2)}{V_i} \quad (4.16)$$

$\hat{\sigma}_i^2$: yatay kesit biriminin kalıntı varyansının tahmincisidir.

4.2.3.2. Otokorelasyon Testi

Modelde otokorelasyonun varlığını test etmek için Bhargava, Franzini ve Narendranathan Durbin-Watson Testi ve Baltagi-Wu'nun Yerel En İyi Değişmezlik Testi (Locally Best Invariant Test-LBI) kullanılmıştır.

Baltagi-Wu (1999) otokorelasyon testi için hipotezler ve test istatistiği aşağıdaki gibidir:

$$H_0 : \rho = 0 \quad (\text{otokorelasyon yoktur})$$

$$H_1^- : \rho < 0 \quad (\text{negatif otokorelasyon vardır})$$

$$H_1^+ : \rho > 0 \quad (\text{pozitif otokorelasyon vardır})$$

$$d = \frac{z'A_0 z}{z'z} \quad (4.17)$$

Bhargava, Franzini ve Narendranathan Durbin-Watson Testinde (1982) hipotezler ve test istatistiği aşağıdaki gibidir:

$$H_0 : \rho = 0 \quad (\text{otokorelasyon yoktur})$$

$H_1 : |p| < 0$ (otokorelasyon vardır)

$$d = \frac{\sum_{i=1}^N \sum_{j=1}^{n_i} \left[\tilde{Z}_{i,t_{i,j}} - \tilde{Z}_{i,t_{i,j-1}} I(t_{i,j} - t_{i,j-1} = 1) \right]^2}{\sum_{i=1}^N \sum_{j=1}^{n_i} \tilde{Z}_{i,t_{i,j}}^2} \quad (4.18)$$

4.2.3.3. Yatay Kesit Bağımsızlık Testi

Yatay kesit bağımsızlığını belirlemek için Breusch-Pagan Lagrange Çarpan yatay kesit bağımsızlık testi uygulanmıştır.

Breusch-Pagan Lagrange Çarpan bağımsızlık testi $d=N (N-1/2)$ serbestlik derecesi ile χ^2 dağılımı göstermektedir ve birimler arası korelasyonsuzluk temel hipotezi test edilmektedir. Test istatistiği aşağıdaki gibi hesaplanmaktadır (Tatoğlu, 2012: 215):

$$\lambda_{LM} = T \sum_{i=1}^{N-1} \sum_{j=i+1}^N \hat{p}_{ij}^2 \quad (4.19)$$

4.2.3.4. Driscoll ve Kraay Tahmincisi (Dirençli Standart Hatalar)

Modeldeki temel varsayımlardan sapmaların ortadan kaldırılması noktasında literatürde bazı tahminciler kullanılmaktadır¹⁴. Bu çalışmada modeldeki temel varsayımlardan sapmaları düzeltmek için Driscoll ve Kraay tahmincisi (dirençli standart hatalar) kullanılmıştır. Driscoll ve Kraay (1998), parametrik olmayan bir kovaryans matrisi tahmincisi önermişlerdir. Bu tahminci panel EKK ile Sabit etkiler modellerinde kullanılmaktadır ve zaman boyutunun birim boyutundan fazla olduğu durumlarda tutarlı sonuçlar üretebilmektedir. Driscoll ve Kraay standart hataları aşağıdaki gibi hesaplanmaktadır:

¹⁴Bu tahminciler şu şekilde sıralanabilir: 1. Huber, Eicker ve White, 2. Arellano, Froot ve Rogers, 3. Wooldridge, 4. Newey-West; 5. Anselin En çok Olabilirlik Tahmincisi, 6. Parks-Kmenta, 7. Bexk-Katz, 8. Driscoll ve Kraay Tahmincisi, daha detaylı bilgi için bkz., Hoechle, 2007: 283.

$$\hat{S}_T = \hat{\Omega}_0 + \sum_{j=1}^{m(T)} w(j, m(T)) [\hat{\Omega}_j + \hat{\Omega}'_j] \quad (4.21)$$

$$\hat{\Omega}_j = T^{-1} \sum_{t=j+1}^T h_t(\hat{\theta}) h_{t-j}(\hat{\theta})' \quad (4.22)$$

m (T): otokorelasyon için gecikme uzunlukları

4.2.2. Ekonometrik Model

Çalışmada rekabet ve yarışılabilirliği ölçmeye yönelik yaklaşımlardan Panzar-Rosse modeli tercih edilmiştir. Uygulama bölümü için bu modelin tercih edilmesinin en önemli nedeni, H istatistiğinin alacağı değere bağlı olarak piyasanın rekabet düzeyi yanında yarışılabilirliği hakkında da fikir yürütme imkânı vereceğinin düşünülmesidir.

Çalışmanın uygulama bölümünde aşağıdaki modeller tahmin edilmiştir:

Model-1:

$$\ln TG = \alpha + \beta_1 \ln PM + \beta_2 \ln SM + \beta_3 \ln MM + \beta_4 \ln TK / TA + \beta_5 OK / TA + \beta_6 \ln TA + u \quad (4.23)$$

Model-2:

$$\ln TG = \alpha + \beta_1 \ln PM + \beta_2 \ln SM + \beta_3 \ln MM + \beta_4 \ln TK / TA + \beta_5 OK / TA + u \quad (4.24)$$

Model-3:

$$\ln FG = \alpha + \beta_1 \ln PM + \beta_2 \ln SM + \beta_3 \ln MM + \beta_4 \ln TK / TA + \beta_5 OK / TA + \beta_6 \ln TA + u \quad (4.25)$$

Model-4:

$$\ln FG = \alpha + \beta_1 \ln PM + \beta_2 \ln SM + \beta_3 \ln MM + \beta_4 \ln TK / TA + \beta_5 OK / TA + u \quad (4.26)$$

TG: Toplam Gelir

FG: Toplam Faiz Gelirleri

PM: Birim Emek Maliyeti

SM: Birim Sermaye Maliyeti

MM: Birim Mevduat Maliyeti

TK/TA: Toplam kredilerin toplam aktiflere oranı

OK/TA: Özkaynakların toplam aktiflere oranı

TA: Bankanın toplam aktifleri

PM, SM ve MM katsayıları toplamı H İstatistiğinin değerini verecek olan girdi fiyatları değişkenleridir. Birim emek maliyeti, personel harcamalarının toplam personel sayısına oranı olarak hesaplanmıştır. Birim sermaye maliyeti, faiz dışı giderlerin sabit varlıklara oranıdır. Birim mevduat maliyeti ise toplam faiz giderlerinin toplam mevduata oranı olarak alınmıştır.

TK/TA, OK/TA ve TA bankaların gelirini etkilediği düşünülen diğer kontrol değişkenleridir. TK/TA değişkeni bankalar için kredi riskini göstermektedir. Toplam aktifler içerisinde toplam kredilerin payının artması banka için kredi riskinin de artacağı anlamına gelmektedir. Ancak üstlenilen riskin fazla olması gelirlerinde fazla olacağı anlamını taşıyacağından dolayı tahmin sonucunda TK/TA değişkeninin katsayısının pozitif işaretli olması beklenmektedir.

OK/TA değişkeni bankaların risk tercihlerindeki farklılıkları yansıtmakta olup, değişkenin işaretinin pozitif veya negatif olabileceği tahmin edilmektedir. OK/TA oranının yüksek olması bankanın özkaynaklarının yabancı kaynaklarından fazla olduğu anlamına gelmektedir. Bankanın yabancı kaynakları içerisinde en büyük payı da mevduatlar oluşturmaktadır ve bu mevduatların çoğu da kredi olarak kullanılmaktadır. Dolayısıyla OK/TA oranı yüksek olması halinde, banka gelirlerinde artış olup olmadığı kredi kalitesine bağlı olmaktadır. Kredi kalitesi yüksek ise OK/TA değişkeni ile gelir arasında ters yönlü bir ilişki olacaktır. Aynı şekilde, kredi kalitesinin düşük olması halinde OK/TA değişkeni ile gelir arasında doğru yönlü bir ilişki vardır. Diğer taraftan, toplam aktifler içinde özkaynak oranının yüksek olması bankalar için riskin düşük tutulduğu anlamına gelmektedir. Risk ve getiri arasında doğru yönlü bir ilişki olduğu içinde OK/TA değişkeninin pozitif işaretli çıkması beklenebilir.

TA değişkeni ölçek değişkenidir. Ölçek büyüklüğünün piyasa yapısı üzerinde etkili olup olmadığını ölçmek amacıyla modele dâhil edilmiştir. Bir bankanın toplam aktiflerinin yüksek olması bankanın ölçeğinin de büyük olduğu anlamına gelmektedir.

Dolayısıyla, toplam aktifler arttıkça bankanın toplam geliri de artacaktır. Bu nedenle söz konusu değişkenin katsayısının pozitif işaretli olması beklenmektedir.

Model-3 ve Model-4'te bağımlı değişken olarak bankaların toplam faiz geliri alınmıştır. Bankaların toplam gelirlerinin oldukça önemli bir kısmını faiz gelirleri oluşturmaktadır. Bu nedenle literatürde bazı çalışmalar toplam gelir yerine faiz gelirini bağımlı değişken olarak alırken bazı çalışmalar da bağımlı değişken olarak her ikisini kullanmaktadır. Buradan hareketle bu çalışmada hem faiz gelirini hem de toplam geliri bağımlı değişken alan modeller oluşturulmuştur. Model-1'de Model-2'den farklı olarak ölçek değişkeni (TA) yer almaktadır. Aynı şekilde Model-3'ün Model-4'ten farkı da ölçek değişkenini içermesidir. Böylece ölçek büyüklüğünün piyasanın rekabet ve yarışılabilirliği üzerindeki etkisi analize dâhil edilmek istenmiştir.

4.3. TEMEL BULGULAR

4.3.1. Tanımlayıcı İstatistikler ve Korelasyon Matrisi

Çalışmada kullanılan veri setine ilişkin tanımlayıcı istatistikler Tablo 4.8'de verilmiştir.

Tablo 4.8. Tanımlayıcı İstatistikler

Göstergeler	lnFG	lnTG	lnTA	lnPM	lnSM	lnMM	lnOK/TA	lnTK/TA
Ortalama	11.6796	11.9123	15.2856	2.8586	-0.3637	-3.6232	-1.917	-1.120.1
Medyan	11.7462	12.0192	15.1251	2.6748	-0.4693	-3.608	-2.0539	-0.7805
Maksimum	15.1950	15.3391	18.9836	6.1043	3.6475	2.4785	1.7732	2.1647
Minimum	5.1538	6.3673	9.9474	1.3860	-4.5718	-6.7271	-3.290	-7.1892
Standart Sapma	2.2187	2.1896	2.1225	0.8232	1.0104	0.8241	0.5629	1.0389
Toplam	12613.97	12865.32	16508.53	3087.346	-3.9287	-3.9131	-2.0703	-1.2097
Gözlem	1080	1080	1080	1080	1080	1080	1080	1080

Tablo 4.9'da verilen korelasyon matrisine bakıldığında, faiz geliri (FG) ile toplam gelir (TG) arasındaki ilişkinin oldukça kuvvetli ($r=0.9937$) olduğu görülmektedir. Benzer bir şekilde toplam aktifler (TA) ile faiz ve toplam gelir değişkenleri arasındaki

ilişki de bir hayli yüksektir (sırasıyla $r=0.9805$ ve $r=0.9814$). Türk bankacılık sektöründe bankaların toplam gelirlerinin çoğunu faiz gelirleri oluşturmaktadır. Toplam aktifler içerisinde de krediler ve dolayısıyla faiz gelirleri önemli bir yer tutmaktadır.

Tablo 4.9. Korelasyon Matrisi

Göstergeler	lnFG	lnTG	lnTA	lnPM	lnSM	lnMM	lnOK/TA	lnTK/TA
lnFG	1	0.9937	0.9805	-0.0676	0.0367	-0.0900	-0.494	0.3829
lnTG	0.9937	1	0.9814	-0.0544	0.0441	-0.1084	-0.4773	0.3778
lnTA	0.9805	0.9814	1	-0.0034	0.0256	-0.1781	-0.4941	0.3787
lnPM	-0.0676	-0.0544	-0.00346	1	0.1008	-0.2230	0.2217	-0.2785
lnSM	0.0367	0.0441	0.0256	0.1008	1	-0.02801	-0.0861	0.1854
lnMM	-0.0900	-0.1084	-0.1781	-0.2230	-0.0280	1	-0.2313	0.0235
lnOK/TA	-0.4940	-0.4773	-0.4941	0.2217	-0.0861	-0.2313	1	-0.4703
lnTK/TA	0.3829	0.3778	0.3787	-0.2785	0.1854	0.0235	-0.4703	1

4.3.2. Birim Kök Test Sonuçları

Birim kök testleri 1. nesil ve 2. nesil birim kök testleri olmak üzere iki gruba ayrılmaktadır¹⁵. Birim kökün varlığının test edilmesinden önce hangi tür birim kök testlerinin kullanılacağını tespit edilebilmesi için yatay kesit bağımsızlık testinin yapılması gerekmektedir. 1. nesil birim kök testleri, paneli oluşturan yatay kesit birimlerinin bağımsız olduğu varsayımına dayanırken, 2. nesil birim kök testleri yatay kesit birimleri arasındaki bağımlılığı göz önünde bulundurarak durağanlığı analiz etmektedir (Göçer, 2013: 5094). Buna göre, panel veri seti için yatay kesit bağımlı değilse 1. nesil birim, bağımlı ise 2. nesil birim kök testlerinin kullanılması tahminlerin daha tutarlı ve etkin olmasını sağlamaktadır (Çınar, 2010: 594).

¹⁵Birinci nesil testler; Levin and Lin (1992, 1993), Levin, Lin and Chu (2002), Harris and Tzavalis (1999), Im, Pesaran and Shin (1997, 2002, 2003), Maddala and Wu (1999), Choi (1999, 2001) ve Hadri (2000) iken ikinci nesil testler; Bai and Ng (2001, 2004), Moon and Perron (2004), Phillips and Sul (2003), Pesaran (2003), Choi (2002), O'Connell (1998) ve Chang (2002, 2004) şeklinde sıralanabilir (Hurlin ve Mignon, 2006: 2-3).

Yatay kesit bağımsızlık testi belirlenirken gözlem sayısı (N) ve zaman boyutu (T) dikkate alınmaktadır. Buna göre $T > N$ olması halinde Breusch-Pagan LM Testi (1980), $N > T$ olması halinde ise Pesaran (2004), Friedman (1937) ve Frees (1995) testlerinin kullanılması uygun olmaktadır (De Hoyos ve Sarafidis, 2006: 483). Bu çalışmada $T > N$ olduğu için Breusch-Pagan LM testi kullanılmış ve test sonuçları Tablo 4.10'da verilmiştir. Test sonucuna göre, bütün modellerde yatay kesit bağımlı değildir hipotezi reddedildiği için 2. nesil birim kök testlerinin kullanılmasının uygun olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Tablo 4.10. Breusch-Pagan LM Bağımsızlık Testi Sonuçları

Model	Test İstatistiği	Olasılık Değeri
1	991.839	0.000
2	2893.05	0.000
3	1463.615	0.000
4	3283.6355	0.000

Serilere ikinci nesil birim kök testlerinden Pesaran (2003) birim kök testi uygulanmıştır. Pesaran testi, Yatay Kesit Genişletilmiş Dickey Fuller (Cross Section Augmented Dickey Fuller-CADF) testine dayanmaktadır. Pesaran, tahmin edilmiş ortak faktörlerden sapmalara dayanan birim kök testleri yerine, gecikmeli yatay kesit ortalamaları ve serilerin birinci farkları ile Genişletilmiş Dickey Fuller (Augmented Dickey Fuller-ADF) regresyonlarını tahmin etmekte ve böylece birimlerarası korelasyonu yok etmektedir. CADF regresyonu tahmin edildikten sonra yatay kesit IM, Pesaran ve Shin (Cross Section Im, Pesaran and Shin-CIPS) istatistiğinin elde edilebilmesi için gecikmeli değişkenlerin t-bar istatistiklerinin ortalamaları alınmaktadır.

Pesaran testi sonuçları Tablo 4.11'de verilmiştir. Birim kök testinde süreç işletilirken sabitli ve sabitli-trendli modeller tahmin edilmiştir. Bu modeller hem kırılmaları dikkate alması hem de olası bir sahte regresyon problemine işaret etmeleri

bakımından tercih edilmiştir. Ele alınan değişkenlerin durağan olup olmadıkları CADF testi birinci gecikme düzeyinden sekizinci gecikme düzeyine kadar¹⁶ işletilerek test edilmiştir. Gecikme uzunluğu belirlenirken Akaike Bilgi Kriteri dikkate alınmıştır. Buna göre, tüm değişkenler için birinci gecikme uzunluğunun kullanılması uygun görülmüştür. Birinci gecikme uzunluğu dikkate alındığında, TA değişkeni dışında kalan değişkenler, t-bar istatistikleri %1, %5 ve %10 kritik CIPS değerlerinden büyük ve z-istatistik değerleri de anlamlı bulunduğu için gerek sabitli gerekse sabitli ve trendli durumlarda düzeyde durağan çıkmıştır. TA değişkeni ise sabitli durumda düzeyde durağandır.

Tablo 4.11. Pesaran Birim Kök Testi Sonuçları

Değişkenler	tbar		z (t-bar)		z olasılık	
	Sabitli	Sabitli-Trendli	Sabitli	Sabitli-Trendli	Sabitli	Sabitli-Trendli
lnFG	-2.735	-3.074	-5.336	-4.335	0.000	0.000
lnTG	-3.076	-3.504	-7.221	-6.874	0.000	0.000
lnTA	-2.159	-2.257	-2.152	0.493*	0.016	0.689
lnPM	-3.314	-3.457	-8.536	-6.593	0.000	0.000
lnSM	-3.269	-3.593	-8.288	-7.396	0.000	0.000
lnMM	-3.327	-3.545	-8.604	-7.113	0.000	0.000
lnOK/TA	-2.540	-2.651	-4.256	-1.835	0.000	0.033
lnTK/TA	-2.465	-2.856	-3.839	-3.045	0.000	0.001
CIPS Kritik Değerleri						
Sabitli Durumda: %10 = -2.080 %5= -2.160 %1: -2.300 Sabitli-Trendli Durumda: %10 = -2.580 %5= -2.650 %1: -2.780 *: İstatistik değerlerinin anlamsız olduğunu göstermektedir. **: Pesaran (2007)'de bu kritik değerler verilmiştir.						

4.3.3. Ekonometrik Modellerin Tahmin ve Test Sonuçları

Bütün değişkenlerin düzeyde durağan oldukları belirlendikten sonra oluşturulan modeller için sabit etkiler-tesadüfi etkiler analizleri yapılmıştır. Sabit etkiler ve tesadüfi etkiler modelleri arasında tercih yapılırken Breusch-Pagan LM testi, F testi ve Hausman

¹⁶CADF testi en fazla sekiz gecikme uzunluğuna izin vermektedir.

testi sonuçlarına bakılmaktadır. Modelin belirlenmesi daha önce Tablo 4.7’de belirtilmiştir. Buna göre, bütün önem seviyelerinde sabit etkiler modeli için yapılan F testi sonucuna göre birimler arası farklılıkların sabit olduğunu ifade eden H_0 hipotezi ve tesadüfi etkiler modeli için yapılan Breusch-Pagan LM testi sonuçlarına göre tesadüfi birim etkileri yoktur şeklinde oluşturulan H_0 hipotezi reddedilmektedir. Dolayısıyla sabit ve tesadüfi etkiler tahmincileri arasında tercih yapabilmek için Hausman testi sonuçlarına bakmak gerekmektedir. Hausman test istatistiği 211.47 olarak bulunmuştur ve olasılık değeri bütün önem seviyelerinde anlamlıdır. Buradan hareketle Model-1 için sabit etkiler tahmincisinin daha tutarlı sonuçlar üreteceğini söylemek mümkündür. Tablo 4.12 Breusch-Pagan LM testi, F testi ve Hausman testi sonuçlarını ve Tablo 4.13 sabit etkiler tahmincisine göre Model-1’in tahmin sonuçlarını göstermektedir.

Tablo 4.12. Model-1 İçin Hipotez Testi Sonuçları

Test Türü	Test İstatistiği	Olasılık
Breusch-Pagan LM Testi	612.81	0.000
F Testi	560.19	0.000
Hausman Testi	211.47	0.000

Tablo 4.13. Model-1 Tahmin Sonuçları (lnTG)

Değişkenler	Katsayı	Standart Hata	t-istatistiği	Olasılık
lnPM	-0.1867696	0.0278566	-6.70	0.000
lnSM	0.1499478	0.0178442	8.40	0.000
lnMM	0.1686549	0.0146625	11.50	0.000
lnTK/TA	0.058082	0.0172223	3.37	0.001
lnOK/TA	0.0586212	0.0308062	1.90	0.057*
lnTA	0.787779	0.0199714	39.45	0.000
SABİT	1.247563	0.2635102	4.73	0.000
*: Katsayının %10 önem seviyesinde anlamlı olduğunu göstermektedir. $R^2 = 0.96$				

Sabit etkiler tahmincisinde sonuçların güvenilir olması açısından temel varsayımlardan (değişen varyans ve otokorelasyon) sapmaların test edilmesi gerekmektedir. Tablo 4.14'te modelde temel varsayımlardan sapma olup olmadığının belirlenmesi için yapılan testlerin sonuçları yer almaktadır.

Tablo 4.14. Model-1 İçin Temel Varsayım Testi

Varsayım	Test türü	Test istatistiği	Olasılık
Değişen Varyans	Değiştirilmiş Wald Testi	4786.13	0.000
Otokorelasyon	Bhargava, Franzini ve Narendranathan'ın Durbin-Watson Testi	1.5098	-
	Baltagi-Wu'nun Yerel En İyi Değişmezlik Testi (BW-LBI)	1.5673	-

Değiştirilmiş Wald testinde değişen varyans yoktur şeklindeki sıfır hipotezi test edilirken, belirlenen önem düzeyi kıkare istatistiğine ait olasılık değeriyle karşılaştırılmaktadır. Belirlenen önem düzeyi, χ^2 istatistiğine ait olasılık değerinden büyük olması halinde sıfır hipotezi reddedilmektedir. Tablo 4.14'ten görülebileceği gibi değiştirilmiş Wald testi istatistiksel olarak anlamlıdır ve dolayısıyla 0.05 önem seviyesinde modelde değişen varyans olmadığı yönündeki H_0 hipotezi reddedilmekte ve alternatif hipotez kabul edilmektedir. Yani tahmin edilen birinci modelde değişen varyans sorunu vardır.

Tahmin edilen modelde karşılaşılabilecek bir diğer sorun otokorelasyondur. Bhargava, Franzini ve Narendranathan Durbin-Watson Testi ve Baltagi-Wu'nun Yerel En İyi Değişmezlik testlerinin istatistik değerleri ikiden küçük olmakla birlikte 2'ye yakın bir değer çıkmıştır¹⁷. Dolayısıyla Tablo 4.14'e göre modelde 0.05 önem seviyesinde otokorelasyon problemi olmadığı söylenebilir.

Temel varsayım testleri sonuçlarına göre modelde otokorelasyon sorunu olmasa da değişen varyans sorunu vardır. Modeldeki temel varsayımlardan sapmaları

¹⁷ STATA programında her iki test içinde tahmin sonuçlarında sadece test istatistikleri yer almakta, olasılık değerleri verilmemektedir. Her iki test içinde modelde otokorelasyonun önemli olup olmadığı araştırılırken literatürde kritik değerler verilmemesine rağmen, değer 2'ye yakın olup olmamasına göre otokorelasyonun varlığı konusunda yorum yapılabilmektedir. Durbin-Watson istatistiği 1.5-2.5 arasında bir değer aldığı anda, otokorelasyon olmadığı sonucuna ulaşılabilir (Hutcheson ve Sofroniou, 1999: 49).

düzeltilmek için sabit etkiler modelinde etkin sonuçlar üreten Driscoll ve Kraay tahmincisi (dirençli standart hatalar) kullanılmıştır. Tablo 4.15'te Driscoll ve Kraay standart hataları kullanılarak yapılan sabit etkiler tahmininin sonuçları yer almaktadır. Sonuçların tahmin edilen ilk modele göre oldukça farklılaştığı görülmektedir. Bu anlamda standart hataların, R^2 değerinin, t istatistiklerinin ve olasılık değerlerinin değiştiği tespit edilmiştir. Driscoll ve Kraay standart hataları kullanılmadan yapılan sabit etkiler tahmininde R^2 değeri 0.96 iken Driscoll ve Kraay standart hataları dikkate alınarak yapılan sabit etkiler tahmininde R^2 değeri 0.76 olmuştur.

Tablo 4.15. Model-1 İçin Driscoll Kraay Standart Hataları İle Tahmin Edilmiş Sabit Etkiler Modeli

lnTG (Bağımlı Değişken)	Katsayı	Driscoll Kraay Std. Hata	t-ist.	Olasılık	%95 Güven Aralığı	
lnPM	-0.1867696	0.0464067	-4.02	0.000	-0.280636	-0.0929032
lnSM	0.1499478	0.0617071	2.43	0.020	0.0251333	0.2747622
lnMM	0.1686549	0.0272006	6.20	0.000	0.1136364	0.2236733
lnTK/TA	0.058082	0.0466419	1.25	0.220*	-0.0362602	0.1524241
lnOK/TA	0.0586212	0.0725438	0.81	0.424*	-0.0881124	0.2053549
lnTA	0.787779	0.0457621	17.21	0.000	0.6952163	0.8803416
SABİT	1.247563	0.6873094	1.82	0.077**	-0.1426518	2.637777
* : Katsayının 0.10 önem seviyesinde anlamsız olduğunu göstermektedir. ** : Katsayının 0.10 önem seviyesinde anlamlı olduğunu göstermektedir. F (6, 39) = 304.38 Prob>F = 0.0000 R² = 0.7625						

Model-1 için Driscoll ve Kraay standart hataları kullanılarak yapılan tahminde sabit etkiler modelinde yer alan değişkenlerden TK/TA ile OK/TA değişkenleri bağımlı değişkeni açıklamada anlamsız çıkmıştır. Diğer taraftan maliyet değişkenlerinin (PM, SM ve MM) ise anlamlı olduğu görülmektedir. Anlamsız çıkan TK/TA ile OK/TA değişkenleri modelden çıkarılarak model yeniden tahmin edilmiştir. Model için hipotez testleri sonuçları Tablo 4.16'da verilmiştir. Hem F testi hem de Breusch-Pagan LM testine göre H_0 hipotezi reddedildiği için modelde sabit etkiler tahmincisinin mi yoksa tesadüfi etkiler tahmincisinin mi tutarlı olduğunu belirlemek amacıyla Hausman testi sonucundan hareket edilmiştir. Tabloya göre, tahmin edilen yeni modelde de Hausman

test istatistiğinin sonucuna göre sabit etkiler tahmincisinin daha tutarlı olduğu görülmektedir.

Tablo 4.16. Model-1 (TK/TA ve OK/TA Değişkenleri Olmadan) İçin Hipotez Testi Sonuçları

Test Türü	Test İstatistiği	Olasılık
Breusch-Pagan LM Testi	834.91	0.000
F Testi	824.66	0.000
Hausman Testi	241.40	0.000

TK/TA ve OK/TA değişkenleri çıkarıldıktan sonra sabit etkiler tahmincisine göre yeniden tahmin edilen Model-1 için sonuçlar Tablo 4.17’de gösterilmiştir.

Tablo 4.17. Model-1 (TK/TA ve OK/TA Değişkenleri Olmadan) Tahmin Sonuçları (lnTG)

Değişkenler	Katsayı	Standar Hata	t-istatistiği	Olasılık
lnPM	-0.1947938	0.0274245	-7.10	0.000
lnSM	0.1684394	0.0170987	9.85	0.000
lnMM	0.15922	0.0144883	10.99	0.000
lnTA	0.7859272	0.0168405	46.67	0.000
SABİT	1.093911	0.2404473	4.55	0.000
*R ² = 0.96				

Yine burada da sabit etkiler tahmincisinde sonuçların güvenilir olması için temel varsayımlardan sapmaların (değişen varyans ve otokorelasyon) test edilmesi gerekmektedir. Anlamsız olan değişkenler çıkarıldıktan sonra elde edilen modelde değişen varyans ve otokorelasyon olup olmadığını belirlemek için yapılan testler ve sonuçları Tablo 4.18’de verilmiştir. Tahmin edilen modelde değişen varyans sorunu olduğu tablodan görülmektedir.

Tablo 4.18. Model-1 (TK/TA ve OK/TA Değişkenleri Olmadan) İçin Temel Varsayım Testi

Varsayım	Test türü	Test istatistiği	Olasılık
Değişen Varyans	Değiştirilmiş Wald Testi	4579.85	0.000
Otokorelasyon	Bhargava, Franzini ve Narendranathan'ın Durbin-Watson Testi	1.5585	-
	Baltagi-Wu'nun Yerel En İyi Değişmezlik Testi (BW-LBI)	1.6136	-

Bu sorunları gidermek için Driscoll ve Kraay standart hataları kullanılarak yeniden tahmin edilen sabit etkiler modeli sonuçları Tablo 4.19'da yer almaktadır. Modelde bütün değişkenlerin katsayılarının anlamlı olduğu görülmektedir. Yine ilk tahmin edilen modelde olduğu gibi Driscoll ve Kraay standart hataları kullanılmadan yapılan sabit etkiler tahmininde R^2 değeri 0.96 iken Driscoll ve Kraay standart hataları dikkate alınarak yapılan sabit etkiler tahmininde R^2 değeri 0.76 olmuştur. F grup testine göre birimler arası farklılıkların sabit olduğuna işaret eden H_0 hipotezi reddedilmektedir. Dolayısıyla toplam geliri açıklayan değişkenler bakımından bankalar arasında farklılıklar bulunduğu söylenebilir.

Tablo 4.19. Model-1 (TK/TA ve OK/TA Değişkenleri Olmadan) İçin Driscoll Kraay Standart Hataları İle Tahmin Edilmiş Sabit Etkiler Modeli

lnTG (Bağımlı Değişken)	Katsayı	Driscoll Kraay Std. Hata	t-ist	Olasılık	%95 Güven Aralığı	
lnPM	-0.1947938	0.0423378	-4.60	0.000	-0.28043	-0.1091576
lnSM	0.1684394	0.0575205	2.93	0.006	0.0520932	0.2847856
lnMM	0.15922	0.02786	5.72	0.000	0.1028678	0.2155722
lnTA	0.7859272	0.0434663	18.08	0.000	0.6980084	0.8738461
SABİT	1.093911	0.5840026	1.87	0.069*	-0.0873459	2.275168
*: Katsayının %10 önem seviyesinde anlamlı olduğunu göstermektedir. F (4, 39) = 165.79 Prob>F = 0.0000 R²=0.7587						

Model-1'in anlamsız olan değişkenler çıkarıldıktan sonra yapılan tahmininde katsayıları toplamı P-R H istatistiğini verecek olan maliyet değişkenleri ve ölçek değişkeni TA istatistiki açıdan anlamlı çıkmıştır. Maliyet değişkenlerinin katsayıları toplam gelire göre girdi fiyatları esnekliğini yansıtmaktadır. Ayrıca TA değişkeninin

işareti her iki modelde de beklendiği gibi pozitif çıkmıştır. Bankanın toplam aktifleri ile toplam geliri arasında aynı yönlü bir ilişki mevcuttur. Yani bankanın toplam aktiflerinde meydana gelecek %1'lik bir artış toplam geliri yaklaşık olarak %0.79 oranında artıracaktır.

Tablo 4.19'da yer alan maliyet değişkenlerinin katsayıları toplamı H İstatistiği değeri 0.13 ($H=0.1684394+0.15922-0.1947938=0.1328656$) olarak hesaplanmıştır. Yani H değeri sıfır ile bir arasında yer almaktadır. Buradan Türk bankacılık sektörünün piyasaya yapısının monopollü rekabet olduğu sonucu çıkmaktadır. Türkiye'de bankacılık piyasasında bireysel mevduat bankaları inelastik talep eğrisiyle karşı karşıyadır. Bu yüzden gelirler faktör girdi fiyatlarından nispeten daha az artmaktadır. H talep esnekliğinin artan bir fonksiyonudur. H değeri monopollü rekabeti temsil etmekle birlikte sıfıra yakın bir değer olduğu görülmektedir. Dolayısıyla sektör tam rekabet piyasasından ziyade monopol ve varsayımsal değişime dayalı oligopol piyasasına daha yakındır. Bu oran ölçek değişkeni dikkate alındığında Türk bankacılık sektöründe piyasaya giriş serbest olmasına rağmen oligopolcü özelliklerin varlığını ve rekabet düzeyinin düşük olduğunu düşündürmektedir.

Ölçek değişkeninin sektörün rekabet ve yarışılabilirlik seviyesini nasıl etkilediğini incelemek amacıyla oluşturulan Model-2 için Breusch-Pagan LM testi, F testi ve Hausman testi sonuçları Tablo 4.20'de verilmiştir. Modelin sabit etkili mi tesadüfi etkili mi olacağı sorusunun cevabının Hausman testinin sonucuna göre belirlenmesi gerektiği yine Tablo 4.20'den görülebilmektedir.

Tablo 4.20. Model-2 İçin Hipotez Testi Sonuçları

Test Türü	Test İstatistiği	Olasılık
Breusch-Pagan LM Testi	14093.6	0.000
F Wald Testi	145.36	0.000
Hausman Testi	21.14	0.008

Hausman testi sonucuna bakıldığında ise 0.05 önem seviyesinde testin olasılık değerinin anlamlı olduğu ve dolayısıyla tahmin edilen ikinci modelde de Model-1'de

olduğu gibi sabit etkiler tahmincisinin daha tutarlı sonuçlar ürettiği anlaşılmaktadır. Tablo 21 Model-2 için sabit etkiler tahmin sonuçlarını göstermektedir.

Tablo 4.21 .Model-2 Tahmin Sonuçları (lnTG)

Değişkenler	Katsayı	Standart Hata	t-istatistiği	Olasılık
lnPM	0.2613763	0.0400842	6.52	0.000
lnSM	0.4165912	0.0260262	16.01	0.000
lnMM	0.1143936	0.023006	4.97	0.000
lnTK/TA	0.2533768	0.0259963	9.75	0.000
lnOK/TA	-0.5410271	0.0422269	-12.81	0.000
SABİT	10.97786	0.1460443	75.17	0.000
$R^2 = 0.41$				

Tablo 4.22 Model-2 için temel varsayımlardan sapmaların testini göstermektedir. Modelde değişen varyans olup olmadığı değiştirilmiş Wald testi ile incelenmiş, test istatistiğinin sonucuna göre modelde değişen varyans olduğunu belirten alternatif hipotez kabul edilmiştir. Hata terimlerinin birbirini izleyen değerleri arasındaki ilişkinin varlığı Bhargava vd., ile Baltagi-Wu'nun Durbin-Watson testleri ile analiz edilmiştir. Bu testlerin istatistik değerleri 2'den oldukça küçük çıktığı için modelde otokorelasyon problemi olduğu tespit edilmiştir.

Tablo 4.22. Model-2 İçin Temel Varsayım Testi

Varsayım	Test türü	Test istatistiği	Olasılık
Değişen Varyans	Değiştirilmiş Wald Testi	3736.82	0.000
Otokorelasyon	Bhargava, Franzini ve Narendranathan'ın Durbin-Watson Testi	0.5903	-
	Baltagi-Wu'nun Yerel En İyi Değişmezlik Testi (BW-LBI)	0.6578	-

Değişen varyans ve otokorelasyon sorunları, sabit etkiler modeli için Driscoll ve Kraay tahmincisi (dirençli standart hatalar) kullanılarak giderilmiştir. Driscoll ve Kraay standart hataları kullanılarak yapılan sabit etkiler tahmininin sonuçlarının bulunduğu Tablo 4.23'den takip edilebileceği gibi, standart hatalar, t istatistikleri ve olasılık değerleri tahmin edilen ilk modele göre farklılaşmıştır. Modele dâhil edilen tüm

açıklayıcı değişkenler bağımlı değişkeni açıklamada anlamlıdır. F grup testine göre, H_0 hipotezi reddedilmektedir. Dolayısıyla toplam geliri açıklayan değişkenler bakımından bankalar arasında farklılıklar bulunmaktadır.

Tablo 4.23. Model-2 İçin Driscoll Kraay Standart Hataları İle Tahmin Edilmiş Sabit Etkiler Modeli

lnTG (Bağımlı Değişken)	Katsayı	Driscoll Kraay Std. Hata	t-ist.	Olasılık	%95 Güven Aralığı	
lnPM	0.2613763	0.0872365	3.00	0.005	0.0849239	0.4378287
lnSM	0.4165912	0.0578314	7.20	0.000	0.2996163	0.5335662
lnMM	0.1143936	0.0631913	1.81	0.078*	-0.013422	0.24221
lnTK/TA	0.2533768	0.0442446	5.73	0.000	0.1638837	0.3428699
lnOK/TA	-0.5410271	0.0769357	-7.03	0.000	-0.696644	-0.3854099
SABİT	10.97786	0.2288442	47.97	0.000	10.51498	11.44074
*: Katsayının %10 düzeyinde anlamlı olduğunu göstermektedir. F (6, 39) = 28.61 Prob>F =0.0000 R ² =0.4095						

Driscoll ve Kraay standart hataları kullanılarak yapılan sabit etkiler tahmininin sonuçlarına göre, modelde kullanılan değişkenlerden MM değişkeni dışındakiler 0.05 önem seviyesinde istatistiki açıdan anlamlıdır. MM değişkeni ise 0.10 önem seviyesinde anlamlıdır. TK/TA ve OK/TA değişkenlerinin işaretleri de beklendiği gibi çıkmıştır. Dolayısıyla değişkenler iktisadi açıdan anlamlıdır. Kredi riskinde (TK/TA) meydana gelen %1'lik artış toplam geliri %0.25 oranında artırırken, özkaynak yeterliliğinde oluşacak %1'lik artış toplam geliri %0.54 oranında azaltacaktır.

Tablo 4.23'de yer alan maliyet değişkenleri katsayılarının toplamı olan P-R H istatistiğinin değeri 0.79 dur ($H=0.2613763+0.4165912+0.1143936=0.7923611$). Bu değer $0 < H < 1$ aralığında olduğu için, Türk bankacılık sektöründe monopollü rekabet piyasası koşullarının geçerli olduğu söylenebilir. Buna göre, söz konusu piyasada faaliyet gösteren bankalar inelastik talep eğrisi ile karşı karşıyadır. TA değişkeni modelden dışlandığında elde edilen H değeri bire oldukça yakındır.

TA değişkenini dikkate alan model ile dikkate almayan model sonucu hesaplanan P-R H istatistik değerinin oldukça farklılaştığı görülmektedir. H istatistik değeri, TA değişkeni modele eklendiğinde sektörün piyasa yapısı monopol ve oligopol piyasasına

daha yakın bir değer olan 0.13 iken, TA değişkeni modelden dışlanınca piyasanın oldukça rekabetçi olduğunu ve dolayısıyla tam rekabet piyasasına yaklaştığını gösteren 0.79 değerini almaktadır. Buradan hareketle bankacılık sektöründe ölçek büyüklüğünün bankaların gelirleri üzerinde oldukça önemli olduğu ulaşılabilmektedir. Ayrıca bu sonuçlar Bikker vd. (2006) tarafından ileri sürülen, toplam aktifler bağımsız değişken olarak modele eklendiğinde H değerinin bir üst piyasayı göstereceği hipotezinin 2003-2012 dönemi için Türk bankacılık sektöründe geçerli olmadığını göstermektedir.

Tahmin edilen iki model arasındaki bir diğer fark ise R^2 değerleridir. İlk modelde Driscoll ve Kraay standart hataları kullanılarak yapılan sabit etkiler tahmin sonuçlarına göre R^2 0.76 iken, TA değişkeninin dışlandığı ikinci modelde R^2 değeri 0.41 olmuştur. Yani ilk modelde, modele alınan değişkenlerin bağımlı değişkeni açıklama oranı %76 iken, bu oran ikinci modelde %41'e düşmüştür. Dolayısıyla TA değişkeninin bankaların toplam gelirindeki değişmeyi açıklamada önemli bir değişken olduğu söylenebilir.

Literatürde bazı çalışmalarda ilk model sonucunda bulunan 0.13 H değeri sıfıra oldukça yakın kabul edilmekte ve ilgili piyasa monopol olarak değerlendirilmektedir. Aynı şekilde 0.76 değeri de bire çok yakın kabul edilmekte ve ilgili piyasa tam rekabet piyasası olarak ifade edilmektedir. Ancak Türk bankacılık sektörüne bakıldığında yüksek yoğunlaşmadan dolayı bazı bankaların sektör payları oldukça yüksek olsa bile monopol şartlarının geçerli olmadığı açıktır. Türk bankacılık sektöründe giriş engeli olabilecek yasal düzenlemeler önemli ölçüde ortadan kalkmıştır. Dolayısıyla Türk bankacılık sektörü için monopol piyasası uygun görünmemektedir. Ayrıca yine yüksek yoğunlaşmadan dolayı sektörde bazı bankaların paylarının diğer bankalara göre yüksek olması tam rekabet şartlarının sağlanmadığını göstermektedir. Dolayısıyla Türk bankacılık sektörünün birinci ve ikinci modelin tahmin sonucuna göre yarışılabilirlik özelliklerini taşıyan monopollü rekabet olduğu görüşü daha uygun görünmektedir.

Tahmin edilen Model-3 faiz gelirinin bağımlı değişken olarak alındığı ve ölçek değişkeni olarak da TA'yı içeren modeldir. Model-3'e ait hipotez testlerinin yer aldığı Tablo 4.24'e göre sabit ve tesadüfi etkili model tercihi yapılırken Hausman testine bakılması gerekmektedir. Hausman testi sonucu da Model 3 için sabit etkiler

tahmincisinin daha tutarlı sonuçlar üreteceğine işaret etmektedir. Model 3'ün tahmin sonuçları Tablo 4.25'te verilmiştir.

Tablo 4.24. Model-3 İçin Hipotez Testi Sonuçları

Test Türü	Test İstatistiği	Olasılık
Breusch-Pagan LM Testi	733.98	0.000
F Testi	565.63	0.000
Hausman Testi	92.78	0.008

Tablo 4.25. Model-3 Tahmin Sonuçları (lnFG)

Değişkenler	Katsayı	St. Hata	t-ist	Olasılık
lnPM	-0.2176168	0.0287999	-7.56	0.000
lnSM	0.0447457	0.0184485	2.43	0.015
lnMM	0.1878086	0.0151591	12.39	0.000
lnTK/TA	0.061342	0.0178055	3.45	0.001
lnOK/TA	0.0473737	0.0318494	1.49	0.137*
lnTA	0.8735001	0.0206477	42.30	0.000
SABİT	-0.1940683	0.2724335	-0.71	0.476*
*: Katsayının %10 düzeyinde anlamsız olduğunu göstermektedir. R ² = 0.76				

Sabit etkiler tahmincisi ile tahmin edilen Model 3 için yapılan temel varsayımlardan sapmaların test sonuçları Tablo 4.26'dan görülebilir. Wald ve Bhargava vd., ile Baltagi-Wu'nun Durbin-Watson testlerine göre modelde değişen varyans ve otokorelasyon vardır.

Tablo 4.26. Model-3 İçin Temel Varsayım Testi

Varsayım	Test türü	Test istatistiği	Olasılık
Değişen Varyans	Değiştirilmiş Wald Testi	3321.5	0.000
Otokorelasyon	Bhargava, Franzini ve Narendranathan'ın Durbin-Watson Testi	1.2599	-
	Baltagi-Wu'nun Yerel En İyi Değişmezlik Testi (BW-LBI)	1.4242	-

Modelde değişen varyans ve otokorelasyon sorunlarının giderilmesi için sabit etkiler modelinde etkin sonuçlar üreten Driscoll ve Kraay tahmincisi (dirençli standart hatalar) kullanılmıştır. Tablo 4.27’de Driscoll ve Kraay standart hataları kullanılarak yapılan sabit etkiler tahmininin sonuçları bulunmaktadır. Modele dâhil edilen bağımsız değişkenlerden SM, OK/TA ve TK/TA değişkenleri bağımlı değişkeni açıklamada istatistiki açıdan anlamsız çıkmıştır.

Tablo 4.27. Model-3 İçin Driscoll Kraay Standart Hataları İle Tahmin Edilmiş Sabit Etkiler Modeli

lnFG (Bağımlı Değişken)	Katsayı	Driscoll Kraay Std. Hata	t-ist.	Olasılık	%95 Güven Aralığı	
lnPM	-0.2176168	0.0399792	-5.44	0.000	-0.298482	-0.1367513
lnSM	0.0447457	0.0650353	0.69	0.496*	-0.086806	0.1762919
lnMM	0.1878086	0.0252312	7.44	0.000	0.1367738	0.2388434
lnTK/TA	0.061342	0.0494803	1.24	0.222*	-0.038741	0.1614253
lnOK/TA	0.0473737	0.057415	0.83	0.414*	-0.068759	0.1635065
lnTA	0.8735001	0.03858	22.64	0.000	0.7954647	0.9515355
SABİT	-0.1940683	0.6506074	-0.30	0.767*	-1.510046	1.121909
* : Katsayının %10düzeyinde anlamsız olduğunu göstermektedir. F (6, 39) = 221.15 Prob>F =0.0000 R ² =0.7642						

SM yani sermayenin girdi fiyatı Panzar – Rosse H istatistiğinin hesaplanmasında önemli bir değişkendir. Bu nedenle SM değişkeni modelden dışlanmadan ve fakat anlamsız çıkan diğer kontrol değişkenleri modelden dışlanarak model yeniden tahmin edilmiştir. Sabit etkiler tahmincisinin tutarlı olduğu belirlenen model temel varsayımlardan sapmalardan arındırmak için Driscoll ve Kraay standart hataları kullanılarak yeniden tahmin edilmiştir¹⁸. Driscoll ve Kraay standart hataları kullanılarak yapılan tahmin sonuçları Tablo 4.28’de gösterilmiştir. Ancak yeni oluşturulan modelde de SM değişkeni istatistiki açıdan anlamsız çıkmıştır. P-R modelinde piyasa yapısı belirlenirken bütün girdi fiyatlarındaki bir değişimin gelirleri değiştireceği

¹⁸Modelin Türk bankacılık sektörü piyasa yapısını belirlemede uygun olmadığı düşünüldüğü için bu modele ait tahmin sonucunu gösteren tablo ve temel varsayım testi tablosu çalışmada kullanılmamış, yalnızca katsayının anlamsızlığını göstermesi açısından Driscoll ve Kraay standart hataları kullanılarak yapılan tahmin sonuçlarını gösteren tabloya yer verilmiştir.

varsayımından hareket edilmektedir. SM değişkeni dikkate alınmadan hesaplanan H değeri -0.05 ($H=0.1790941-0.2277312$) olarak hesaplanmaktadır. Bu değer, P-R H istatistiğine göre gelirler üzerinde girdi fiyatlarının etkisinin belirlenemeyeceği anlamına gelmektedir.

Tablo 4.28. Model-3 (TK/TA ve OK/TA Değişkenleri Olmadan) İçin Driscoll Kraay Standart Hataları İle Tahmin Edilmiş Sabit Etkiler Modeli

lnTG (Bağımlı Değişken)	Katsayı	Driscoll Kraay Std. Hata	t-ist.	Olasılık	%95 Güven Aralığı	
lnPM	-0.2277312	0.0451419	-5.04	0.000	-0.3190394	-0.136423
lnSM	0.0618577	0.0610999	1.01	0.318*	0.0617286	0.1854439
lnMM	0.1790941	0.0264095	6.78	0.000	0.1256758	0.2325124
lnTA	0.8759518	0.0426582	20.53	0.000	0.7896675	0.9622362
SABİT	-0.3875087	0.6210601	-0.62	0.536*	-1.643721	0.868704
*: Katsayının %10 düzeyinde anlamsız olduğunu göstermektedir. F (4, 39) = 190.94 Prob>F =0.0000 R ² =0.7607						

Tablo 4.29’ da faiz gelirlerinin bağımlı değişken olduğu ve TA ölçek değişkenini içermeyen Model-4’ün hipotez testi sonuçları yer almaktadır. Test sonuçlarına göre sabit etkiler tahmincisi daha tutarlı sonuçlar üretmektedir.

Tablo 4.29. Model-4 İçin Hipotez Testi Sonuçları

Test Türü	Test İstatistiği	Olasılık
Breusch-Pagan LM Testi	14063.11	0.000
F Testi	118.48	0.000
Hausman Testi	19.34	0.002

Tablo 4.30 ise sabit etkiler tahmincisine göre Model-4’ün tahmin sonuçlarını göstermektedir.

Tablo 4.30. Model-4 Tahmin Sonuçları (lnFG)

Değişkenler	Katsayı	St. Hata	t-ist	Olasılık
lnPM	0.2792934	0.0432626	6.46	0.000
lnSM	0.3404036	0.0280898	12.12	0.000
lnMM	0.127643	0.0248301	5.14	0.000
lnTK/TA	0.2778877	0.0280576	9.90	0.000
lnOK/TA	-0.617525	0.0455752	-13.55	0.000
SABİT	10.59502	0.1576244	67.22	0.000
$R^2 = 0.36$				

Sabit etkiler tahmincisinde sonuçların güvenilir olması açısından temel varsayımlardan sapmaların test edilmesi gerekir. Modelde değişen varyans ve otokorelasyon olup olmadığı araştırılmıştır. Wald testi sonucuna göre H_0 reddedilmiş ve değişen varyans olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Otokorelasyonun varlığı yine Tablo 4.31’den görülebilir.

Tablo 4.31. Model-4 İçin Temel Varsayım Testi

Varsayım	Test türü	Test istatistiği	Olasılık
Değişen Varyans	Değiştirilmiş Wald Testi	3654.69	0.000
Otokorelasyon	Bhargava, Franzini ve Narendranathan’ın Durbin-Watson Testi	0.5275	-
	Baltagi-Wu’nun Yerel En İyi Değişmezlik Testi (BW-LBI)	0.6283	-

Sabit etkiler modelinde değişen varyans ve otokorelasyon sorunlarının giderilmesinde Driscoll ve Kraay tahmincisi (dirençli standart hatalar) kullanılmıştır. Driscoll ve Kraay standart hataları kullanılarak yapılan sabit etkiler tahmininin sonuçlarının bulunduğu Tablo 4.32’den de görülebileceği gibi, modele dâhil edilen tüm açıklayıcı değişkenler bağımlı değişkeni açıklamada anlamlıdır. P-R H istatistik değeri 0.75 ($H=0.2792934+0.3404036+0.127643=0.74734$) olarak hesaplanmıştır. Bu değer toplam gelirin bağımlı değişken olduğu ve TA değişkenini içermeyen model sonucunda elde edilen H değerinden (0.79) çok farklı değildir. Dolayısıyla bu sonuca göre Türk bankacılık sektöründe firmalar monopollü rekabet şartlarında gelirlerini elde etmektedir.

Modele dâhil edilen diğer kontrol değişkenleri TK/TA ve OK/TA değişkenlerinin işaretleri beklendiği gibi çıkmıştır ve dolayısıyla söz konusu değişkenler iktisadi açıdan anlamlıdır. Buna göre, kredi riskinde meydana gelen %1’lik bir artış bankaların toplam faiz gelirini yaklaşık olarak %0.28 oranında artırırken, özkaynak yeterliliğindeki %1’lik bir artış faiz gelirlerini yaklaşık olarak %0.62 oranında azaltmaktadır.

Tablo 4.32. Model-4 İçin Driscoll Kraay Standart Hataları İle Tahmin Edilmiş Sabit Etkiler Modeli

lnFG (Bağımlı Değişken)	Katsayı	Driscoll Kraay Std. Hata	t-ist.	Olasılık	%95 Güven Aralığı	
lnPM	0.2792934	0.098211	2.84	0.007	0.0806428	0.477944
lnSM	0.3404036	0.0606362	5.61	0.000	0.2177553	0.4630519
lnMM	0.127643	0.0649263	1.97	0.056*	-0.003683	0.2589688
lnTKTA	0.2778877	0.0533878	5.21	0.000	0.1699006	0.3858747
lnOKTA	-0.6175245	0.0976005	-6.33	0.000	-0.814940	-0.4201089
SABİT	10.59502	0.2564105	41.32	0.000	10.07638	11.11366
*: Katsayının %10 düzeyinde anlamlı olduğunu göstermektedir. F (5, 39) = 19.07 Prob>F = 0.0000 R ² =0.36						

Bankacılık sektöründeki en önemli giriş engeli yasal düzenlemeler olarak görülmektedir. Türkiye’de 1980 yılından itibaren başlayan serbestleşme süreci ile bankacılık sektörüne girişler önemli ölçüde kolaylaştırılmış ve sektöre girişi engelleyen kurumsal düzenlemeler en aza indirilmiştir. BDDK’nın faaliyete geçmesiyle birlikte yeni banka kurulması nispeten zorlaştırılsa da bu durumun sektörde yarışılabilirliği ortadan kaldırdığını söylemek mümkün değildir. P-R Modeline göre monopollü rekabet şartlarında potansiyel giriş yarışılabilir bir piyasa dengesinin oluşmasına izin vermektedir. Buradan hareketle, ölçek değişkeni dikkate alınmadığında Türk bankacılık sektörünün yarışılabilir bir piyasa da monopollü rekabet piyasası olduğu söylenebilir. Ancak tahmin edilen modeller sonucunda Türk bankacılık sektöründe ölçek büyüklüğünün, bankaların gelirleri üzerinde oldukça önemli bir değişken olduğu gözlenmiştir. Bu nedenle ölçek büyüklüğü dikkate alındığında Türk bankacılık sektörünün oligopolcü özellikler taşıdığı sonucuna ulaşılmıştır.

SONUÇ

Banka hem özel hem de kamusal kişi ve kuruluşların finansal faaliyetlerinin yürütülmesine yardımcı olan ekonomik birim olarak tanımlanabilir. Ekonomi içerisinde, fon arz ve talep edenlere finansal aracılık yapmak, büyük miktarda ve uzun vadeli fonların oluşmasını sağlamak, kaydi para üretmek ve uluslararası ticaretin gelişmesine katkıda bulunmak gibi fonksiyonları yerine getiren bankaların ortaya çıkışı Eski Sümer ve Babil Medeniyetlerine kadar uzanmaktadır.

Hem ülke ekonomisi hem de finansal sistem içerisinde önemli bir paya sahip olan bankaların temel faaliyetleri mevduat kabul etme ve kredi kullandırmadır. Ayrıca bakalar, saklama hizmetleri, ödeme ve tahsilât hizmetleri, döviz alım satımı ve arbitraj işlemleri, sigorta işlemler, elektronik bankacık hizmetleri ve yatırım işlemleri gibi faaliyetleride yerine getirmektedir.

Bankalar, mülkiyet yapılarına göre, kapsamlarına göre ve faaliyet alanlarına göre sınıflandırılabilir. Mülkiyet yapılarına göre bakalar, kamu bankaları, özel bankalar, karma bankalar, yabancı bankalar, kapsamlarına göre bankalar, perakende bankacılık, toptan bankacılık, holding bankacılığı, kıyı bankacılığı, faaliyet alanlarına göre bankalar ise merkez bankaları, ticaret bankaları, kalkınma bankaları, yatırım bankaları ve katılım bankalarıdır. 5411 sayılı Bankacılık Kanunu'nda bankalar faaliyet alanlarına göre sınıflandırılmış ve Türkiye'de faaliyette bulunan bankalar mevduat bankaları, kalkınma ve yatırım bankaları ve katılım bankaları olarak belirlenmiştir.

Bankaların temel fon kaynağı kredilerden elde ettikleri faiz gelirleridir. Bankaların temel maliyet kalemleri ise mevduat maliyetleri ve sabit maliyetlerdir. Buradan hareketle, bankanın kârlarını artırabilmesi için kredi faizlerini yüksek, mevduat faizlerini düşük tutması gerekmektedir.

Mevduat ve kredileri bankaların çıktıkları olarak kabul eden üretim yaklaşımından hareketle tam rekabet şartlarının geçerli olduğu bir bankacılık piyasasında kâr maksimizasyonu mevduat ve kredi faizi arasındaki aracılık marjları toplamının, yönetim maliyetlerine eşit olduğu noktada sağlanmaktadır. Tam rekabetçi bir bankacılık piyasasında bankalar fiyatı veri olarak alırlar, yani mevduat ve kredi faizleri veri kabul edilir.

Monopolcü bir bankacılık piyasasında ise aracılık marjlarının ne kadar yüksek olacağı bankanın piyasa gücüne bağlı olmaktadır. Oligopol piyasasında ise piyasa gücünün büyüklüğü firma sayısına bağlıdır.

Monopollü rekabet piyasasında denge, bütün bankalar kârını maksimum yapan mevduat miktarına ulaştığında gerçekleşmektedir. Bankacılık piyasasında girişin serbest olduğu monopollü rekabet şartlarının geçerli olması halinde, giriş serbestisi çok sayıda bankanın piyasaya girmesi sonucunu doğuracaktır.

Bankacılık piyasasında girişin serbest olması yerleşik bankaları ciddi bir potansiyel giriş tehdidi ile karşı karşıya bırakmaktadır. Potansiyel rekabetin varlığı bankaları daha rekabetçi davranmaya itecek ve piyasanın yarışılabilir olmasını sağlayacaktır.

Yarışılabilir piyasalar teorisinde esas olan fiili rekabet değil potansiyel rekabettir. Potansiyel rekabet tehdidi, tam rekabetin aksine piyasada az sayıda firma olsa dahi yerleşik firmaları rekabetçi gibi davranmaya itecektir. Böylece yarışılabilir bir piyasada faaliyet gösteren bankalar aşırı kr yerine normal kr elde edeceklerdir.

Yarışılabilir bir piyasada, piyasaya giriş ve piyasadan çıkış tamamen serbest ve maliyetsizdir. Firmalar piyasaya girişte mutlak maliyet avantajı bağlamında bir giriş engeli ile karşı karşıya değildirler. Piyasaya yeni girecek firmalar yerleşik firmalarla aynı talep ve maliyet koşullarında faaliyette bulunacaklardır. Yerleşik firmalar potansiyel girenlerle karşı bir maliyet avantajına sahip değildir.

Piyasadan çıkışın maliyetsiz olması, söz konusu piyasada batık maliyetlerin olmaması anlamına gelmektedir. Yani yarışılabilir bir piyasada çıkış maliyetleri ya tamamen yada hemen hemen tamamen geri evrilebilirdir. Bankacılık piyasasında bilgi edinme maliyetleri bir batık maliyettir. Eğer yerleşik bankalar kredi başvurusunda bulunan müşterilerin bilgilerine ulaşma konusunda piyasaya yeni girecek firmalara göre bir avantaja sahipse söz konusu bankacılık piyasası yarışılabilirlik şartlarını sağlamayacaktır.

Yarışılabilir bir piyasada endüstri dengesi, tek bir sürdürülebilir oluşumun varlığında sağlanmaktadır. Bu sürdürülebilir oluşumda, piyasa tarafından talep edilen toplam mal miktarı oluşumdaki bütün firmaların çıktılarının toplamına eşit olmalıdır.

Ayrıca bu oluşumda piyasada faaliyette bulunan her bir aktif firma normal kâr elde etmektedir. Bu oluşumu sağlayan fiyat seti yerleşik firmaların fiyatlarını sabit tutacağını varsayan potansiyel rakipler için kârlı giriş fırsatları oluşturmamalıdır. Aksi halde piyasada oluşan fiyat seti, oluşumu bozan veya değiştiren girişi cazip hale getirecektir. Buda piyasayı vur-kaç girişine açık hale getirecektir. Kârlı giriş fırsatını değerlendiren firmalar piyasaya girerek yerleşik firmaların fiyatını kırıp, bu firmalar tepki vermeden önce aşırı kârlar elde edip piyasayı terk edebilirler.

Yani yarışılabilir bir piyasada uzun dönemde firmalar tam rekabet piyasasında olduğu gibi uzun dönem ortalama maliyetin minimum olduğu ve fiyatın marjinal maliyete eşit olduğu çıktı miktarında üretimlerini gerçekleştirmektedir. Böylece uzun dönemde mevcut firmaların hepsi normal kâr elde etmektedirler. Ancak tam rekabetten farklı olarak bu uzun dönem dengesinin gerçekleşmesi için piyasada çok sayıda firma olmasına gerek yoktur. Potansiyel rekabet tehdidi olduğu ve mutlak maliyet avantajları olmadığı sürece piyasada az sayıda firma olsa dahi bu uzun dönem dengesi gerçekleşecektir.

Bankacılık sektörünün piyasa yapısını belirlemeye yönelik uygulamalı çalışmalar yapısalıcı ve yapısalıcı olmayan yaklaşımlar olmak üzere iki yaklaşıma dayanmaktadır. Yapısalıcı yaklaşımlar piyasa yapısını incelerken piyasanın yoğunlaşma derecesi, etkinlik gibi vekil değişkenler kullanmaktadır. Yapısalıcı olmayan yaklaşımlar ise doğrudan piyasa yapısını belirlemeye yönelik modeller kullanmaktadır. Yani yapısalıcı olmayan yaklaşımlarda bankacılık sektörünün tam rekabette mi, yoksa eksik rekabet piyasalarından birinde mi faaliyette bulunduğu hakkında doğrudan sonuçlara ulaşılabilir.

Yapısalıcı yaklaşımların temelini oluşturan YDP paradigmasına göre sektördeki yüksek kârlar yoğunlaşma derecesiyle ilgilidir. Bankacılık piyasasında yoğunlaşmanın yüksek olması piyasanın daha az rekabetçi olmasına yol açmaktadır. Buda daha yüksek banka kârlılığına neden olmaktadır. Dolayısıyla sektörde oluşan aşırı kârların nedeni yüksek yoğunlaşma derecesidir.

Bir diğer yapısalıcı yaklaşım olan etkin yapı hipotezine göre ise yoğunlaşma bankacılık sektöründe önemli bir faktör olmakla birlikte bazı bankaların aşırı kâr elde etmesinin nedeni yoğunlaşma değil, bu bankaların diğer küçük bankalara göre daha

etkin bir şekilde faaliyette bulunmasıdır. Bu hipotezde küçük bankalara oranla daha düşük maliyetle faaliyette bulunan büyük bankaların, bu maliyet avantajı ile piyasa payını artıracak ve böylece normal kârdan daha fazla kâr elde edecekleri varsayılmaktadır.

Bankacılık sektöründe piyasa gücünü belirlemeye yönelik yapısalcı olmayan yaklaşımlardan birisi Lerner Endeksi'dir. Lerner Endeksi ile bankalara ait spesifik değişkenler kullanılarak piyasa gücünün belirleyicileri analiz edilebilmektedir.

Bankacılık sektörünün rekabet ve yarışılabilirliğini incelerken kullanılan diğer yapısalcı olmayan yaklaşımlar B-L Modeli ve P-R Modelidir. B-L Modelinde talep eğrisi ve arz ilişkisinden hareketle elde edilen λ parametresinin aldığı değere bağlı olarak piyasa yapısı hakkında karar verilmektedir. İncelenen bankacılık sektöründe $\lambda=0$ ise tam rekabet, $\lambda=1$ ise mükemmel kartel ve λ sıfır ile bir arasında bir değer ise oligopol piyasası geçerlidir.

P-R Modelinde ise bankaların girdi fiyatı esnekliklerinden hareketle hesaplanan H istatistiğine göre piyasa yapısı belirlenmektedir. Modelde indirgenmiş formda bir gelir denkleminde hareket edilmektedir. Hesaplanan H değeri, firmanın maliyetleri yüzde bir oranında arttığında bankanın gelirlerinin ne kadar değişeceğini göstermektedir. H değerinin sıfıra eşit veya sıfırdan küçük olması halinde piyasa monopol ve varsayımsal değişime dayalı oligopoldür. Ayrıca H değerinin sıfırdan küçük olması halinde bir belirsizlik durumu geçerlidir. H değeri bire eşitse piyasa tam rekabet şartlarında faaliyette bulunmaktadır. Sıfırla bir arasında yer alan H değeri ise monopollü rekabet piyasasını temsil etmektedir. Potansiyel girişin olduğu bir monopollü rekabet piyasasında yarışılabilir piyasa dengesi geçerlidir.

Osmanlı Devletinde daha çok yabancıların kontrolünde olan ve yerli özel sermayenin sektöre girmesiyle birlikte zaman içerisinde büyüyüp, gelişerek, finansal sistem içerisinde ve dolayısıyla ülke ekonomisinde temel sektörlerden birisi haline gelen Türk bankacılık sektörünün yapısı uygulanan iktisadi politikalardan önemli ölçüde etkilenmiştir.

Osmanlı Devletinde yabancı sermaye tarafından kurulan bankaların işlevi, asıl bankacılık faaliyetlerini yerine getirmekten ziyade yabancı şirketleri finanse etmektir.

İkinci meşrutiyetle birlikte yerli sermayeli bankalar kurulmaya başlanmıştır. Cumhuriyetin ilk yıllarında özel sektörün sermaye yetersizliği nedeniyle daha çok kamu sermayeli bankalar kurulmuştur. Bu dönemde çeşitli amaçlara hizmet etmesi için çok sayıda kamu bankası faaliyete geçirilmiştir.

1950’li yıllarda izlenmeye başlanan liberal politikalarla özel bankaların sisteme girişi kolaylaştırılmıştır. Halen faaliyette olan Yapı Kredi, Akbank ve Garanti Bankası bu dönemde kurulmuştur. Ancak planlı döneme geçilmesiyle birlikte sektörde kamu bankalarının payı tekrar artmıştır. Planlı dönemde sektöre girişler yasal düzenlemelerle önemli ölçüde önlenmiştir. Bu dönemde ticaret bankalarının sektöre girişi engellenmiştir.

1970’li yıllarda ise ön plana çıkan gelişme holding bankacılığındaki artıştır. Holding bankacılığındaki artış bankacılık sektörünün yoğunlaşma seviyesini artırmıştır. Halen Türk bankacılık sektörünün yoğunlaşma oranları oldukça yüksektir.

1980’li yıllarla birlikte yeniden liberalizasyon sürecine girilmesiyle bankacılık sektörüne yönelik kısıtlamalar önemli ölçüde kaldırılmıştır. Bu dönemde sektörle ilgili birçok kurum faaliyete geçmiş ve sektörü rekabete açmak için yeni yasal düzenlemeler yapılmıştır. Sermaye piyasası kanunu ve bankacılık kanununun çıkarılması bu dönemde olmuştur. Planlı dönemde engellenen ticaret bankalarının sisteme girişi bu dönemde serbest bırakılmıştır. Sektöre giriş önündeki engellerin kaldırılmasıyla birlikte sisteme çok sayıda yerli ve yabancı sermayeli banka girmiştir.

1980 yılından sonra bankacılık sisteminde öne çıkan bir diğer gelişme bankaların işlem maliyetlerini azaltmak için şube ve personel sayısını azaltmaları olmuştur. ATM makinelerinin yaygınlaşması ve bireysel bankacılığın gelişmesi de bu döneme rastlamaktadır.

Türk bankacılık sektörü 1994 yılında yaşanan ekonomik krizle ciddi bir darbe almıştır. Sermaye hareketlerinin serbestleşmesiyle birlikte yükselen faiz oranları bankaların açık pozisyonlarının git gide artmasına neden olmuştur. 1997 yılında başlayan, etkin bir şekilde yönetilemeyen bankaların Tasarruf Mevduatı Sigorta Fonu’na devredilmesi uygulaması ile ilerleyen yıllarda bir çok banka fona devredilmiş

ve fon bünyesindeki bu bankalar zaten kırılgan bir yapıya sahip olan bankacılık sektörüne yeni bir sorun daha getirmiştir.

1999 yılında Bankacılık Kanunu'nda önemli değişiklikler yapılmıştır. Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurumu'nun kurulması kanunla getirilen en önemli yeniliklerden birisidir. Bankacılık sektörünün gözetim ve denetiminden sorumlu kamu birimleri Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurumu bünyesinde toplanmıştır.

İstikrarsız makroekonomik ortam, özkaynak yetersizliği, küçük ölçekli ve parçalı bankacılık yapısı, kamu bankalarının sistem içindeki payının yüksekliği, zayıf aktif kalitesi, yetersiz iç kontrol, risk yönetimi, kurumsal yönetim ve saydamlık eksikliği gibi yapısal sorunlara sahip bankacılık sektörü 2000 yılında yaşanan finansal krizde baş rolü oynamıştır. 2000 yılında yaşanan krizin temelinde bankaların kötü yönetilmeleri ve açık pozisyonları vardır.

Türk bankacılık sektörü için dönüm noktalarından birisi 2000 yılında uygulamaya konulan Bankacılık Sektörü Yeniden Yapılandırma Programı'dır. Program ile hem kamu ve fon bünyesindeki bankalar hem de özel sermayeli bankalar için önemli düzenlemeler yapılmıştır. Ayrıca programın hedefleri arasında sektörün daha etkin ve rekabetçi bir yapıya kavuşturulması da yer almıştır. Programın uygulanmasıyla birlikte kamu bankaları, kamu açıklarını kapatan kurumlar olmaktan ziyade asıl bankacılık işlevlerini yerine getiren bir yapıya kavuşturulmak istenmiştir. Ayrıca sistemdeki yolsuzlukları engellemek için, özellikle özel sermayeli bankalara yönelik gözetim ve denetim çerçevesinin güçlendirilmesine yönelik bir dizi önlem alınmıştır.

Uygulanan Bankacılık Sektörü Yeniden Yapılandırma Programı'nın önceki dönemlere göre başarılı olduğu söylenebilir. Program uygulanmaya başladıktan sonra Türkiye ekonomisinin genelinde yaşanan istikrarla birlikte Türk bankacılık sektörü daha sağlıklı bir yapıya kavuşmuştur. 2008 yılında yaşanan küresel krizden en az şekilde etkilenmesi bunun bir göstergesidir.

P-R Modelinin uygulandığı Türk bankacılık sektöründe 2003-2012 dönemi için 27 bankaya ait panel veri seti kullanılarak yapılan analizde dört model tahmin edilmiştir. Bu modellerden ilk ikisinde bağımlı değişken bankaların toplam gelirleridir. Üçüncü ve dördüncü modellerde ise bağımlı değişken bankaların toplam faiz geliridir.

Birinci ve üçüncü modelde ölçek değişkeni olarak toplam aktifler yer alırken ikinci ve dördüncü modelde bu değişken yer almamıştır. Bunun nedeni sektör için ölçek büyüklüğünün önemini araştırmaktır.

Tahmin edilen modellerin hepsinin sabit etkili olduğu Hausman Testi sonucunda anlaşılmıştır. Modellerde temel varsayımlardan sapmalar test edilmiş ve modellerin değişen varyans, otokorelasyon ve yatay kesit bağımlılığı sorunlarını içerdiği saptanmıştır. Modeller Driscoll ve Kraay standart hataları kullanılarak yeniden tahmin edilmiştir. Yeniden yapılan tahminlerde bu sorunların giderildiği görülmüştür.

Ölçek değişkenini içeren ve içermeyen modellerde hesaplanan H değerleri oldukça farklıdır. Ölçek değişkenini dikkate alan modelde H değeri 0.13 iken, almayan modellerde 0.79 ve 0.75 olarak hesaplanmıştır. Her üç modelde de hesaplanan değerler sıfır ile bir arasında yer aldığı için monopollü rekabet piyasasını işaret etmektedir. Monopollü rekabet piyasasında P-R Modeline göre piyasa yarışılabilirlik özelliğini de taşımaktadır. Hesaplanan H değerleri, yani, gelire göre girdi fiyatları esneklikleri birden küçüktür. Bu durumda bankaların toplam gelirleri ve toplam faiz gelirleri girdi fiyatlarındaki artıştan daha az artacaktır. Türk bankacılık sektörü için ölçek büyüklüğü dikkate alınmadığında bankaların oldukça rekabetçi bir ortamda faaliyette bulundukları söylenebilir. Ancak ölçek büyüklüğü dikkate alındığında H değeri sıfıra oldukça yaklaşmaktadır. Bu durumda sektörün oligopol piyasasına uygun olmadığını kesin olarak söylemek güçtür. Çünkü modellerin tahmini sonucunda ölçek büyüklüğünün bankaların gelirleri üzerinde oldukça önemli bir değişken olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bu durum, Türk bankacılık sektörünün oligopolcü özellikler taşıdığını göstermektedir. Diğer taraftan bankacılık hizmetlerinde (bireysel krediler, kredi kartı satışı v.b.) ciddi bir rekabet söz konusudur. Mal farklılaştırmasının fazla olduğu sektörde bankalar özellikle son yıllarda reklam faaliyetlerini önemli ölçüde artırmıştır. Dolayısıyla doğru bir reklam stratejisi ile bankalar müşterileri kendi ürünlerinin farklılığına inandırıp satışlarını artırmaktadırlar. Sonuç olarak Türk bankacılık sektörü oligopolcü özellikler taşısa da monopollü rekabet piyasasına daha yakın görünmektedir.

Hem bu çalışmada hem de Türk bankacılık sektöründe farklı dönemler için yapılan ve literatür özetinde yer alan çalışmalarda 1983-2012 döneminde sektör zaman zaman monopol özellikleri gösterse de, genelde monopollü rekabet şartlarının geçerli

olduğu ortaya çıkmıştır. Bu durum çalışmanın sonuçlarını desteklemektedir. Bu tez çalışmasında diğer çalışmalardan farklı olarak piyasanın rekabet düzeyi yanında yarışılabilirliği hakkında da çıkarımlarda bulunulmaya çalışılmıştır. Literatürde yarışılabilir piyasaların en bariz örneğinin ulaşım sektörü olduğu kanısı mevcuttur. Bu çalışmanın, bankacılık sektörünün de yarışılabilir piyasalara örnek oluşturabileceği noktasında bir fikir sahibi olunması açısından literatüre katkı sağlayacağı düşünülmektedir. Ayrıca çalışmada yer alan bankacılık sektöründe piyasa yapıları ve yarışılabilir piyasalar teorisi hakkında teorik bilgilerin Türkçe literatüre katkıda bulunacağı düşünülmektedir.

Bu çalışmaya benzer bir doktora tez çalışması Göçmen Yağcılar (2010) tarafından yapılmıştır. Göçmen Yağcılar (2010) Türk bankacılık sektörünün rekabet yapısının belirlenmesine yönelik doktora tez çalışmasında 1992-2008 yılları için Lerner Endeksinden hareketle bankaların rekabetçi davranışlarını etkileyen faktörleri analiz etmiştir. Bu çalışmada ise dönem olarak 2003-2012 yılı seçilmiş ve verilere Panzar-Rosse modeli uygulanmıştır. Ayrıca Göçmen Yağcılar (2010)'da bankaların rekabetçi davranışlarını etkileyen faktörler her bir banka için analiz edilirken, bu çalışmada doğrudan piyasa yapısının belirlenmesi amaçlanmıştır.

Özellikle yastık altı tasarrufların yatırımlara dönüştürülerek, ülke ekonomisinin gelişimine katkı sağlanması noktasında bankalar önemli bir işlevi yerine getirmektedirler. Ayrıca bankalar ulusal ticaretin yanında uluslararası ticaretin gelişmesinde de pay sahibidir. Yasal düzenlemelerin yoğun olduğu, sağlıklı ve kırılgan bir bankacılık sektörü, ekonomide yaşanan sorunların hem kaynağı hem de bu sorunlardan en çok etkilenen taraf olabilmektedir. Bu durumun örnekleri Türkiye ekonomisinde çokça görülmektedir. Bu örneklerden en bariz olanı da Kasım 2000'de başlayan ve Şubat 2001 krizi ile sonuçlanan süreçtir. Dolayısıyla, rekabet ve yarışılabilirlik düzeyi yüksek, gelişmiş bir bankacılık piyasası ekonomiye olumlu bir katkı yaparken, yasal düzenlemelerin yoğun olduğu, rekabet ortamından uzak, sağlıklı ve kırılgan bir bankacılık sektörü olumsuz bir katkı yapmaktadır. Bu nedenle, ekonomi içerisinde son derece önemli fonksiyonları yerine getiren ve ülke ekonomisinin büyümesine katkı sağlayan temel sektörlerden birisi olan bankacılık sektörünün piyasa

yapısının bilinmesi önemli olduğu düşünöldüğünden çalışmanın literatüre katkı sağlaması beklenmektedir.

Her ne kadar Türk bankacılık sektöründe girişlerin serbest olduğu yarışılabilir bir piyasa yapısı geçerli olduğu düşünölse de, sektörde büyük ölçekli bankaların ağırlığının fazla olması ve ölçek büyüklüğünün rekabet düzeyini etkileyen önemli bir değişken olması, sektörün yoğunlaşma oranının yüksek olmasına neden olmaktadır. Türk bankacılık sektöründe kredi ve mevduatların oldukça önemli bir yüzdesi aktif sıralamasına göre ilk on banka tarafından domine edilmektedir. Bu durum piyasaya girişleri engellemese bile, mevcut bankaların tam bir rekabet ortamında faaliyette bulunmasını zorlaştırmaktadır. Böyle bir ortamda, bir yandan kredi ve faiz oranları üzerindeki kısıtlamaları kaldırırken, diğeryandan sektörün rekabet ve yarışılabilirliğine zarar vermeden gözetim ve denetiminin sıkı bir şekilde yapılabilmesi oldukça önemlidir. Bu anlamda, 2001 krizinden sonra uygulamaya konulan Bankacılık Sektörü Yeniden Yapılandırma Programı ile bankalar üzerindeki gözetim ve denetim çerçevesinin belirlenmesi sektöre önemli bir katkı sağlamıştır. Söz konusu programın tavizsiz bir şekilde uygulanması ve sektörün ihtiyaçlarına göre yeniden düzenlenerek devam ettirilmesi önemlidir. Buradan hareketle, Türk bankacılık sektöründe rekabet ve yarışılabilirliği artıracak düzenlemelerin neler olabileceğine yönelik çalışmaların yapılmasının faydalı olacağı düşünölmektedir.

KAYNAKÇA

- Ahmed, A. M., Khababa, N. (1999). "Performance of The Banking Sector in Saudi Arabia". *Journal of Financial Management and Analysis*, 12 (2), 30-36. [Erişim Tarihi: 22.08.2013, <http://www.ebscohost.com>].
- Akgüç, Ö. (1998). "1980 Sonrası Türk Bankacılığının Özellikleri". Mustafa Sönmez (Ed.). *75 Yılda Paranın Serüveni* (ss. 131-134). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Akıncı, M., Aktürk, E., Yılmaz, Ö. (2012). "Petrol Fiyatları ile Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişki: OPEC ve Petrol İthalatçısı Ülkeler İçin Panel Veri Analizi". *Uludağ Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 31 (2), 1-17.
- Al-Muharrami S., Matthews, K., Khabari, Y. (2006). "Market Structure and Competitive Conditions in The Arab GCC Banking System". *Journal of Banking & Finance* (30), 3487-3501. [Erişim Tarihi: 08.05.2013, <http://www.sciencedirect.com>].
- Aras, O.N. ve Öztürk, M. (2011). "Reel Ekonomiye Katkıları Bakımından Katılım Bankalarının Kullandığı Fonların Analizi". *Ekonomi Bilimleri Dergisi*, 3 (2), 167-179.
- Asheim, G.B. (1992). "Contestability in a Resource Market with Non-Convex Costs". *The Scandinavian Journal of Economics*, 94 (4), 609-618. [Erişim Tarihi: 19.06.2012, <http://www.jstor.org>].
- Ayanoğlu, Y. (2013). "Bankaların Kuruluşu ve Organizasyon Yapısı". Aydın Karapınar (Ed.). *Bankaların Yönetim ve Denetimi* (2-33). Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları. Erişim Tarihi: 09.12.2013, <http://e-ogrenme.anadolu.edu.tr/ekitap/bsi104u.pdf>.
- Aydın, N. (2012a). "Finansal Sistem ve Bankalar". Metin Toprak ve Metin Coşkun (Ed.). *Bankacılık ve Sigortacılığa Giriş* (2-23). Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları. Erişim tarihi: 09.12.2013, <http://e-ogrenme.anadolu.edu.tr/eKitap/BSI101U.pdf>.

- Aydın, N. (2012b). “Dünya’da ve Türkiye’de Bankacılığın Gelişimi”. Metin Toprak ve Metin Coşkun (Ed.). *Bankacılık ve Sigortacılığa Giriş* (52-77). Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları. Erişim tarihi: 09.12.2013, <http://eogrenme.anadolu.edu.tr/eKitap/BSI101U.pdf>.
- Bailey, E. (1981). “Contestability and the Design of Regulatory and Antitrust Policy”. *The American Economic Review*, 71 (2), 178-183. [Erişim Tarihi: 28.12.2011, <http://www.jstor.org>].
- Baltagi, B. H. (2005). *Econometric Analysis of Panel Data*, England: John Wiley & Sons Ltd.
- Baumol, W.J. (1982). “Contestable Markets: An Uprising in the Theory of Industry Structure”. *The American Economic Review*, 72 (1), 1-15. [Erişim Tarihi: 10.11.2010, <http://www.jstor.org>].
- Baumol, W.J., Panzar, J.C., Willig, R.D. (1982). *Contestable Markets and The Theory of Industry Structure*. New York: Harcourt Brace Jovanovich, Inc.
- BDDK. (2001). *Bankacılık Sektörü Yeniden Yapılandırma Programı*. Ankara. BDDK.
- BDDK. (2002a). *Bankacılık Sektörü Yeniden Yapılandırma Programı- (V)*. Ankara. BDDK.
- BDDK. (2002b). *Krizden İstikrara Türkiye Tecrübesi*. Ankara. BDDK.
- BDDK. (2010). *Krizden İstikrara Türkiye Tecrübesi*. Ankara. BDDK.
- Berger, A. N., Hannan, T. H. (1989). “The Price-Concentration Relationship in Banking”. *The Review of Economics and Statistics*, 71 (2), 291-299. [Erişim Tarihi: 22.08.2013, <http://www.jstor.org>].
- Bhatti, G.A., Hussain, H. (2010). “Evidence on Structure Conduct Performance Hypothesis in Pakistani Commercial Banks”. *International Journal of Business and Management*, 5 (9), 174-187. [Erişim Tarihi: 17.08.2013, <http://www.ebscohost.com>].
- Bikker, J. A., Haaf, K. (2002). “Competition, Concentration and Their Relationship: An Empirical Analysis of The Banking Industry”. *Journal of Banking & Finance* (26), 2191-2214. [Erişim Tarihi: 08.05.2013, <http://www.sciencedirect.com>].

- Bikker, J. A., Spierdijk, L. ve Finnie, P. (2006). “Misspecification of the Panzar-Rosse Model: Assessing Competition in the Banking Industry” Erişim Tarihi: 03.07.2013, http://www.dnb.nl/binaries/Working%20Paper%20114-2006_tcm46-146771.pdf.
- Boyacıoğlu, M.A. (2003). “1980 Sonrası Türk Bankacılık Sektöründeki Gelişmeler, Krizlerin Sektör Üzerindeki Etkileri ve İyileştirici Öneriler”. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (9), 523-538.
- Bratland, J. (2004). “Contestable Market Theory as a Regulatory Framework: An Austrian Postmortem”, *The Quarterly of Austrian Economics*, 7 (3), 3-28. [Erişim Tarihi: 21.08.2013, <http://link.springer.com>].
- Bresnahan, T. F. (1982). “The Oligopoly Solution Concept is Identified”. *Economic Letters*, (10), pp. 87-92. [Erişim Tarihi: 24.08.2013, <http://www.sciencedirect.com>].
- Breusch, T. S., Pagan, A. R. (1979). “A Simple Test for Heteroscedasticity and Random Coefficient Variation”. *Econometrica*, 47 (5), 1287-1294. [Erişim Tarihi: 22.07.2013, <http://www.jstor.org>].
- Brock, W. A. (1983). “Contestable Markets and the Theory of Industry Structure: A Review Article”. *The Journal of Political Economy*, 91 (6), 1055-1066. [Erişim Tarihi: 10.11.2010, <http://www.jstor.org>].
- Cairns, R.D. ve Mahabir, D. (1988). “Contestability: A Revisionist View” *Economica*, New Series, 55 (218), 269-276. [Erişim Tarihi: 14.06.2012, <http://www.jstor.org>].
- Casu, B. ve Girardone, C. (2006). “Bank Competition, Concentration and Efficiency in The Single European Market”. *The Manchester School*, 74 (4), 441–468.
- Chang, S., Chang, J.D. ve Huang, T. (2012). “Assessing Market Power in the U.S. Commercial Banking Industry Under Deregulation”. *Economic Modelling*, (29), 1558–1565. [Erişim Tarihi: 24.08.2013, <http://www.sciencedirect.com>].
- Church, J. ve Ware, R. (2000). *Industrial Organization: A Strategic Approach*. USA: The McGraw-Hill Companies.

- Coccorese, P. (2004). "Banking Competition and Macroeconomic Conditions: A Disaggregate Analysis". *Journal of International Financial Markets, Institution&Money* (14), 203–219. [Erişim Tarihi: 24.01.2013, <http://www.sciencedirect.com>].
- Çelik, T., Ünveren, Ç. (2009). "Yabancı Banka Girişlerinin Türk Bankacılık Sektörüne Rekabet Etkisi: 2002-2007". *Niğde Üniversitesi İİBF Dergisi*, 2 (2), 42-59.
- Çelik, T., Kaplan, M. (2010). "Türk Bankacılık Sektöründe Etkinlik ve Rekabet: 2002-2007". *Sosyo Ekonomi*, 6 (13), 7-28.
- Çınar, S. (2010). "OECD Ülkelerinde Kişi Başına GSYİH Durağan mı? Panel Veri Analizi". *Marmara Üniversitesi İİBF Dergisi*, XXIX (II), 591-601.
- Davut, L. (2002). *Sanayi İktisadı Piyasa Yapısı Unsurları*. Ankara: İmaj Yayıncılık.
- Deb, A. T. ve Murthy, K.V.B. (2008). "Theoretical Framework of Competition as Applied to Banking Industry". Erişim Tarihi:03.07.2013, http://mpra.ub.uni-muenchen.de/7465/1/MPRA_paper_7465.pdf.
- De Bandt, O., Davis, E. P. (2000). "Competition, Contestability and Market Structure in European Banking Sectors on The Eve of EMU". *Journal of Banking & Finance* (24), 1045-1066. [Erişim Tarihi: 08.05.2013, <http://www.sciencedirect.com>].
- Degryse, H., Kim, M., Ongena, S. (2009). *Microeconometrics of Banking, Methods, Applications and Results*. New York: Oxford University Press, Inc.
- De Hoyos, R.E., Sarafidis, V. (2006). "Testing for Cross-Sectional Dependence in Panel-Data Models". *The Stata Journal*, 6 (4), 482-496. Erişim Tarihi: 18.02.2014, <http://www.stata-journal.com/sjpdf.html?articlenum=st0113>.
- Delikanlı, İ.U. (2012). "Bankacılık İşlemleri ve Banka Türleri". Metin Toprak ve Metin Coşkun (Ed.). *Bankacılık ve Sigortacılığa Giriş* (52-77). Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları. Erişim tarihi: 09.12.2013, <http://eogrenme.anadolu.edu.tr/eKitap/BSI101U.pdf>.
- Demsetz, H. (1973). "Industry Structure, Market Rivalry and Public Policy". *Journal of Law and Economics*, 16 (1), 1-9. [Erişim Tarihi: 04.07.2013, <http://www.jstor.org>].

- Dinçer, A. (2006). Bankacılık Sektöründe Konsolidasyon, Ülke Deneyimleri ve Türkiye için Öneriler. (Uzmanlık Tezi). Ankara: Devlet Planlama Teşkilatı.
- Dinler, Z. (2010). *Mikro Ekonomi*. Bursa: Ekin Basın Yayın Dağıtım.
- Dolun, L. ve Atik, A.H. (2006). *Kalkınma Teorileri Ve Modern Kalkınma Bankacılığı Uygulamaları*. [Erişim Tarihi: 09.12.2013, http://www.kalkinma.com.tr/data/file/raporlar/ESA/ga/2006-GA/GA-06-08-09_Kalkinma_Teorileri_ve_Modern_Kalkinma_Bankaciligi_Uygulamalari.pdf]
- Driscoll, J.C., Kraay, A.C. (1998). “Consistent Covariance Matrix Estimation with Spatially Dependent Panel Data”. *The Review of Economics and Statistics*, 80 (40), 549-560. [Erişim Tarihi: 19.07.2013, <http://www.jstor.org>].
- Emek, U. (2005). *Bankacılık Sektöründe Rekabet ve İstikrar İkileminin Analizi: Türkiye Örneği* (Doktora Tezi). Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Erdem, E., İlgün, M.F. ve Dumrul, C. (2011). ““Finansal İstikrarın Bankacılık Sisteminin Borç Verme Politikaları Üzerindeki Etkisi: 2008 Küresel Krizi Çerçevesinde Türkiye Üzerine Bir İnceleme”. *BDDK Bankacılık ve Finansal Piyasalar Dergisi*, 5 (1), 9-34.
- Eren, A. ve Süslü, B. (2001). “Finansal Kriz Teorileri Işığında Türkiye’de Yaşanan Krizlerin Genel Bir Değerlendirmesi”. *Yeni Türkiye Dergisi Ekonomik Kriz Özel Sayısı*, 7 (41), 662-674.
- Esen, O. (2005). “Bankacılık Krizleri, Yeniden Yapılandırma Programı ve Türk Bankacılık Sektörü”. *Siyasa*, 1 (1), 1-21.
- Evanoff, D.D., Fortier, D.L. (1988). “Reevaluation of The Structure-Conduct-Performance Paradigm in Banking”. *Journal of Financial Services Research*, 1, 277-294. [Erişim Tarihi: 21.08.2013, <http://link.springer.com>].
- Freixas, X., Rochet, J. (2008). *Microeconomics of Banking*. London: MIT Press.
- Gajurel, D.P., Pradhan, R.S. (2011). “Structure-Performance Relation in Nepalese Banking Industry”. *International Proceedings of Economics Development & Research*, 2, 25-31. [Erişim Tarihi: 22.08.2013, <http://www.ebscohost.com>].

- Goddard, J., Molyneux, P., Wilson, J.O.S., Tavakoli, M. (2007). "European banking: An Overview". *Journal of Banking & Finance*, 31, 1911–1935. [Erişim Tarihi: 08.05.2013, <http://www.sciencedirect.com>].
- Göçer, İ. (2013). "Seçilmiş OECD Ülkelerinde Bütçe Açıklarının Sürdürülebilirliği: Yatay Kesit Bağımlılığı Altında Panel Eşbütünleşme Analizi". *Journal of Yaşar University*, 30 (8), 5086-5104.
- Göçmen Yağcılar, G. (2010). *Türk Bankacılık Sektörünün Rekabet Yapısının Analizi*. (Doktora Tezi), Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Gökçen, A. (2001). "İstikrar Tedbirleri ve Ekonomik Kriz". *Yeni Türkiye Dergisi Ekonomik Kriz Özel Sayısı*, 7 (41), 587-601.
- Greene, W. H. (2003). *Econometric Analysis*, New Jersey: Pearson Education, Inc.
- Gujarati, D. N. ve Porter, D.C. (2012). *Temel Ekonometri*. (Çev. Ümit şenesen ve Gülay Günlük şenesen). İstanbul: Literatür Yayıncılık.
- Günel, M. (2001). "Krizler: IMF'nin Rolü ve Türkiye". *Yeni Türkiye Dergisi Ekonomik Kriz Özel Sayısı*, 7 (41), 1029-1040.
- Güenalp, B., Çelik, T. (2006). "Competition in The Turkish Banking Industry". *Applied Economics*, 38 (11), 1335-1342. [Erişim Tarihi: 17.01.2013, <http://www.tandfonline.com>].
- Hausman, J. A. (1978). "Specification Tests in Econometrics". *Econometrica*, 46 (6), 1271-1271. [Erişim Tarihi: 19.07.2013, <http://www.jstor.org>].
- Hill, R.C., Griffiths, W. E., LIM, G. C. (2011). *Principles of Econometrics*. USA: John Wiley & Sons, Inc.
- Hoechle, D. (2007). "Robust Standard Errors for Panel Regressions with Cross Sectional Dependence". *The Stata Journal*, 7 (3), 281-312. Erişim Tarihi:19.07.2013<http://www.stata-journal.com/sjpdf.html?articlenum=st0128>.
- Hoyos, G., Sofroniou, N. (1999). *The Multivariate Social Scientist*, London: SAGE Publications Ltd.

- Hurlin, C., Mignon, V. (2006). "Second Generation Panel Unit Root Tests". Erişim Tarihi: 18.02.2014, http://hal.inria.fr/docs/00/15/98/42/PDF/UnitRoot_Ev5.pdf.
- Ildız, E. (2013). *Eski Çağda Bankacılık ve Bankerlik*, İstanbul: Türkiye Bankalar Birliği.
- Kamien, M.I., Schwartz, N.L. (1983). "Conjectural Variations". *The Canadian Journal of Economics*, 16 (2), 191-211. [Erişim Tarihi: 25.08.2013, <http://www.jstor.org>].
- Kansu, A. (2004). *Türkiye 1994 ve 2000 Krizleri, Döviz Kuru Sistemleri, Döviz Krizleri*, İstanbul: Derin Yayınları.
- Karabay, M. E., Okay, P. (2012). "An Empirical Study of The Measurement of The Level of Competition in The Turkish Banking System Using Panzar-Rosse Methodology". *Rekabet Dergisi*, 13 (1), 3-49.
- Kasman, A. (2001). "Competitive Conditions of Turkish Banking Industry". *Ege Academic Review*, 1 (2), 72-82.
- Kaya, F. (2013). *Bankacılık Giriş ve İlkeleri*. İstanbul: Beta Basım Yayım Dağıtım A.ř.
- Kazgan, G. (2004). *Tanzimat'tan 21. Yüzyıla Türkiye Ekonomisi*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Keyder, N. (1998). *Para, Teori, Politika, Uygulama*. Ankara: Beta Dağıtım.
- Klein, M. A. (1971). "A theory of the Banking Firm". *Journal of Money, Credit, Banking*, 3 (2), 205-218. [Erişim Tarihi: 04.07.2013, <http://www.jstor.org>].
- Korkmaz, A. (2010). "Türk Mevduat Bankacılığı Sektöründe Rekabet Derecesi: Bresnahan-Lau Modeli'nden Kanıtlar". *Bankacılar Dergisi*, 74, 3-19.
- Kraft, E. (2006). *How Competitive Is Croatia's Banking System?*. Zagreb: Croatian National Bank.
- Lau, L.J. (1982). "On Identifying The Degree of Competitiveness from Industry Price and Output Data". *Economic Letters*, (10), 93-99. [Erişim Tarihi: 24.08.2013, <http://www.sciencedirect.com>].

- Maddala, G.S., Miller, E. (1989). *Microeconomics: Theory and Applications*. USA: McGraw-Hill, Inc.
- Mamatzakakis, E., Staikouras, C., Koutsomanoli-Fillipaki, N. (2005). “Competition and Concentration in The Banking Sector of The South Eastern European Region”. *Emerging Markets Review*, (6), 192–209. [Erişim Tarihi: 08.05.2013, <http://www.sciencedirect.com>].
- Martin, S. (2000). “The Theory of Contestable Markets”. Erişim Tarihi: 02.12.2010, <http://www.krannert.purdue.edu/faculty/smartin/aie2/contestbk.pdf>
- Maudos, J. (1998). “Market Structure and Performance in Spanish Banking Using a Direct Measure of Efficiency”. *Applied Financial Economics*, (8), 191-200.
- Maudos, J. ve Nagore, A. (2005). “Explaining Market Power Differences in Banking: A Cross-Country Study”. Erişim Tarihi: 03.07.2013, <http://www.ivie.es/downloads/docs/wpasec/wpasec-2005-10.pdf>.
- Mathewss, K., Thompson, J. (2005). *The Economics of Banking*. England: John Wiley & Sons Ltd.
- Mckenzie, C. (1999). “Testing for Random Effects in Panel Data”. <http://www.mssanz.org.au/MODSIM99/Vol%202/McJenzie.pdf>
- McIntosh, J. (2002). “A Welfare Analysis of Canadian Chartered Bank Mergers”. *The Canadian Journal of Economics*, 35 (3), 457-475. [Erişim Tarihi: 19.06.2012, <http://www.jstor.org>].
- Mensi, S., Zouari, A. (2011). “Banking Industry, Market Structure and Efficiency: The Revisited Model to Intermediary Hypotheses”. *International Journal of Economics and Research*, 2 (1), 23-36. <http://www.ijeronline.com/documents/volumes/vol2issue1/ijer2011020103.pdf>.
- Mercan, M. (2012). “Competitive Conditions in The Banking Industry of Georgian Economy: PR H Model”. *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, (62), 1260 – 1264. [Erişim Tarihi: 08.05.2013, <http://www.sciencedirect.com>].
- Molyneux, P., Thornton, J. ve Lloyd-Williams, D. M. (1996). “Competition and Market Contestability in Japanese Commercial Banking”. *Journal of Economics and*

- Business*, (48), 33-45. [Erişim Tarihi: 20.06.2013, <http://www.sciencedirect.com>].
- Monti, M. (1972). ‘Deposit, Credit and Interest Rate Determination Under Alternative Bank Objectives’. G. P. Szego ve K. Shell (Ed.), *Mathematical Methods in Investment and Finance*. Amsterdam: North-Holland.
- Nathan, A. ve Neave, E.H. (1989). “Competition and Contestability in Canada's Financial System: Empirical Results”. *The Canadian Journal of Economics*, 22 (3), pp. 576-594. [Erişim Tarihi: 26.06.2013, <http://www.jstor.org>].
- Neuberger, D. (1997). “Structure, Conduct and Performance in Banking Markets”, Erişim Tarihi: 26.06.2013, <http://www.wiwi.uni-rostock.de/fileadmin/Institute/VWL/VWL-Institut/RePEc/pdf/wp012thuenen.pdf>.
- Neuberger, D. (1998). “Industrial Organization of Banking: A Review”. *International Journal of The Economics of Business*, 5 (1), 97-118. Erişim Tarihi: 26.06.2013, <http://www.lib.ctgu.edu.cn:8080/wxcd/qw/154.pdf>
- Neven, D., Röller, L. (1999). “An Aggregate Structural Model of Competition in the European Banking Industry” *International Journal of Industrial Organization*, 17, 1059-1074. [Erişim Tarihi: 08.05.2013, <http://www.sciencedirect.com>].
- Northcott, C. A. (2004). Competition in Banking: A Review of the Literature. <http://www.bankofcanada.ca/wp-content/uploads/2010/02/wp04-24.pdf>.
- Noyan, E. (2007). *Bankacılık Faaliyetleri*. Ankara: Adalet Yayınevi.
- Özcan, A. (2010). “Türkiye’de Ticari Bankacılık Sektöründe Rekabet Düzeyinin Belirlenmesi: 2002-2009”. *C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 13 (1), 195-211.
- Özulucan, A. ve DERAN, A. (2009). “Katılım Bankacılığı İle Geleneksel Bankaların Bankacılık Hizmetleri ve Muhasebe Uygulamaları Açısından Karşılaştırılması”. *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 6 (11), 85-108.

- Panzar, J. C., Rosse, J. N. (1987). "Testing For Monopoly Equilibrium". *The Journal of Industrial Economics*, 35 (4), 443-456. [Erişim Tarihi: 23.06.2013, <http://www.jstor.org>].
- Parasız, İ. (1998). "Türkiye'de Bankacılığın Tarihsel Gelişimi". Mustafa Sönmez (Ed.). *75 Yılda Paranın Serüveni* (ss. 109-114). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Parasız, İ. (2002). *Enflasyon Kriz Ayarlamalar Dünyada ve Türkiye'de Kalkınma Makro Ekonomisi Sorunları*. Bursa: Ezgi Kitabevi.
- Parasız, İ. (2011). *Türkiye'de ve Dünyada Bankacılık*. Bursa: Ezgi Kitabevi.
- Park, H. M. (2011). "Practical Guides to Panel Data Modeling: A Step by Step Analysis Using Stata" Erişim Tarihi: 20.07.2013, http://www.iuj.ac.jp/faculty/kucc625/documents/panel_iuj.pdf
- Perrakis, S. (1982). "Contestable Markets and the Theory of Industry Structure by William J. Baumol; John C. Panzar; Robert D. Willig". *The Canadian Journal of Economics*, 15 (4), pp. 774-780. [Erişim Tarihi: 14.06.2012, <http://www.jstor.org>].
- Pesaran, M.H. (2003). "A Simple Panel Unit Root Test in The Presence of Cross Section Dependence". Erişim Tarihi: 18.02.2014, <http://www.econ.cam.ac.uk/research/repec/cam/pdf/cwpe0346.pdf>.
- Pesaran, M.H. (2007). "A Simple Panel Unit Root Test in The Presence of Cross Section Dependence". *Journal of Applied Econometrics*, 22 (2), 265-312. Erişim Tarihi: 18.02.2014, <http://www.jstor.org>].
- Piggott, R., Griffith, G., Nightingale, J. (2000). "Market Power in the Australian Food Chain: Towards a Research Agenda". *Rural Industries Research and Development Corporation*. Erişim Tarihi: 18.08.2013, <https://rirdc.infoservices.com.au/downloads/00-150>.
- Porter, M.E. (1981). "The Contributions of Industrial Organization to Strategic Management". *The Academy of Management Review*, 6 (4), 609-620. [Erişim Tarihi: 18.08.2013, <http://www.jstor.org>].

- Rezitis, A.N. (2010). "Evaluating The State of Competition of the Greek Banking Industry". *Journal of International Financial Markets, Institutions & Money*, (20), 68-90. [Erişim Tarihi: 08.05.2013, <http://www.sciencedirect.com>].
- Salop, S.C. (1979). "Monopolistic Competition with Outside Goods". *The Bell Journal of Economics*, 10 (1), 141-156. [Erişim Tarihi: 14.06.2012, <http://www.jstor.org>].
- Sarıgöl, H. ve Kurşunel, F. (2012). "Bankacılık Sektöründe Birleşme ve Satın Alma Nedenleri: 2001-2011 Türkiye Örnekleri". *11. Ulusal İşletmecilik Kongresi*. Mayıs 2012-Konya: Bildiriler, Aybil Yayınevi.
- Schwartz, M., Reynolds, R.J. (1983). "Contestable Markets: An Uprising in the Theory of Industry Structure: Comment". *The American Economic Review*, 73 (3), 488-490. [Erişim Tarihi: 14.06.2012, <http://www.jstor.org>].
- Shaffer, S. (1993). "A Test of Competition in Canadian Banking". Sherrill ShafferSource: *Journal of Money, Credit and Banking*, 25 (1), 49-61. [Erişim Tarihi: 24.08.2013, <http://www.jstor.org>].
- Shepherd, W.G. (1986). "Tobin's q and the Structure-Performance Relationship: Comment". *The American Economic Review*, 76 (5), 1205-1210. [Erişim Tarihi: 24.08.2013, <http://www.jstor.org>].
- Shepherd, W.G. (1995). "Contestability vs. Competition: Once More". *Land Economics*, 71 (3), 299-309. [Erişim Tarihi: 14.06.2012, <http://www.jstor.org>].
- Shy, O. (1995). *Industrial Organization: Theory and Applications*. New York: Massachusetts Institute of Technology.
- Sloman, J. (2003). *Mikroiktisat*. (Çev.: Ahmet Çakmak). İstanbul: Bilim Teknik Yayınevi.
- Smirlock, M. (1985). "Evidence on the (Non) Relationship Between Concentration and Profitability in Banking". *Journal of Money, Credit and Banking*, 17 (1), 69-83. [Erişim Tarihi: 22.08.2013, <http://www.jstor.org>].

- Spence, M. (1983). "Review: Contestable Markets and the Theory of Industry Structure: A Review Article". *Journal of Economic Literature*, 21 (3), 981-990. [Erişim Tarihi: 10.11.2010, <http://www.jstor.org>].
- Steen, F. ve Salvanes, K. G. (1997). "Testing For Market Power Using A Dynamic Oligopoly Model". *International Journal of Industrial Organization*, (17), 147–177. [Erişim Tarihi: 24.08.2013, <http://www.sciencedirect.com>].
- Sterken, E. (2006). "Notes and Communications Competition in The Dutch Mortgage Market". *De Economist*, 154 (4), 587–600. [Erişim Tarihi: 24.08.2013, <http://link.springer.com>].
- Stigler, G.J. (1968). *The Organization of Industry*. Chicago: The University of Chicago Press.
- şahin, H. (2000). *Türkiye Ekonomisi, Tarihsel Gelişimi, Bugünkü Durumu*. Bursa: Ezgi Kitabevi.
- şenyücel, O. (2003). *Rekabet İktisadında Ampirik Uygulamalar*. (Uzmanlık Tezi). Ankara: Rekabet Kurumu.
- Tabakoğlu, A. (2003). *Türk İktisat Tarihi*. İstanbul: Dergah Yayınları.
- Takan, M. ve Acar Boyacıoğlu M. (2011). *Bankacılık, Teori, Uygulama ve Yöntem*. Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık Eğitim Danışmanlık TİC. LTD. şTİ.
- Tatoğlu Yerdelen, F. (2012). *Panel Veri Ekonometrisi*. İstanbul: Beta Basım Yayım Dağıtım A.ř.
- TCMB (2001). *Türkiye'nin Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı*. Ankara: TCMB.
- Turk-Arıss, R. (2009). "Competitive Behavior in Middle East and North Africa Banking Systems". *The Quarterly Review of Economics and Finance*, 49, 693–710. [Erişim Tarihi: 08.05.2013, <http://www.sciencedirect.com>].
- Türkiye Bankalar Birliği. (1980). *Bankalarımız Kitabı*. İstanbul: TBB.
- Türkiye Bankalar Birliği. (1994). *Bankalarımız Kitabı*. İstanbul: TBB.
- Türkiye Bankalar Birliği. (1999). *Bankalarımız Kitabı*. İstanbul: TBB.
- Türkiye Bankalar Birliği. (2002). *Bankalarımız Kitabı*. İstanbul: TBB.

- Türkiye Bankalar Birliği. (2007). *Bankalarımız Kitabı*. İstanbul: TBB.
- Türkiye Bankalar Birliği. (2008). *50. Yılında Türkiye Bankalar Birliği ve Türkiye’de Bankacılık Sistemi “1958-2007”*. İstanbul.
- Türkiye Bankalar Birliği. (2012). *Türkiye’de Bankacılık Sektörü, Piyasa Yapısı, Firma Davranışları ve Rekabet Analizi*. İstanbul.
- Türkkan, E. (2001). *Rekabet Teorisi ve Endüstri İktisadı*. Ankara: Turhan Kitabevi Yayınları.
- Vesala, J. (1995). *Testing for Competition in Banking: Behavioral Evidence from Finland*. Helsinki: Bank of Finland Studies E:1.
- Weitzman, M.L. (1983). “Contestable Markets: An Uprising in the Theory of Industry Structure: Comment”. *The American Economic Review*, 73 (3), 486-487. [Erişim Tarihi: 10.11.2010, <http://www.jstor.org>].
- Wooldridge, J. M. (2002). *Econometric Analysis of Cross Section and Panel Data*. London: The MIT Press.
- Yano, M. (2006). “A Price Competition Game under Free Entry”. *Economic Theory*, 29 (2), 395-414. [Erişim Tarihi: 19.06.2012, <http://www.jstor.org>].
- Yardımcıoğlu, M. ve Büyükşalvarcı, A. (2007). “Bankacılık Sektörü Pratiğinde Faaliyet Tabanlı Maliyet Sistemi”. *Maliye Dergisi*, (153), 142-159.
- Yayla, M. (2007). “Türk Bankacılık Sektöründe Yoğunlaşma ve Rekabet: 1995-2005”. Erişim Tarihi: 18.12.2012, http://www.bddk.org.tr/websitesi/turkce/raporlar/bddk_dergi/3888makale2.pdf
- Yaylalı, M. (2003). *Mikroiktisat*, İstanbul: Beta Yayıncılık.
- Yıldırım, K., Eşkinat, R., Kabasakal, A., Erdoğan, M. (2009). *Endüstriyel Ekonomi*. Bursa: Ekin Basın Yayın Dağıtım.
- Yuan, Y. (2006). “The State of Competition of The Chinese Banking Industry”. *Journal of Asian Economics*, 17, 519-534. [Erişim Tarihi: 08.05.2013, <http://www.sciencedirect.com>].

EKLER

EK 1. Monopollü Rekabet, Tam Rekabet ve Oligopol Piyasaları İçin P-R Modelinin Elde Edilişi (Panzar ve Rosse, 1987: 447-455)

Panzar ve Rosse (1987) monopol dışında kalan piyasalar içinde H değerini hesaplamışlardır. Her bir piyasa için P-R H istatistiğinin elde edilişi aşağıda açıklanmıştır.

Monopollü Rekabet Piyasası:

$$R_y - C_y = 0 \quad (1)$$

$$R(y, \hat{n}, z) - C(\hat{y}, w, t) = 0 \quad (2)$$

$$\frac{\partial \hat{y}}{\partial w_i} = \left\{ R_n \left(\frac{\partial \hat{x}_i}{\partial y} \right) - R_{yn} \hat{x}_i \right\} / \hat{D} \quad (3)$$

$\hat{x}_i(y, w, t)$: Faktör talep fonksiyonlarıdır.

Kâr fonksiyonunun ikinci derece koşulundan hareketle $\hat{D} = (R_{yy} - C_{yy}) / R_n > 0$ dir.

$\hat{R}(z, w, t) = R(\hat{y}, \hat{n}, z)$ den hareketle aşağıdaki ifadeyi yazabiliriz:

$$\frac{\partial \hat{R}}{\partial w_i} = C_y \left(\frac{\partial \hat{y}}{\partial w_i} \right) + \hat{x}_i \quad (4)$$

4 numaralı denklem $(w_i / \hat{R})$ ile çarpılırsa aşağıdaki sonuca ulaşılır;

$$\hat{\psi} = \sum w_i \left(\partial \hat{R} / \partial w_i \right) / \hat{R} = C / \hat{R} + (C_y / \hat{R}) \sum w_i (\partial \hat{y} / \partial w_i) \quad (5)$$

Denklem iki ve üçü kullanarak $\hat{\psi}$ denklemini aşağıdaki gibi yeniden yazabiliriz:

$$\hat{\psi} = 1 + C_y \left\{ R_n \sum w_i (\partial \hat{x}_i / \partial y) - R_{yn} \sum w_i \hat{x}_i \right\} / \hat{R} \hat{D} \quad (6)$$

Fakat bu ifade maliyet minimizasyonlu girdi vektörü $\hat{x}_i$ 'den hareketler aşağıdaki gibi olmaktadır:

$$\hat{\psi} = 1 + C_y \left\{ R_n C_y - R_{yn} C \right\} / \hat{R} \hat{D} \quad (7)$$

Kârmaksimizasyonunu gösteren bir nolu denklemde sıfır kar koşulunu gösteren ikinci denklemi yerine yazıp, terimler yeniden toplandığında sonuç aşağıdaki gibi olmaktadır:

$$\hat{\psi} = 1 + R_y \{ R_n R_y - R R_{yn} \} / \hat{R} \hat{D} \quad (8)$$

Tam Rekabet Piyasası:

p^C denge fiyatı ve y^C firma çıktı seviyesinde tam rekabet piyasası aşağıdaki iki denklem tarafından tanımlanmaktadır. Tamrekabet piyasası için ψ değeri aşağıdaki gibi elde edilmektedir:

$$p^C - C_y(y^C, w, t) = 0 \quad (9)$$

$$p^C y^C - C(y^C, w, t) = 0 \quad (10)$$

$$\partial y^C / \partial w_i = [\hat{x}_i - y^C (\partial \hat{x}_i / \partial y^C)] / y^C C_{yy} \quad (11)$$

$R^C(w, t) \equiv p^C(w, t) y^C(w, t)$ ikendenklem denklem 10'u kullanarak aşağıdaki sonucu elde edilebilir:

$$\partial R^C / \partial w_i = C_y (\partial y^C / \partial w_i) + \hat{x}_i \quad (12)$$

Denklem 12 w_i ile çarpılırsa;

$$\sum w_i (\partial R^C / \partial w_i) = (C_y / y C_{yy}) \{ \sum w_i \hat{x}_i - y \sum \partial \hat{x}_i / \partial y \} + \sum w_i \hat{x}_i \quad (13)$$

Toplam ve marjinal maliyet fonksiyonlarının tanımlarından hareketle bu ifade denklem 14'deki gibi ve son olarak ψ değeri denklem 15'deki gibi olur:

$$\sum w_i (\partial R^C / \partial w_i) = (C_y / y C_{yy}) \{ C - y C_y \} + C \quad (14)$$

$$\psi^C = \sum (w_i / R^C) (\partial R^C / \partial w_i) = 1 \quad (15)$$

Varsayımsal Değişime Dayalı Oligopol Piyasası:

n firmalı homojen ürün üreten ve her bir firmanın kârını maksimize etmek için y_k çıktı miktarını ürettiği bir oligopol modelinde kâr fonksiyonu ve kâr fonksiyonunun birinci derece koşulu aşağıdaki gibi olsun:

$$\pi_k = P(Y, z)y_k - C(y_k, w, t) \quad (16)$$

$$\frac{\partial \pi_k}{\partial y_k} = \lambda y_k P_Y + P - C_y = 0 \quad (17)$$

P piyasa ters talep eğrisi ve $Y = \sum y_k$ toplam endüstri çıktısıdır.

$\lambda = dY / dy_k$ ifadesi endüstri çıktısındaki değişimi ölçmektedir. λ sıfır ve n arasında değerler almaktadır. $\lambda = 0$ ise piyasa rekabetçi bir şekilde davranmaktadır, $\lambda = n$ ise işbirliğinin sonuçları başarılıdır şeklinde yorumlanmaktadır.

Denklem 17’de $y_k = y^0$ ve $Y^0 = ny^0$ yazılır ve w_i ’ye göre türevi alınırsa denklem 18 ve 19’a ulaşılır.

$$\lambda y^0 P_Y(ny^0, z) + P(ny^0, z) - C_y(y^0, w, t) = 0 \quad (18)$$

$$\frac{\partial y^0}{\partial w_i} = \left(\frac{\partial^2 C}{\partial y \partial w_i} \right) / D^0 \quad (19)$$

$$D^0 = [ny^0 P_{YY} + (n + \lambda)P_Y - C_{yy}] \quad (20)$$

Denklem 19’un her iki tarafı w_i ile çarpılır ve elde edilen denklem R^0 ’a bölünürse 21 ve 22 nolu denklemlere ulaşılır:

$$\sum w_i \left(\frac{\partial y^0}{\partial w_i} \right) = \sum w_i \left(\frac{\partial^2 C}{\partial y \partial w_i} \right) / D^0 = \frac{C_y}{D^0} = 0 \quad (21)$$

$$\psi^0 = w_i \left(\frac{\partial R^0}{\partial w_i} \right) / R^0 = (y^0 n P_Y + P) \sum w_i \left(\frac{\partial y^0}{\partial w_i} \right) / R^0 = R_Y C_y / D^0 R^0 \quad (22)$$

$R_Y = Y^0 P_Y + P$ endüstri marjinal gelir eğrisinin denge değeridir.

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler	
Adı Soyadı	Ülker ÇAM
Doğum Yeri ve Tarihi	Şarkışla-1979
Eğitim Durumu	
Lisans Öğrenimi	Cumhuriyet Üniversitesi
Y. Lisans Öğrenimi	Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
Bildiği Yabancı Diller	İngilizce
Bilimsel Faaliyetleri	Üzümcü, A., Çam, Ü., Eşsiz, F.P. (2009) “Yoksullukla Mücadelede Sosyal Sermaye ve Sosyal Girişimciliğin Önemi: Sivil Toplum Kuruluşlarının Katkıları Üzerine Bir Deneme”, VI. Uluslararası Sivil Toplum Kuruluşları Kongresi, Bildiriler (Editörler: A. Akdemir ve Diğerleri), Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Biga İİBF, 427–443, Çanakkale: 23–25 Ekim 2009. Çam, Ü., Eşsiz, F.P. (2013). “İktisadi Kalkınma Açısından Sosyal Sermayenin Artırılmasının Önemi: Türkiye İçin Bir Literatür Araştırması,” International Turgut OZAL Congress on Business Economics and Political Science 2013, Ankara: 1-3 Kasım 2013.
İş Deneyimi	
Çalıştığı Kurumlar	Kafkas Üniversitesi
İletişim	
E-Posta Adresi	ulker_cam@yahoo.com